

ΟΜΙΛΙΑΙ ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑΙ *

Α'

ΠΕΡΙ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Πρὸ δεκαεννέα περίπου αἰώνων παιδίον γεννᾶται ἐν φάτῃ ἀλόγων, ἐν Βηθλεέμ. Τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν καὶ νεότητα διέρχεται ἐν ἀφανείᾳ, ἐν Ναζαρέτ. Τὸ 30^{ον} ἔτος ἐξέρχεται ἡ ἀναγγελίη εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐπὶ τρία ἔτη διαρκῶς κηρύττει. Καταδιώκεται, προδίδεται, παραδίδεται εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ τελευτῶν ἀποθνήσκει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐνταφιάζεται, ἀνίσταται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανούς, ὅπῃθεν κατῆλθε. Τότε δώδεκα μαθηταί, οὓς εἶχεν ἐκλέξει ἐκ τῶν ἀφανιστάτων τῆς κοινωνίας τάξεων, ἀναλαμβάνουσι τὴν συνέχειαν τοῦ κηρύγματος. «Μετανοεῖτε, λέγουσι, καὶ πιστεύετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θέλετε σωθῆ.» Τὴν φωνὴν ταύτην ἀκούσαντες μυριάδες Ἰουδαίων καὶ ἔθνηκων πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν, καὶ ἰδοὺ ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἰδρύεται ἐν Ἰουδαίᾳ, Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ. Ἐκτοτε ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν παύεται κηρυττομένη. Τὸ Εὐαγγέλιον πρὸς κόκκον συνάπτεως ὁμοιάζον γίνεται δένδρον ἀμφιλαφές καὶ ὑψίκομον καὶ ὑπὸ τοὺς κλάδους αὐτοῦ κατασκηνοῦσι πάντες τῆς γῆς οἱ κάτοικοι. Καὶ νῦν ἔτι τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττεται εἰς πάντα τῆς γῆς τὰ πέρατα. Ὁ σταυρὸς ὑψώθη ἐπὶ ἀπωπτάτων καὶ βαρβάρων χωρῶν. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὑμνολογεῖται ὑπὸ ἀνθρώπων ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους. Τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζομεν ἡμεῖς ἔργον θεῶν.

Ἄλλὰ πάντες δὲν ἀποδέχονται αὐτὸ ὡς ἔργον θεῶν. Ἀνέκαθεν δεινοὶ ἡγέρθησαν καὶ ἐγείρονται τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιοι. Τούτου ἕνεκα δὲν ἔκρινα ἄσκοπον νὰ ἐκθέσω ὑμῖν διὰ τῶν ἀπολογητικῶν τούτων ὁμιλιῶν τὰς ἀποδείξεις, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ θεϊότης τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πολλὰ καὶ διάφορα ὑπάρχουσι περὶ τῆς θεϊότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποδείξεις. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς δύο μόνον εἰδῶν ἀποδείξεις, ἧτοι εἰς τὰς καλουμένας ἐσωτερικὰς καὶ εἰς τὰς καλουμένας ἐξωτερικὰς. Καὶ ἐσωτερικαὶ μὲν εἶναι αἱ πηγάζουσαι ἐκ τῆς ἐρέυνης αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐξωτερικαὶ δὲ αἱ ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἱστορίας. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν.

Αἱ ἐσωτερικαὶ εἶναι ὁμολογουμένως ἥττον ἐπιβλητικαὶ ἢ αἱ ἐξωτερικαί· ἀλλὰ καλῶς παριστάμεναι εἶναι ἐπίσης πειστικαί, ἐλκύουσαι τὸν νοῦν καὶ

* Ἀπηγγέθησαν ἐν τῷ Συλλόγῳ κατὰ τὰ Ἑσπερινὰ μαθήματα.

οίγουςαι τὴν καρδίαν. Δὲν καταστρέφουσι μετὰ βίας τοὺς προμαχῶνας τῆς ἀπιστίας, ἀλλ' ὑποσικᾶπτουσι αὐτοὺς ἐπίσης ἀσφαλῶς καὶ φέρουσιν εἰς τὸ μέσον τοῦ σκότους τὸ φῶς, εἰς τὸ μέσον τῆς ἀμφιβολίας τὴν πίστιν, εἰς τὸ μέσον τῆς πλάνης τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἐνστικτὸν φέρον πρὸς τὸν Θεόν. Δικαίως εἶπον ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν θρησκευτικόν. Ὅ,τι διακρίνει αὐτὸν τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων εἶναι ἡ τάσις πρὸς τὸ ἄπειρον, τὸ ἀόρατον, τὸ αἰώνιον. Μάρτυς τούτου τρανότατος εἶναι ἡ ἱστορία. Οὐδεὶς ὑπάρχει λαὸς ἄνευ θρησκείας· ἔτι πλέον, οὐδεὶς ὑπάρχει ἄνθρωπος ἄνευ θρησκείας. Αὐτὸς ὁ ἄθεος ἔχει θρησκείαν. Ἄν δὲν λατρεύῃ τὸν Θεόν, λατρεύει κατ' ἀνάγκην ἄλλο τι· ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ λατρεύων τι δὲν εἶναι ἄνθρωπος· ἀπηρνήθη ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν ἀξίαν τοῦ εἶδους αὐτοῦ· ἡ ἀπεκτηνώθη ἢ ἐγένετο τέρας.

Τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἶσθημα παριστᾷ τρία τινά, ἢ μάλλον εἶναι ἡ ἔκφρασις τριῶν ἀρχικῶν καὶ καθολικῶν ἀναγκῶν, τῆς ἀνάγκης τοῦ λόγου, τῆς ἀνάγκης τῆς καρδίας, τῆς ἀνάγκης τῆς συνειδήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας. Ἡ φύσις ὠθεῖ αὐτὸν εἰς τοῦτο, ὡς ἡ κατωφέρεια ἐλκύει τὸν ποταμὸν, ὡς ἡ ἔλξις σύρει πρὸς τὰ κάτω τὸν λίθον. Ἄλλ' οὐδὲν ἀνθρώπινον δύναται νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας· οὔτε τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, οὔτε αἱ ἀνθρώπιναι θρησκείαι, αἵτινες ἀπὸ ἐξ καὶ πλέον χιλιετηρίδων ἐγεννήθησαν, διεδέχθησαν ἀλλήλας καὶ ἀπέθανον, κατώρθωσαν νὰ πληρώσωσι τὰς ἀνάγκας ταύτας τοῦ λόγου, τῆς καρδίας καὶ τῆς συνειδήσεως. Μόνον τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἐπλήρωσε καὶ πληροῖ αὐτάς, διὸ καλοῦμεν αὐτὸ θεῖον. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ὑπὲρ τῆς θεϊότητος τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπόδειξις, ἢ ὁ ἀναπτύξωμεν εἰς τρεῖς συνεχεῖς ὁμιλίας, ἵνα μεταβῶμεν ἔπειτα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀπόδειξιν, ἢ ὁ ἀναπτύξωμεν ἐπίσης εἰς τρεῖς ἐτέρας συνεχεῖς ὁμιλίας.

Ἐνστικτὸν θρησκευτικόν, εἶπον, ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν θεῶν. Εὐθὺς ὡς ὁ ἄνθρωπος ἀρχίσῃ νὰ νοῆ καὶ σκέπτηται, ὑψοῦται ἐκ τοῦ ὄρατοῦ εἰς τὸ ἀόρατον, ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον, ἐξ ἑαυτοῦ εἰς ὄν ἑαυτοῦ ὑπέρτερον, ὁποῦθεν αἰσθάνεται ὅτι ἐξαρτᾶται. Τρία τότε ζητήματα προβάλλονται ἀναποφεύκτως εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τῶν ζητημάτων τούτων τὴν λύσιν ζητεῖ. Ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον τοῦτο ὄν, ἡ πρώτη τῶν ὄντων αἰτία; Τίς ἡ οὐσία αὐτοῦ; Τίς ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον; Κἀγὼ αὐτὸς τί εἶμαι; Τί εἶναι ἡ ἐν ἐμοὶ ἀρχή, ἡ πηγή τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως; Θὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸ φθαρτὸν τοῦτο σαρκίον, ὅπερ ζωοποιεῖ, ἢ ὁ ἀπολεσθῇ μετ' αὐτοῦ; Ἄν ἐπιζήσῃ, ποῖος θὰ ἦναι ὁ κληρὸς μου μετὰ θάνατον; Ποῖαι ἔσσονται ἐκεῖ αἱ σχέσεις μου πρὸς τὸ ἄπειρον ὄν; Ποῖαι εἶναι αἱ πρὸς αὐτὸ σχέσεις μου ἐπὶ τῆς γῆς; Ποῖοι οἱ θεομοὶ οἱ συνέχοντές με μετ' αὐτοῦ; Τί

εἶναι τὸ ὄν ἐκεῖνο ἐν σχέσει πρὸς με, καὶ τί εἶμαι ἐν σχέσει πρὸς αὐτό; Ἐνὶ λόγῳ, τί εἶναι ὁ Θεός, τί εἶναι ἡ ψυχὴ, καὶ ποῖαι αἱ σχέσεις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν; Τὰ τρία ταῦτα ζητήματα, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι ἡ καθολικὴ ἔκφρασις τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Ἴδωμεν, τί εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα ἀπεκρίνατο ὁ ἄνθρωπος.

Ἐρωτήσωμεν ἐν πρώτοις τὰς θρησκείας. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογουμένως ἡ βᾶσις τῶν θρησκειῶν. Ἀλλὰ πῶς παρέστησαν τὴν ἰδέαν ταύτην αἱ θρησκείαι; Οὐ μόνον παρεμόρφωσαν, ἀλλὰ καὶ μετήλλαξαν αὐτὴν οὐσιωδῶς καὶ ἐμηδένισαν. Ζητοῦμεν ἕνα Θεόν, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ, ἰδοὺ ἀριθμὸς ἄπειρος, εἰς ὃν δύναται τις νὰ προσθέσῃ ἔτι κατ' ἀρέσκειαν. Ἄπασαι αἱ φυσικαὶ δυνάμεις ἀποθεοῦνται. Ὑπάρχει Θεὸς ὀδηγῶν τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ Θεὸς καταπέμπων τὸν κεραυνόν. Ὑπάρχει Θεὸς ἀποστέλλων τοὺς ἀνέμους εἰς τὰς θαλάσσας καὶ Θεὸς καταπραΰνων τὰ μαινόμενα κύματα. Ὑπάρχει Θεὸς ποιῶν νὰ φύωνται τὰ ἄνθη καὶ Θεὸς παράγων τοὺς καρπούς. Ὑπάρχουσι Θεοὶ ἀγαθοποιῶντες καὶ Θεοὶ κακοποιῶντες· καὶ κατ' ἀνάγκην οἱ μὲν διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς δὲ, πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους καὶ τραυματίζονται καὶ κινδυνεύουσι ν' ἀπολεσθῶσιν. Οἱ θεοὶ οὗτοι ἔχουσι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνθρώπινον μορφήν. Ἐχουσι τὰς αὐτὰς ἀνάγκας, τὰ αὐτὰ πάθη καὶ οἱ ἄνθρωποι. Πίνουσιν, ἐσθίουσιν, κοιμῶνται, ἀποκίβνουσι, χαίρουσι καὶ λυποῦνται, πειράζονται, ἀπατῶνται καὶ πρᾶττουσι τὸ κακὸν ὡς ἡμεῖς. Τί λέγω; ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀποπλανήσει αὐτοῦ ἀναδεικνύων τοὺς Θεοὺς κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ἀνέδειξεν αὐτοὺς κακουργότερους καὶ μάλλον διεφθαρμένους ἑαυτοῦ. Οἱ Θεοὶ οὗτοι εἶναι ψεῦσται, ἀδικοὶ, ἀπατεῶνες, ἀσπλαγγνοὶ, ἀκόλαστοι, μοιχοί. Ἴδοὺ οἱ Θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου! Φανταζόμεθα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπέσῃ τις πλείοτερον. Ἄλλ' ἐξέλωμεν τῆς ἀπάτης. Εἶδομεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ ὀδηγῶν τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ ὁ καταπέμπων τοὺς κεραυνούς· ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ ἀποστέλλων τοὺς ἀνέμους εἰς τὰς θαλάσσας καὶ ὁ καταπραΰνων τὰ κύματα· ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ παράγων τὰ ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς καὶ τὰ παρόμοια. Ἐτοιμασθῶμεν νῦν νὰ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον αὐτῶν τῶν ἀστέρων, ἐνώπιον τῆς θελλώδους νεφέλης, τῆς ἀφριζούσης θαλάσσης, ἐνώπιον τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν τῶν ἀγρῶν, ἐνώπιον τοῦ ἀροτριῶντος βοός. Ἴδοὺ οἱ Θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου! Τοῦτο φαίνεται μόλις πιστευτόν· καὶ ὅμως τοιοῦτοι ἦσαν οἱ θεοὶ ἐν τῇ μάλλον πεπολιτισμένῃ χώρᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἔθνα κατὰ τὴν ἔκφρασιν διαπρεποῦς ἀνδρός, *tout était Dieu excepté Dieu même*. Καὶ δὲν λατρεύουσι νῦν ἔτι τοὺς αὐτοὺς θεοὺς οἱ λαοί, εἰς οὓς τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελίου δὲν ἀνέτειλεν;

Ἄλλ' ἡ ἀνθρώπινη πλάνη δὲν ἔστη μέχρις ἐνταῦθα. Οἱ Θεοὶ οὗτοι πρέπει νὰ ἦναι πλησίον ἡμῶν, νὰ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτοὺς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, νὰ ψηλαφήσωμεν αὐτοὺς διὰ τῶν χειρῶν, νὰ μεταβιβάσωμεν αὐτοὺς ὅπου θέλωμεν, νὰ ἐγκαταστήσωμεν αὐτοὺς ἐν τοῖς οἴκοις ἡμῶν, ἐν ταῖς ἐ-

στίας ἡμῶν. Τεμάχιον μαρμάρου, τὸ στέλεχος δρυός, χρησιμεύουσιν εἰς κατασκευὴν Θεῶν καὶ πρὸ τῶν Θεῶν τούτων κλίνουσι γόνυ οἱ ἄνθρωποι καὶ λατρεύουσιν αὐτούς. Ἴδου ἡ εἰδωλολατρεία, ἣτις ἀναφαίνεται ἐν πάσαις ταῖς θρησκείαις, πλὴν τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως. Καὶ δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἰπώμεν μετὰ τοῦ Παύλου· «Γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιωματι εἰκόνοσ φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἐρπετῶν. Μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἔστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας».

Ἴδωμεν νῦν, τί αἱ θρησκεῖαι ἐδίδαξαν περὶ ψυχῆς, περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκτυλίξω πρὸ ὑμῶν τὰς μωρὰς περὶ τούτου δεισιδαιμονίας ἐν τῇ μυθολογίᾳ;

Αἱ μυθολογίαι ἀνομολογοῦσιν ἐν γένει τὴν ἐν ἡμῖν ὑπαρξίν ἀρχῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεξαρτήτου τοῦ σώματος· ἀλλὰ πῶς ἐκλαμβάνουσιν αὐτήν; Ἀδύνατον νὰ εἰπώμεν ἀκριβῶς. Ὑπολείπεται τι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον, ἀλλὰ τί εἶναι τὸ τί τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὀρίσῃ· εἶδος φάσματος, μορφῆς ἀορίστου καὶ ἀκατασχέτου, μὴ ὂν μήτε σῶμα μήτε ψυχὴ. Αἱ σκιαὶ αὐταὶ θὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ζωὴν, ἣν διήγαγον ἐπὶ γῆς, ἀλλαχοῦ, εἰς τὸν Τάρταρον ἢ τὰ Ἠλύσια πεδία. Εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς, ἀγνοεῖται ἐντελῶς· ἢ εὐδαιμονία παχυλὴ, ἢ τιμωρία ὑλικὴ ἄσκοπος. Ἐπειτα ἀγνοεῖται ὁ τελικὸς τῶν ψυχῶν κληρὸς. Ἴσως θὰ ἐπανεέλθωσι νὰ ζωογονήσωσιν ἄλλα σώματα καὶ θὰ στρέφωσιν εἰς διαρκῆ κύκλον. Ἴσως θὰ παύσωσιν ποτε ὑπάρχουσαι. Σκόπη, ἀμφιβολία, ἀντιφάσεις, ὄνειροπολήσεις. Ἴδου τί δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων θρησκείων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, τί διδάσκουσιν ἡμεῖς αἱ θρησκεῖαι; Παρεγνώρισαν τὸν ἀληθινὸν Θεόν, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίσωσι τοὺς ἀληθεῖς δεσμοὺς τοὺς ἐνοῦντας τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ; Οἱ Θεοὶ μεριμνῶσι μᾶλλον περὶ ἐαυτῶν ἢ περὶ ἡμῶν, ἢ μᾶλλον περὶ οὐδενὸς ἄλλου μεριμνῶσιν ἢ πῶς νὰ ζῶσιν εὐτυχεῖς καὶ ἀπαθεῖς ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν θνήτων. Ἄν ἀξιοῦσιν νὰ κατέλθωσιν ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν, δὲν κατέρχονται βεβαίως, ἵνα πρᾶξωσι τὸ καλόν. Μεταφέρουσιν εἰς αὐτὴν τοὺς ἀκολάστους αὐτῶν πολέμους, καὶ ὁ κόσμος ἀποβαίνει τὸ θέατρον τῶν διχονοιῶν αὐτῶν καὶ σκληροτήτων. Ἀνάγκη νὰ φοβώμεθα αὐτούς. Πῶς νὰ τοὺς ἀγαπῶμεν; Ὅποια μωρία τὸ ἀγαπᾶν τοὺς Θεοὺς! Ἐχουσιν ἀνάγκην τῆς ἀγάπης ἡμῶν καὶ δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν ἡμῖν ἀγάπην; Ν' ἀγαπήσωμεν Θεοὺς κακοῦς; Φοβώμεθα αὐτούς· εἶναι ὀργισμένοι καθ' ἡμῶν καὶ ἡ ἐκδίκησις αὐτῶν ἐπιπέμπεται καθ' ἡμῶν. Ἀγῶμεν, συσσωρεύσωμεν πρὸ φοβῆς ἐπὶ προσφορῶν, θυσίας ἐπὶ θυσίων, ἵνα ἐξευμενίσωμεν

αὐτούς. Τί πολυτιμότερον νὰ προσφέρωμεν αὐτοῖς πρὸς τοῦτο; Αἶμα ταύρων καὶ μόσχων δὲν εἶναι ἀρκετόν. Ἀνάγκη θυμάτων πολυτιμωτέρων. Θύσωμεν λοιπὸν αὐτοῖς ἀνθρώπους. Ὅποια φρίκη! καὶ ὅμως ἡ ἀνθρωποθυσία εἶναι ἡ καθολικὴ λατρεία τῶν ἐθνικῶν θρησκείων. Ἀλλὰ καὶ αἱ μέγιστα τῶν ἀσχημιῶν καὶ αἰσχροτήτων διαπράττονται ἐν τοῖς ναοῖς πρὸς τιμὴν τῶν Θεῶν.

Ἄνταποκρίνονται ταῦτα πάντα πρὸς τὸν ἡμέτερον λόγον; Ἐπαναπαύουσι ταῦτα τὸ ἐν ἡμῖν θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἕπερ ζητεῖ τὸν Θεόν, ἵνα λατρεύσῃ αὐτόν; Τοῦναντίον ἐπαναστατοῦσι τὸν λόγον· τοιαῦται μωρίαί, τοιαῦται προλήψεις, τοιαῦται φρικαλεότητες δὲν προέρχονται ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπων. Ἀλλὰ θὰ εἴπη τις ἴσως, ὅτι αἱ θρησκεῖαι αὗται εἶναι αἱ θρησκεῖαι τοῦ λαοῦ, αἱ μωρίαί τοῦ ἀμαθοῦς, τοῦ διεφθαρμένου, τοῦ παχυλοῦ ὄχλου. Δὲν ὑπῆρξαν πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἄνθρωποι διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν τοιούτων παρεκτροπῶν; Ἡ φιλοσοφία, ἐνὶ λόγῳ, δὲν ἔλυσε ἀποχρώντως τὰ προβλήματα ταῦτα; Τοῦτο μεταβαίνομεν νὰ ἐξετάσωμεν.

Ἐξετάσωμεν τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὡς τὴν ἀρίστην πασῶν, τὴν ὑψοθεῖσαν ὑπεράνω πάσης ἄλλης φιλοσοφίας. Τί διδάσκουσι περὶ Θεοῦ οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι; Κατὰ τὸν ἕνα Θεὸς εἶναι ὁ ἀήρ· κατὰ τὸν ἄλλον τὸ πῦρ· κατὰ τοῦτον ὁ κόσμος, κατ' ἐκεῖνον ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, μεθ' ἧς ὁ κόσμος εἶναι ἡνωμένος ὡς τὸ σῶμα μετὰ τῆς ψυχῆς. Ἄλλοι ἀρνοῦνται ἀποτόμως τὸν Θεόν· ἄλλοι ἐξαφανίζουσιν αὐτόν ἐν τῷ σύμπαντι. Αὕτη εἶναι ἡ δόξα τῶν Στωϊκῶν, ὧν ἡ ἠθικὴ τοσοῦτον ἐνεποίησε θόρυβον καὶ οἴτινες εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἐπίστευσαν εἰς Θεόν. Φιλόσοφοι διαπρεπεῖς βεβαιοῦσιν ὅτι ὑπάρχουσι δύο ἀρχαὶ αἰώνιοι καὶ ἀναγκαῖαι, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὕλη, ἡ ἀρχὴ τοῦ καλοῦ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Ποῖον θὰ λατρεύσωμεν; ἢ θὰ λατρεύσωμεν ἀμφοτέρους; Φιλόσοφοι ἐπίσης διαπρεπεῖς βεβαιοῦσιν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι Θεός· ὅτι τοιοῦτον ὑπῆρξεν ἀπ' αἰῶνων καὶ θὰ ὑπάρξῃ. Θὰ λατρεύσωμεν τὸ σύμπαν καὶ ἡμεῖς αὐτούς ὡς ἀποτελοῦντας μέρος τοῦ σύμπαντος; Ἄλλ' ὁ Πλάτων, θὰ εἴπη τις, δὲν εἶχε καθρωτέραν περὶ Θεοῦ ἰδέαν; Ἀληθές, ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται ἐπιγνοῦς Θεὸν πνευματικώτερον, διακρινόμενον τοῦ σύμπαντος· ἐν ταῦτοις πολὺ πιθανωτέρα εἶναι ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐδόξατε Θεὸν προσωπικόν, ὅτι ὑπῆρξε πανθειστής¹. Θὰ λατρεύσωμεν τὸν

¹ Γράφοντες πρὸ πολλοῦ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, ἐλέγομεν πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τάδε· «Εἰ ὁ Πλάτων ὑπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ ἀπεδίεξτο Θεὸν ζῶντα καὶ προσωπικόν, οἷον παρέστησεν αὐτὸν ὁ Χριστιανισμὸς, εἶναι ζήτημα δυσεπίλυτον, διότι ὁ Πλάτων αὐτὸς οὐδὲν ὀριστικῶν περὶ τούτου ἀπεφάνητο. Πάντες σχεδὸν εἰ φιλοσοφοῦντες ἀποδέχονται, ὅτι τοιαυτὴ ἰδέα δυσκόλως πάνυ δύναται ν' ἀποδοθῇ τῷ Πλάτωνι. Οὕτως ὁ Zeller λέγει· «Παρὰ Πλάτωνι, ὅπως καὶ παρὰ τῇ ἀρχαιότητι ἐν γένει ἔλλειπει σαφὴς καὶ ἀκριβὴς τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ ἔννοια, καὶ ὁ νοῦς οὐχὶ σπανίως παρίσταται ὡς καθολικὸς τοῦ παντὸς νοῦς κατὰ τρόπον ἀδέβαιον μεταξὺ προσωπικότητος καὶ μὴ προσωπικότητος κυμαινόμενος». Ὁ Erdmann παρατηρεῖ ὅτι «ἔδει νὰ παρέλθωσιν αἰῶνες μέχρις οὗ ἡ προσωπικότης τοῦ Θεοῦ παραστῆ σαφὴς καὶ καθαρά». Ὁ δὲ Schweigler ἀποφαίνεται ὡς ἐξῆς. «Εἰ ὁ Πλάτων τὴν τελευταίαν ταύτην αἰτίαν (τὸ θεῖον)

Θεόν τοῦτον τοῦ Πλάτωνος, ὅστις οὔτε παντοδύναμος εἶναι οὔτε ἀνεξάρτητος; Ἡ θὰ ῥιφθῶμεν εἰς τὰς ἀγκάλας ἐκείνων, οἵτινες οὔτε ἀροῦνται οὔτε βεβαιοῦσιν, ἀλλ' ἀμφισβόλλουσιν ἂν ὑπάρχει Θεός, ἂν ὑπάρχει εἰς ἡ πλείονες καὶ πρὸ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος οὐδὲν λατρεύουσιν ἐκ φόβου μὴ λατρεύσωσιν ἢ πάρα πολὺ ἢ μὴ ἀρκούντως; Ἀλλ' οὐχὶ ἡ ἀμφισβόλια, ἡ βεβαιότης ἐπαναπαύει τὸ ἀνίκητον ἐνστικτον τοῦ λόγου ἡμῶν ἢ πλάνη ἐπαναπαύει αὐτὸν μᾶλλον ἢ ἡ ἀμφισβόλια; ὁ σκεπτικισμὸς οὐδένα ἐπαναπαύει. Ἡ ἔλλειψις τροφῆς δὲν καταπαύει τὴν πείναν. Τὸ κενὸν δὲν πληροῖ.

Ἐρωτήσωμεν τὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν περὶ ψυχῆς. Κατὰ τοὺς μὲν τῶν φιλοσόφων ἡ ψυχὴ εἶναι ἀήρ λεπτότατος ἢ μέρος αἰθέρος ἢ ὕδωρ ἐλαφρότατον κατὰ τοὺς δὲ ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ αἷμα τὸ ἐν ἡμῖν κυκλοφοροῦν. Κατ' ἄλλους εἶναι αἶθρον καὶ καθαρὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ μετὰ θάνατον; Κατὰ τοὺς μὲν θνήσκει μετὰ τοῦ σώματος, κατὰ τοὺς δὲ μεταπίπτει εἰς ὕπνον βαθύν, εἰς παντελῆ ἀναισθησίαν ἄλλαις λέξεσιν, ἐκμηδενίζεται. Ὁ Πυθαγόρας ἀποδίδει εἰς τὴν ψυχὴν σκοπὸν παραδοξότερον. Κατ' αὐτὸν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐξερχομένη τοῦ σώματος μεταβαίνει εἰς ἕτερον σῶμα, ὅπερ ζωογονεῖ, μέχρι οὗ ἐκδιωχθεῖσα καὶ ἐκ τούτου εἰσέλθῃ εἰς τρίτον σῶμα καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τοῦ ἀπίρου. Αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς μετεμψυχώσεως, ἣτις ἀγνοοῦμεν κατὰ τί διαφέρει τῆς μυθολογίας. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, καίπερ ὑψηλὴν ἔχων περὶ ψυχῆς ιδέαν, δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ιδέας ταύτης. Τοῦλάχιστον ἡ ἀθανασία εἶναι παρ' αὐτῷ συνέχεια ὑπάρξεως, ἔνθα ἡ προσωπικότης τῆς ψυχῆς ἐξαλείφεται καὶ ἐξαφανίζεται εἰς τὴν καθολικὴν ψυχὴν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἀνατρέπεται ὅ,τι διὰ τῆς ἐτέρας οἰκοδομεῖται. Ὁ Σωκράτης προσήγγισε πλείοτερον πάντων εἰς τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀθανασία εἶναι παρ' αὐτῷ ἀπλήρῃ ἐλπίς. Ἴσως ὑπάρχει, ἴσως δὲν ὑπάρχει ἀθανασία. Ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. «Εὖ ἴστε ὅτι παρ' ἄνδρα τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθοῦς» καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ δισχυρισαίμην ὅτι μέντοι παρὰ Θεοὺς δεσπότης πάνυ ἀγαθοῦς ἔξειν, εὖ ἴστε ὅτι, εἴπερ τι ἄλλο τῶν τοιούτων δισχυρισαίμην ἂν καὶ τοῦτο». Ἐν τέλει δὲ τῆς Ἀπολογίας αὐτοῦ ἀποτενιόμενος εἰς τοὺς κριτὰς λέγει· «Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μὲν, ἀποθανομένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις. Ὅπότεροι δὲ ἡμῖν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἀδηλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ Θεῷ».

Τὸ ζήτημα περὶ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι μυστήριον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐξ ὧσων εἶπομεν περὶ Θεοῦ συνάγεται εὐκάλως. Ἐν μόνον περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν πρὸς τοῦτο. Καὶ ἂν ἡ ἀρχαιότης ἀπεδέχτο Θεὸν προσωπικόν, δὲν θὰ ἤρκει τοῦτο ν' ἀναπτύξῃ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων

ἐξέλαβεν ὡς προσωπικόν ὃν ἢ μὴ, εἶναι ζήτημα μὴ δυνάμενον νὰ λυθῇ ὀριστικῶς. Τὸ ὅλον τοῦ συστήματος ἀποκλείει τὴν προσωπικότητα τοῦ θεοῦ. Τὰ αὐτὰ γνωματεύουσι καὶ ὁ Brandis, Trendeleburg, Schleiermacher, Bonitz καὶ πολλοὶ ἄλλοι. (Ἰδ. τὴν ἡμετέραν πραγματείαν: Ὁ Πλάτων καὶ οἱ θεοὶ τῆς πόλεως.)

σχέσεις ἐπαναπαυούσας τὰς ἀνάγκας τῆς ψυχῆς ἡμῶν, Διατί; Ἴνα ἐνωθῶ μετὰ τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀρκεῖ νὰ εἰξεύρω ὅτι ὑπάρχει Θεός, ἀλλὰ τί εἶναι πρὸς με καὶ τί ζητεῖ παρ' ἐμοῦ. Ἄν ὁ Θεός οὗτος δὲν με ἀγαπᾷ, ἂν δὲν ἦναι ἀγάπη, πῶς θ' ἀγαπήσω αὐτόν; Εἶναι ἀπειρος, παντοδύναμος, τὰ ἔργα αὐτοῦ κηρύττουσιν αὐτὸν τοιοῦτον ἢ ἀλλὰ θέλει τὸ καλὸν μου, μὲ ἀγαπᾷ; Οὐδέποτε οἱ φιλόσοφοι εἶπόν τι περὶ τούτου. Καὶ ἰδοὺ διατί οὐδὲν ἀνθρώπινον σύστημα ἠδυνήθη ποτὲ νὰ συστήσῃ πραγματικὴν ἐνότητα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Περιπλέον, ἂν δὲν εἰξεύρω ὅτι ὁ Θεός μὲ ἀγαπᾷ, ὀλίγον μοι μέλει, ἂν ὑπάρχει Θεός. Τουναντίον ἡ ἀρχαιότης πόρρω ἀπέχουσα ν' ἀποδεχθῆ Θεὸν ἀγάπης, ἀπεδέξατο Θεὸν ψυχρὸν καὶ ἀκαμπτον, τὸ πεπρωμένον. Τὸ πεπρωμένον, ἰδοὺ ὁ ἀληθὴς Θεός τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ ζοφερὰ αὕτη μορφή δεσπόζει πασῶν τῶν μυθολογιῶν καὶ τῶν συστημάτων. Οἱ λοιποὶ θεοὶ καὶ οἱ ἀνθρώποι ὑπόκεινται αὐτῷ. Οὐδὲν συμβαίνει ἄνευ τῆς θελήσεώς του, καὶ ἡ θέλησίς του εἶναι δύναμις ἰδιότροπος καὶ τυφλή. Ὁ κληρὸς, ὃν ὀρίζει ἐκάστω, εἶναι μοιραῖος καὶ ἀμετάκλητος. Ἡ φοικαλέα αὕτη θεότης βλάκει πανταχόσε, τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους ἔχουσα. Οὔτε θρηνοί, οὔτε δάκρυα, οὔτε προσευχαὶ συγκινοῦσιν αὐτήν· δὲν ἔχει καρδίαν. Ὁ θρόνος αὐτῆς εἶναι ἐκ σιδήρου, τὸ στέμμα αὐτῆς ἐκ σιδήρου, τὸ σκῆπτρον αὐτῆς ἐκ σιδήρου. Οὗτος εἶναι ὁ Θεός, πρὸς ὃν τείνω, μεθ' οὗ δύναμαι νὰ ἐνωθῶ διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀγάπης; Ὅχι, μυριάκις ὄχι. Κάλλιον τότε νὰ λατρεύσω τεμάχιον ξύλου ἢ λίθου, ὅπερ δὲν εἶναι πλείοτερον ἀναισθητον, ἀλλ' ἦττον φοικῶδες. Κάλλιον νὰ λατρεύσω τὸν πρὸ τῶν ποδῶν μου κύνα, εἰς οὗ τοὺς ὀφθαλμοὺς δύναμαι τοῦλάχιστον νὰ ἴδω ἐν δάκρυ, ὅταν θρηνώ.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ δείξωσιν ὅτι αἱ θρησκεῖαι καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λύσωσιν ἀποχρώντως τὰ προβλήματα τοῦ λόγου περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν Θεόν. Οὐδαμοῦ φῶς ἱκανόν, οὐδαμοῦ βεβαιότητος, οὐδαμοῦ ἀλήθειας πλήρης· καὶ εἴμεθα λοιπὸν ἔτοιμοι νὰ ἐρωτήσωμεν μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τί ἐστὶν ἀλήθεια; Καὶ ἰδοὺ φωνή τις, πλήρης γλυκύτητος καὶ αὐθεντείας, λέγει πρὸς ἡμᾶς Ἀκουσατέ μου καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν. Εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου ἀκούσωμεν αὐτήν.

Ἡ ἀγία Γραφὴ παριστᾷ ἡμῖν ἓνα μόνον Θεόν, οὗ τὸ ὑπέρτατον ὄνομα πληροῖ ἡμᾶς σεβασμοῦ καὶ λατρείας. «Τί ἐρῶ πρὸς αὐτούς; λέγει ὁ Μωϋσῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός πρὸς Μωϋσῆν· ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Ἰδοὺ ὁ Θεός, οὗ ἔχομεν χρεῖαν. Ἄναρχος, αἰώνιος, ἀμετάβλητος, αἰεὶ ὁμοῖος ἑαυτῷ, αἴτιος πάντων. Εἶναι ὁ Θεός, ὃν τὸ σύμπαν κηρύττει δημιουργόν αὐτοῦ. Ἡμέρα τῆς ἡμέρας ἐρεύγεται ῥῆμα καὶ νύξ νυκτὶ ἀναγγελεῖ γνῶσιν· ὁ Θεός, οὗ τὴν δόξαν ἐξαγγέλλει ἡ φύσις ἐν ὕμνοις, οὗ δὲν ἀκούει τὸ οὖς, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται. «Οἰκεῖ φῶς ἀπρόσιτον· ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων». Πληροῦ γὰρ

καὶ οὐρανὸν, καὶ ὅμως ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτῷ, διότι εἶναι ἄπειρος. Ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ὡσαύτως ἄπειρος· οὐδὲν περιορίζει, οὐδὲν παρακωλύει αὐτήν. Ἡ θέλησις αὐτοῦ κινεῖται ἀπροσκόπτως, πάντα ὅσα θέλει ποιεῖ. Δι' ἐνὸς λόγου, δι' ἐνὸς σημείου ἐπιτάσσει, καὶ τὸ πᾶν ὑπέκεινται αὐτῷ· λέγει, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ γίνεται ἔργον. «Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων καὶ καπνίζονται. Καίπερ ἄπειρος καὶ ἀπεριόριστος, δὲν εἶναι ὅμως μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν. Ἐν παντὶ χώρῳ καὶ χρόνῳ πάρεστιν ἐν πνεύματι. «Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ εἶ ἐκεῖ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν Ἄδην, πάρει· ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεὶρ σου ὁδηγήσει καὶ καθέξει με ἢ δεξιᾶ σου». Οὐδὲν μένει κεκρυμμένον αὐτῷ, οὐδὲν διαφεύγει αὐτόν. Εἰς μάτην ζητῶ νὰ καλυφθῶ ὑπὸ σκότους· ἢ νῦν εἶναι εἰς αὐτόν φωτισμὸς καὶ ἡ πυκνὴ σκιά ὡς λάμψις ἡμέρας. Ζητῶ νὰ περιορισθῶ ἐν ἑμαυτῷ, ἵσως οἱ διαλογισμοί μου μείνωσιν αὐτῷ ἄγνωστοι, ἵσως αἱ πτυχαὶ τῆς καρδίας μου μείνωσιν αὐτῷ ἥττον προσίται ἢ τὸ βῆθος τῆς νυκτός. Οὐαὶ δέ μοι, ἂν ὁ διαλογισμὸς μου δὲν εἶναι καθαρὸς, ἂν ὁ λόγος μου εἶναι ἀκάθαρτος. Ἀνακαλύπτει πόρρωθεν τοὺς διαλογισμοὺς τούτους· πρὶν ἢ ὁ λόγος ἔλθῃ ἐπὶ τῶν χειλέων, εἰξεύρει ἤδη τί θέλω νὰ εἶπω. Εἶναι ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος καὶ δίκαιος. Ὁ ὀφθαλμὸς αὐτοῦ εἶναι καθαρὸς τοῦ μὴ ἐρεῖν πορνεία. Τὸ κακὸν ἐμποιεῖ αὐτῷ φρικτὴν. Τὰ Σεραφεῖμ ἰστάμενα πρὸ αὐτοῦ κράζουσιν· «Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος, Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ». Τίς θνητὸς προφέρει τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα ἄνευ φόβου, ἀλλὰ τίς δὲν προφέρει αὐτὴ μετὰ πλήρους πεποιθήσεως; Ὁ αὐτὸς οὗτος Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς καὶ εὐσπλαγχνός· εἶναι μακρόθυμος καὶ πολυέλεος· οὐκ εἰς τέλος ὀργισθήσεται, οὐδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνιεῖ. Αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ ἀνανεοῦνται ἀδιαλείπτως· εἶναι πιστός· «οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι· αὐτὸς εἶπας, οὐχὶ ποιήσει; λαλήσει καὶ οὐχὶ ἐμμενεῖ;» Αἱ ἐπαγγελίαι αὐτοῦ εἶναι ἀμετάβλητοι ὡς αὐτὸς οὗτος. Μακάριος ὁ ἐλπίζων ἐπ' αὐτῷ· οὐ μὴ καταισχυθῆ.

Ὅποῦς Θεὸς ὁ Θεὸς τῆς ἁγίας Γραφῆς! «Τίς ἄλλος νομοθέτης, λέγει ὁ Μασσιλιῶν, τίς ἄλλος νομοθέτης ἐλάλησε περὶ τοῦ θεοῦ ὡς ὁ τῶν χριστιανῶν; Εὗρετε ἀλλαγοῦ, ἂν δύνασθε, ἐξοχωτέρας τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἰδέας περὶ τῆς παντοδυναμίας, τοῦ ἀπειρου, τῆς σοφίας, τῆς ἀγαθότητος, τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Ἄν ὑπάρχη ὑπεράνω ἡμῶν ὃν ὕψιστον καὶ αἰώνιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα ζῶσιν, εἶναι ἀναντιρρήτως τοιοῦτο, οἷον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παριστάξ. Ἡμεῖς μόνον λατρεύομεν αὐτὸν καθήμενον ἐπὶ τῶν Χερουβείμ, πανταχοῦ παρόντα, τὰ πάντα διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ διέποντα, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος δημιουργοῦντα, αἴτιον τοῦ καλοῦ, τιμωρὸν τοῦ κακοῦ. Ἡμεῖς μόνον

τιμῶμεν αὐτὸν κατ' ἀξίαν, προφέροντες αὐτῷ λατρείαν οὐχὶ ἐν αἵματι ταύρων καὶ μόσχων, ἐν συμβόλοις ἐξωτερικοῖς καὶ τύποις, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ, ἐν ὕμνοις, ἐν δοξολογίαις. Ἀναφέρομεν τὸ ἐν ἡμῖν καλὸν εἰς αὐτὸν ὡς εἰς ἀρχὴν, καὶ ἀποδίδομεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὸ κακὸν τὸ πηγάζον ἐκ τῆς διαφθορᾶς ἡμῶν. Ἐλπίζομεν νὰ τύχωμεν παρ' αὐτοῦ τὴν ἀμοιβὴν τῆς πίστεως ἡμῶν ὡς δῶρον τῆς χάριτος αὐτοῦ, περιμένομεν δὲ νὰ ὑποστώμεν καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς παρακοῆς προερχομένης πάντοτε ἐξ ἧς ποιούμεθα κακῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν. Τί ἀξιοπρεπέστερον τῶν ἰδεῶν τούτων εἰς τὸ ὕψιστον ὄν;»¹

Ὁ Θεὸς τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι ὁ ἀληθὴς Θεός, Θεὸς δημιουργός. Πρὶν ἢ ἡ ὕλη πλασθῆ ὑπ' αὐτοῦ, οὐδὲν ὑπῆρχε. Διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ χάος γεννᾶται· ὁ οὐρανὸς ἐκτυλίσσει τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ καὶ ἡ γῆ τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖται· τὸ σῶμα αὐτοῦ πλάσσεται ἐκ χοῦς, καὶ ὁ Θεὸς ἐμφυσᾷ αὐτῷ ψυχὴν ἄυλον κατ' εἰκόνα αὐτοῦ. Οὕτω τὰ πάντα εἶναι ἐξ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ. Μόνη αὐτοῦ ἡ θέλησις ἔδωκεν ὑπαρξὴν εἰς πάντα τὰ ὄντα· μόνη αὐτοῦ ἡ θέλησις ἀρκεῖ, ἵνα τὰ πάντα ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ μηδέν· μία λέξις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ὄντων οὐδὲν θὰ ὑπελείπετο. Ἄλλ' ὄχι, ὁ Θεὸς δὲν θὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, συντηρεῖ αὐτὸ διὰ τοῦ παντοδυναμοῦ αὐτοῦ λόγου. Αὐτὸς ἐστὶν ὁ οὐρανὸς ὅθεν ἕτονος ἡμῖν διδούς καὶ καιροῦς καρποφόρους, ὁ ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν. «Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι, δοῦναι τὴν τροφήν αὐτῶν εἰς εὐκαιρον, δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν· ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα, τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος· ἀποστρέψαντος δέ σου τὸ πρόσωπον, παραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμά αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου καὶ κτισθήσονται καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς». Ἐν τῷ μέσῳ τῆς καθολικῆς ταύτης προνοίας ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐγκαταλειφθῆ; Τοῦναντίον ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς συνεχοῦς τοῦ Θεοῦ μερίμνης. Ὁ αἰώνιος ἔχει ἐν χερσὶ τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἐκ τοῦ ὕψους τῶν οὐρανῶν ἐπιβλέπει ἐφ' ἡμᾶς. Δὲν νυστάζει, οὐδὲ ὑπνώττει· φυλάττει τὴν εἴσοδον καὶ ἔξοδον ἡμῶν. Τί φοβούμεθα; Οὐδὲ ἐν στρουθίον πίπτει ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ αὐτοῦ· καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἡμῶν εἶναι ἠριθμημένα. Πρὸς τί νὰ λυπώμεθα; Ἄ'Εμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συναγούσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατήρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ἡμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;» Τοιοῦτον Θεὸν οὔτε αἱ λοιπαὶ θρησκεῖαι ἐγνώσαν οὔτε ἡ φιλοσοφία. Καὶ δὲν εἶναι ὁ Θεός, οὔτινος ἔχομεν χοεῖαν; Δὲν αἰσθάνεσθε ὅτι ὁ Θεὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς εἰς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν; Τί ἐν ἡμῖν δὲν μαρτυρεῖ, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθὴς Θεός, ὁ ἄπειρος, ὁ πνευματικὸς, ὁ προσωπικὸς, ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος καὶ ἅγιος Θεός, ὁ Θεὸς ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν.

¹ Massillon, sur la vérité de la religion.

Ἄλλὰ προσέλθωμεν ἐγγύτερον, ἵνα ἀνακαλύψωμεν τὸ μυστήριον τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ προορισμοῦ ἡμῶν. Κατὰ τὸ σῶμα, λέγει ἡ ἁγία Γραφή, κατὰ τὸ σῶμα εἶσαι, ὦ ἄνθρωπε, πλάσμα ἐφήμερον, βαῖνον καθ' ἐκάστην εἰς τὸν τάφον· εἶσαι σκώληξ τῆς γῆς μέλλων νὰ ἐπανεέλθῃς εἰς τὴν σκόνιν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· εἶσαι χόρτος τοῦ ἀγροῦ, τὸ πρωτὸ ἀνθῶν καὶ τὸ ἐσπέρας μαραινόμενος. Κατὰ τὴν ψυχὴν, ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ. Τὸ καθαρὸν τοῦτο πνεῦμα, πεπρωτισμένον μὲ δυνάμεις τοσοῦτον ἐξόχους, καθιστώσας σε ἱκανὸν νὰ ἐπιγινώσκῃς, νὰ λατρεύῃς καὶ ἀγαπᾷς τὸν Θεόν, τὸ καθαρὸν τοῦτο πνεῦμα δὲν θ' ἀπολεσθῇ. Μετὰ θάνατον τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφει εἰς τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ. Ζῆς λοιπὸν αἰωνίως ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ οὐχὶ ζῶν ἐξαφανιζομένην ἐν τῷ σύμπαντι, ἀλλὰ ζῶν προσωπικὴν καὶ ἀτομικὴν, ἧς ἔχεις συνείδησιν. Οἱ φιλόσοφοι ἐχαρκτήρισαν τὴν ψυχὴν ὡς σπινθῆρα τοῦ θείου πυρός, εἰς δ' μετὰ θάνατον ἐπανέρχεται, ὡς σταγόνα ὠκεανοῦ, ἐνθα ἐπανέρχεται καὶ ἀπόλλυται. Ἡ ἁγία Γραφή λέγει πρὸς τὸν ἄνθρωπον· εἶσαι ἠνωμένος τῷ Θεῷ, ἀλλὰ διακρίνεσαι αὐτοῦ· ἡ ἀθανασία σου δὲν χωρίζεται τῆς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ δὲν συγχέεται μετὰ τῆς ἐκείνου. Βασιζόμενος ἐπὶ τοιαύτης βεβαιότητος δύνασαι νὰ περιμένῃς οὐχὶ μετὰ κενῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ μετὰ πλήρους βεβαιότητος τὴν ὥραν, καθ' ἣν ὁ Θεός σου θὰ σὲ εἰσαγάγῃ διὰ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Ἄς παρέλθῃ τὸ σύμπαν· ἄς παρέλθωσιν οἱ οὐρανοὶ ῥοιζήδον, σὺ θὰ ζήσῃς διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς θελήσεως τοῦ δημιουργοῦ σου.

Ἄλλὰ τί θὰ εὐρω μετὰ θάνατον; Εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν; Θὰ εὐρεθῶ πρὸ τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ; Ἡ ἁγία Γραφή λύει καὶ τὸ σκοτεινὸν καὶ δυσεπίλυτον τοῦτο πρόβλημα. Ὁ θεὸς λόγος παριστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐξερχόμενον τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ εὐτυχῇ· διότι ζῆ ἐν κοινῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον πατήρ· ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸν Θεὸν εἶναι τέκνον. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχικὴ σχέσις· δεσμός εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἄλλ' ἡ εὐτυχὴς αὕτη κατάστασις δὲν διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν. Ὁ ἄνθρωπος ἐξανίσταται κατὰ τῆς πατρικῆς τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ ἐξουσίας· παραβαίνει τὸν νόμον καὶ ἀμαρτάνει. Καὶ ἰδοὺ ἡ ἀμαρτία εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τῆς ἀμαρτίας ὁ θάνατος. Ἐκτοτε δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ εὐτυχία· διότι δὲν ὑπάρχει ἀγάπη. Ἡ ἀρχικὴ σχέσις ἔπαυσεν, ἡ συγκοινωνία διεκόπη. Ὁ ἄνθρωπος ἐπαύσατο ὄν τέκνον Θεοῦ. Ἐν τούτοις ὁ ὀργισθεὶς καὶ προσβληθεὶς Θεός δὲν ἐπαύσατο μεριμνῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου· ὅπου ἐπέρισευσεν ἡ ἀμαρτία ὑπερπερίσευσεν ἡ χάρις. Ἀπ' ἀρχῆς αἱ ἐπαγγελίαι τῆς χάριτος ταύτης ἐκδηλοῦνται. Αἱ ἐπαγγελίαι αὗται ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἀυξάνουσιν, ὅτε δ' ἤλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, πληροῦνται καὶ ὁ Σωτὴρ ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ υἱός, ὅστις ἦτο ἀπ' ἀρχῆς ἐν Θεῷ. Γίνεται ἄνθρωπος καὶ ὑπομένει καὶ ἀποθνήσκει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐκτοτε τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ ἐλύθη· ὁ δεσμός τῆς ἀγάπης ἀνα-

καθίσταται. Ἐν τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὁ Θεός συγχωρεῖ. Ἐν τῷ Ἰησοῦ ὁ ἀμαρτωλὸς προσεγγίζει τῷ Θεῷ καὶ γίνεται καὶ πάλιν τέκνον αὐτοῦ. Δὲν αἰσθάνεσθε νῦν ὅτι ἔχοντες Σωτῆρα, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνούμενοι μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς πίστεως γίνεσθε τέκνα Θεοῦ; Ἀγαπᾶτε, διότι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ὑμᾶς· καὶ ἐπειδὴ ἀγαπᾶτε, ὁ φόβος φυγαδεύεται, ἡ γὰρ ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον. Ὑψούμενοι διὰ τῆς διανοίας εἰς τὸν δημιουργόν, δὲν ἀνακαλύπτετε πλέον τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ ἐξωπλισμένην, ἀλλ' ἀγκάλας ἐτοιμοῦς νὰ ὑποδεχθῶσιν ὑμᾶς. Προσευχόμενοι εἰς αὐτὸν, δὲν τρέμετε πλέον ὡς δούλοι, ἀλλὰ πεποίθατε αὐτῷ ὡς τέκνα. Δὲν ἔχετε πνεῦμα δουλείας. Ἡ ζωὴ ὑμῶν ἐνταῦθα θὰ παρέλθῃ ἐν εἰρήνῃ, καὶ μετὰ θάνατον θ' ἀποκαλυφθῇ ὑμῖν ἐν τῷ Ἰησοῦ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀθανασία. Τὸ κέντρον τῆς ἀμαρτίας συνετρίβη, ὁ θάνατος ἠττήθη καὶ ἡ αἰωνία μακαριότης ἐπιφυλάσσεται εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἰησοῦ.

Ταῦτα εἶναι, «ὃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὃ ἠτοίμασεν ὁ Θεός τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν». Τίς δὲν ἀνακαλύπτει ἐν πᾶσι τούτοις τὴν σφραγίδα τοῦ θείου; Καίπερ ἀδυνατοῦντες ἡμεῖς νὰ εὐρωμεν τὰς ἀληθείας ταύτας, τὰς βεβαίαις καὶ ἐξόχους ταύτας ἀληθείας, δὲν αἰσθανόμεθα οὐδὲν ἤττον ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται διατελοῦσιν ἐν πλήρει πρὸς ἡμᾶς ἀρμονία; Δὲν αἰσθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλκυσμένους ὑπὸ τῶν ἀληθειῶν τούτων ὡς ὑπὸ μυστηριώδους τινὸς δυνάμεως; Καὶ δὲν εἶναι τοῦτο δεῖγμα τρανότατον τῆς θεϊότητος αὐτῶν; Διότι, ἂν εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος καὶ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι αἰνίγματα ἄλυτα καὶ μυστηριώδη, καὶ ὅτι ζητοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ ὅτι οὐδὲν, πλην αὐτοῦ, δύναται νὰ πληρώσῃ τὸν πόθον ἡμῶν· ὅταν ὁ πόθος ἡμῶν οὗτος πληρῶται καὶ πληρῶται διὰ τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου, δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται προέρχονται ἐκ Θεοῦ; Ἀληθές ἄρα τὸ Εὐαγγέλιον· ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἡ ἀλήθεια.

1. ΜΟΣΧΑΚΗΣ ὑφηγητής.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 34 *

Διορθῶ ἢ ἐπανορθῶ, διορθωτῆς ἢ ἐπανορθωτῆς, διορθωσις ἢ ἐπανόρθωσις, διορθώμα. Παραδιορθῶ, παραδιορθώμα.

Ὅταν τις μετ' ἐπιμελείας ἐπεξερχόμενος βιβλίον ἢ ἀντίγραφον θεραπεύῃ

* Ἴδε σελ. 50, 110, 203.

τὰ κακῶς ἔχοντα ἤτοι ἀποκαθιστᾶ τὰς ὑγιεῖς καὶ ὀρθὰς γραφάς, λέγεται ὅτι διορθοῖ ἢ ἐπαρθοῖ τὸ βιβλίον, τὴν λέξιν, τὸ σφάλμα ἢ τὰ σφάλματα, κτλ. Καὶ ὁ μὲν τοῦτο ποιῶν ὀνομάζεται διορθωτὴς καὶ ἐπαρθωτὴς, τὸ δὲ ἔργον αὐτοῦ διορθώσεις καὶ ἐπαρθώσεις, ὡς καὶ τὸ ἀπηλλαγμένον ἀμικτημάτων βιβλίον καλεῖται διορθωμένον, οὗ τὸ ἐναντίον ἀδιόρθωτον ἢ ἀνεπαρθωτον ("Ἴδε § 33, σελ. 209). Φανερόν δ' ὑπάρχει ὅτι τῶν τε ῥημάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ὀνομάτων γίνεται χρῆσις καὶ ὅταν τις αὐτογνωμόνως μετακοσμήσῃ τὴν φράσιν συγγραμματος ἢ ποιήματος πρὸς τὸ φαινόμενον αὐτῷ εὐαρμοστότερον ἢ προσφύεστερον. Ἐάν τις κακῶς καὶ ἀτόπως διορθῆ, λέγεται ὅτι παραδιορθῆ ὅθεν παραδιόρθωμα (καὶ παραδιόρθωσις).

Διορθῶ καὶ ἐπαρθῶ. Πλούτ. Ἀλκιβ. 7 «ἐτέρου δὲ φήσαντος ἔχειν Ὀμηρον ὑφ' αὐτοῦ διορθωμένον, εἴτ' ἔφη, γράμματα διδάσκεις Ὀμηρον ἐπαρθοῦν ἰκανὸς ὢν ;» Ἀλεξ. 8 «καὶ τὴν μὲν Ἰλιάδα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον καὶ νομίζων καὶ ὀνομάζων ἔλαθε μὲν τοῦ Ἀριστοτέλους διορθώσαντος, ἦν ἐκ τοῦ νάρθηκος καλοῦσιν, κτέ.» (Πρβ. καὶ Ἠθικ. σελ. 58, α'). Πορφύρ. π. Πλωτ. βίου 7 «ἔσχε δὲ καὶ ἐμὲ Πορφύριον Τύριον ὄντα ἐν τοῖς μάλιστα ἐταῖρον, ὃν καὶ διορθοῦν αὐτοῦ τὰ συγγραμματα ἠξίου». 26 «νυνὶ δὲ πειρασόμεθα — εἴ τι ἡμαρτημένον εἶη κατὰ λέξιν διορθοῦν». Ἀθῆν. σελ. 329, δ' «ἤτοι ἡμαρτημένον περιτυχὼν τῷ δράματι ἢ διὰ τὸ ἀηθεῖς τοῦ ὀνόματος αὐτὸς διορθώσας ἐξήνεγκεν». Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Ε', κη', 15 «διὰ τοῦτο ταῖς θεαίαις γραφαῖς ἀφόδως ἐπέβαλον τὰς χειρας λέγοντες αὐτὰς διορθωκέται». Γαλλην. Τόμ. ΙΗ', α', σελ. 309 «μηδενὸς αὐτὴν ἐπαρθῶσαι τολμήσαντος».

Ἐκφέρεται δὲ τὸ ἐπαρθῶ καὶ κατὰ μέσον τύπον, οἷον ἐπαρθοῦμαι καὶ ἐπηρωρθωσάμην. Γαλλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 80 «μηδ' ἐπαρθωσαμένων τὸ σφάλμα», κτλ. Κακῶς ἐν Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 314 εἶνε γεγραμμένον «ἐπηρωρθώσαντο δὲ τινες, οἱ μὲν κατὰ δοτικὴν πτώσιν αἰσθήσει γράψαντες, κτέ.» ἀντὶ τοῦ ἐπηρωρθώσαντο, ὡς καὶ ἐν Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 469 «ἦν ὁ μὲν ἐπηρωρθοῦ τῇ διὰ τῆς φαρμακείας κενώσει» ἀντὶ τοῦ ἐπηρωρθοῦ. Ἀδιάρθορος ἐσώθη ἢ γραφὴ ἐν Τόμ. Γ', σελ. 571 «ἐπηρωρθώσαντο τοῦτο ἢ φύσις» καὶ σελ. 583 καὶ 774 καὶ ἐν Τόμ. Δ', σελ. 36 «πολλαῖς ἐπιτεχνήσεσιν ἐπηρωρθώσαντο» καὶ «τὴν δ' ἐξ ἀνάγκης ἐπομένην αὐτῇ βλάβην τῶν κινήσεων ἐπηρωρθώσαντο». Ἐν Τόμ. Σ', σελ. 133 ἀναγινώσκεται «ἐπαρθώσαντο τὰ πολλὰ τῶν ἐλαττωμάτων» ἀντὶ τοῦ ἐπηρωρθώσαντο.

Ὡς δὲ λέγεται ἐπαρθοῦμαι - ἐπηρωρθωσάμην, οὕτω καὶ διορθοῦμαι - διορθωσάμην, οἷον Φώτ. Ἐπιστ. σελ. 452 Βαλ. «καὶ τὸ βιβλίον διορθώσασθε» ἀρχαίων γὰρ αὐτὸ μᾶλλον ἢ γραμμάτων ὄραν ἔστι τοῖς ἐντυγχάνουσι γέμον», κτλ. Πρβ. Κραμ. Ἀν. Παρ. Τόμ. Α', σελ. 6 «ἴστέον ὅτι Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς — τὰς σκηναῖκὰς διώρ-

θωσαν βίβλους» καὶ «Τὰς δὲ σκηναῖκὰς Ἀλέξανδρος τε, ὡς ἔφθην εἰπὼν, καὶ Λυκόφρων διώρθώσαντο, τὰς δὲ ποιητικὰς Ζηνόδοτος πρῶτον καὶ ὕστερον Ἀρίσταρχος διώρθώσαντο» καὶ «ἄλλων ὄντων τούτων τῶν ἐπὶ Πτολεμαίου διορθωσάντων» ("Ἴδε καὶ Βερνάρδον Grundr. d. Griech. Litter. Τόμ. Β', α', σελ. 239 ἐκδ. γ'). Τὸ παρ' Ἀριστείδῃ Τόμ. Α', σελ. 141 κείμενον «ἐπεὶ κἄν τοῖς βιβλίοις ἀ διορθοῦτο τοῦτο, ἐγκαταλέλειπται σύμβολον» μετεβλήθη ὑπὸ τοῦ Κοβήτου (Μνημοσ. 1875, σελ. 267) εἰς τὸ διώρθου. Ἀλλ' ἡμεῖς ὀκνοῦμεν νὰ ἐγκρίνωμεν τὴν μεταβολὴν ταύτην γινώσκοντες ὅτι καὶ ὑπὸ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ ἐλέχθη «ὅθεν τινές — διορθοῦνται τὸν ἐκκείμενον ὄρον» καὶ «εὐθὺς καὶ διορθώσονται ἡμᾶς» (σελ. 486, 20 καὶ σελ. 643, 9) καὶ ὑπ' ἄλλων παλαιότερων ἐγένετο χρῆσις τοῦ μέσου τύπου διορθοῦμαι.

Παρατηρητέον δ' ὅτι καὶ ἐν κώδιξιν εὐρίσκεται γεγραμμένον «διώρθωται οὐ πρὸς σπουδαῖον ἀντίγραφον» καὶ «διωρθώθη πρὸς δύο Ἀττικιανά» καὶ «ὅτι τινὰ παρελείφθη ὡς ἀδιάγνωστα καὶ ἐσφαλμένα· διορθώθη δὲ τινα παρ' ἐμοῦ ὡς οἶόν τε ἦν ὥστε σῶσαι τὴν ἔννοιαν» ("Ἴδε Ἰλλήρον Ἐρατοσθ. σελ. 58), κτλ. Ἦσαν δὲ πολλοὶ τῶν ἀντιβαλλόντων καὶ διορθούντων ἀντίγραφα οὕτως ἀμαθεῖς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὥστ' οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ῥήματος διορθῶ οὔμαι ἠδύναντο ἀπταιστως τὸν ἀόριστον καὶ τὸν παρακείμενον νὰ σχηματίσωσιν, ἔγραφον δὲ ἀντεβλήθη πρὸς παλαιώτατον λίαν ἀντίγραφον δεδιωρθωμένον, χειρὶ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Παμφίλου» καὶ «Μετελήμφθη καὶ διορθώθη πρὸς τὰ Ἐξαπλᾶ Ὀριγένους. Ἀντωνίνος ἀντέβαλεν, Πάμφιλος διόρθωσα», κτλ. ("Ἴδε Κόβητον Ὑπερείδ. Ἐπιταφ. σελ. 27).

Παρὰ Θωμᾶ τῷ Μαγίστρῳ φέρεται σελ. 133, 14 «Ἐπαρθοῦμαι κάλλιον ἢ ἐπαρθῶ. Πλάτων ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Πολιτειῶν καὶ δευρὸ ἰὼν ἐπηρωρθοῦμην» καὶ σελ. 97, 5 «Διορθοῦν κυρίως ἐπὶ δοράτων βολῆς, ἐπαρθοῦν ἐπὶ λόγων» καὶ σελ. 204, 13 «ἐπαρθῶσαι δὲ ἐπὶ λόγων ἀπαξ καὶ τὸ κατορθῶσαι ἐπὶ λόγων κεῖται· τὸ δὲ διορθῶσαι ἐπὶ τῶν διαστρόφων» (Πρβ. καὶ Ψευδηροδιδαν. σελ. 464 Λοβ.), παρὰ δὲ τῷ Ἀμμωνίῳ κεῖται σελ. 43 «Διορθοῦν καὶ ἐπαρθοῦν διαφέρει· διορθοῦν μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ δοράτων καὶ ἐπὶ ὀβελίσκων καὶ ἐπὶ λόγων, ἐπαρθοῦν δὲ ἐπὶ μόνων λόγων». Ἀλλ' ἀκριβῶς ταῦτα θὰ ἐξετάσωμεν ἄλλοτε τοῦτο μόνον τὰ νῦν λέγοντες, ὅτι τὸ παρὰ τῷ Μαγίστρῳ «ἐπὶ δοράτων βολῆς» εἶνε πιθανώτατα πλημμελὴς ἀναγνώσις τοῦ «ἐπὶ δοράτων καὶ ὀβελίσκων».

Διορθωτὴς καὶ ἐπαρθωτὴς. Σουίδ. «Ζηνόδοτος : Ἐφέσιος — ὃς καὶ πρῶτος τῶν Ὀμήρου διορθωτῆς ἐγένετο». Γαλλην. Τόμ. Ζ', σελ. 894 «εἰς ἄκρον ἀφῆκτο περιεργίας ἐπαρθωτὴν αὐτὸν τῶν Ἰπποκράτους συγγραμμάτων οὐχ ὑπερέτην ἀποφαίνων». Τόμ. Η', σελ. 758 «καθ᾽ ἕπερ καὶ Μοσχίων ὁ διορθωτὴς ἐπικληθεῖς, ἐπειδὴ τινα τῶν ὑπ' Ἀσκληπιάδου λελεγμένων ἐπηρωρθοῦτο». Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 606 «τῶν ἐκ πλοίων κατὰ διορθωτὴν Μνή-

μονα Σιδήτην». Πορφύρ. Ζητ. Ὀμηρ. Η' ἀπανάγωμεν δὲ ἐπὶ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν διορθωτὴν τὸν Κοτυαέα Ἀλέξανδρον». Περί Ἀλεξάνδρου τοῦ Κοτυαέως ἡ Κοτιαέως ἐποιοῦσατο λόγον ὁ Κόβητος ἐν τῇ *Μνημοσύνη* (1875, σελ. 267).

Διόρθωσις καὶ ἐπαρθωσις. Στράβ. σελ. 594 «φέρεται γοῦν τις διόρθωσις τῆς Ὀμήρου ποιήσεως, ἡ ἐκ τοῦ νάρθηκος λεγομένη». Γαλήν. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 794 «κἂν ἀπεδεξάμην αὐτούς, εἴ γε μετὰ τὴν ἐπαρθωσιν ἐώρων διδάσκοντάς τι χρήσιμόν τε ἅμα καὶ τῆς γνώμης ἐχόμενον τοῦ παλαιοῦ· ἐπεὶ δὲ ἐνίοτε καὶ κατ' ἄμφω σφάλλονται, πολλὸ βέλτιον ἔδοξέ μοι φυλάττοντι τὴν ἀρχαίαν γραφὴν αἰ μὲν σπουδάζειν ἐκείνην ἐξηγεῖσθαι, μὴ δυνθῆντι δὲ ποτε τοῦτο πράξαι πιθανὴν τὴν ἐπαρθωσιν αὐτῆς ποιῆσθαι». Ὑπάρχει δὲ καὶ οὐδέτερον διόρθωμα, οἷον Πορφύρ. Ζητ. Ὀμηρ. Η' «ἐν τοῖς Φιλήμονος Συμμίκτοις περὶ Ἡροδοτείου διορθώματος».

Συχνὸν ἦτο τὸ ὄνομα διόρθωσις παρὰ τοῖς γραμματικοῖς τῆς Ἀλεξάνδρειας, οἷον Ζηνοδότειος διόρθωσις, Ζηνοδότειο διορθώσεις, Ἀριστάρχειος διόρθωσις, κτλ. Ἀπολλών. π. Ἀντων. σελ. 140, β' «ἐν ταῖς Ζηνοδοτείοις διορθώσεσι δίχα τοῦ Ν τὸ Ζεὺς δὲ πρὸς ὃν λέχος ἐγράφετο», κτλ. Ἐν τῷ βίβ. τοῦ Ἀράτου ἀναγινώσκεται «Καὶ τὴν Ὀδύσειαν δὲ διόρθωσε καὶ καλεῖται τις διόρθωσις οὕτως Ἀράτειος, ὡς Ἀριστάρχειος καὶ Ἀριστοφάνειος. Τινὲς δὲ αὐτὸν εἰς Συρίαν ἐληλυθέναι φασὶ καὶ γεγονέναι παρ' Ἀντιόχῳ καὶ ἠξιώσθαι ὑπ' αὐτοῦ ὥστε τὴν Ἰλιάδα διορθώσασθαι διὰ τὸ ὑπὸ πολλῶν λελυμάνθαι». Περί τοῦ πληθυντικοῦ οὐδέτερου διορθωτικῶν διέλαθεν ὁ Λακρῶχης *Hom. Textkr.* σελ. 81. Λέγεται δὲ καὶ διορθωτέον, οἷον Εὐστάθ. σελ. 118,1 «ὄθεν, φησί, τὸ στρέβλα παρὰ λόγῳ γραφὴν ὑπὸ τινῶν διορθωτέον», κτλ.

Ἐν τοῖς τοῦ Τζέτζου φέρεται «τοῖς τις ἐσμὸς ἐξαγορθοὶ τὰς βίβλους, οἷός τις ἐξώρθωσε καὶ Ἡροδότου τὴν εἰς Ὀμήρου τὴν γονὴν γεγραμμένην Ἰωνικὸν πᾶν ἐν γραφῇ μετατρέπων — ὀρθωτὴς μέγας» καὶ «ὡς ἀγορθοὶ τὴν βίβλον, ὡς τις τὸ πρὶν ὀρθωσε τὴν τοῦ Ἡροδότου» (*Σχολ. Θεουκιδ. Α', 123 καὶ Γ', 61*) καὶ «οὐκ οἶδα τί γράφει ὁ μιὰρὸς οὐδὲ ὀρθοῦν δύναμαι» (*Κραμ. Ἄν. Ὁξ. Τόμ. Γ', σελ. 372,15*), κτλ. (*Πρβ. καὶ Λοβέκκιον Φρον. σελ. 218 καὶ Ὁθ. Σνειδῆρον Καλλιμ. Τόμ. Β', σελ. 301*).

Συνώνυμον τῷ διορθῶ καὶ ἐπαρθῶ εἶνε τὸ ἀναλαμβάνω, οἷον Λογγίν. παρὰ Πορφύρ. π. Πλωτ. βίου 19 «οὐ γὰρ μετρίως ἦν διημαρτημένα· καί τοι τὸν ἑταῖρον Ἀμέλιον ὤμην ἀναλήψασθαι τὰ τῶν γραφῶν πταίσματα». *Πρβ. Ἰώσηπ. Ἰουδ. Πολ. Ε', γ', 4* «ἀναλήψασθαι γὰρ αὐτούς τὸ παρὸν πταῖσμα ταῖς εἰς τὸ μέλλον ἀρεταῖς», κτλ. (Ἰδε Οὐεσσαλίγγιον *Διοδ. Σι-*

κελ. Τόμ. Ε', σελ. 612 καὶ Βυττεμβάχιον *Πλουτ. Ἠθικ. Τόμ. Σ', σελ. 76* καὶ Σχοιμαννὸν *Πλουτ. Ἄγ. σελ. 88. Πρβ. καὶ Σεγάρειον Κλημ. Ἀλεξ. Τόμ. Γ', σελ. 590* Δινδ.). Ἐν ταῖς εἰς Διονύσιον Παρεκβολαῖς τοῦ Εὐσταθίου ἀναγινώσκεται σελ. 250,25 «φασὶ δὲ ὅτι ἐρημωθεῖσα ἡ Καρχηδῶν, καθ' ὃν καιρὸν καὶ ἡ Κόρινθος, ἀνελήθη πάλιν, τουτέστιν ἀνωρθώθη, ὑπὸ Καίσαρος τοῦ ἐπιλεγομένου θεοῦ» καὶ σελ. 376,37 «φασὶ δὲ αὐτὴν ὑπὸ τοῦ τυράννου Τρύφωνος κατασπασθεῖσαν ἀναληθῆναι ὑπὸ Ῥωμαίων, ἤτοι ἀναστῆναι καὶ καιριοθῆναι». Ἄλλ' ἀκριβῶς περὶ τοῦ προκειμένου ῥήματος ἐτέρωθι.

Παραδιορθῶ, παραδιόρθωμα, παραδιόρθωσις. Τοῦ ὀνόματος παραδιόρθωμα εὐρίσκεται χρῆσις ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς τοῦ Πορφυρίου Ζητήμασι κεφ. Η' «τί δέ; οὐχὶ καὶ τὰ ποιήματα σχεδὸν ἀνάπλεα πάντα τυγχάνει ἀμαρτημάτων γραφικῶν καὶ τῶν ἄλλων παραδιορθωμάτων πᾶντο ἀγροίκων;». Ἄλλ' ἐπ' ἄλλης ἐννοίας εἶνε παρελημμένον τὸ θηλυκὸν ὄνομα ἐν τοῖς Πλουτάρχου Ἠθικοῖς; σελ. 33,β' «ὄθεν οὐδ' αἰ παραδιορθώσεις φαύλως ἔχουσιν, αἷς Κλεάνθης ἐχρήσατο καὶ Ἀντισθένης, ὁ μὲν εὖ μάλα τοὺς Ἀθηναίους ἰδῶν θορυβήσαντας ἐν τῷ θεάτρῳ

τί δ' αἰσχρὸν, εἰ μὴ τοῖσι χρωμένοις δοκεῖ;

παραβέλλων εὐθύς

αἰσχρὸν τὸ γ' αἰσχρὸν, κἂν δοκῇ κἂν μὴ δοκῇ.

ὁ δὲ Κλεάνθης περὶ τοῦ πλούτου — μεταγράφων οὕτω — καὶ ὁ Ζήνων ἐπαγορθόμενος τὸ τοῦ Σοφοκλέους

ὅστις δὲ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται

κείνου 'στὶ δούλος, κἂν ἐλεύθερος μὴ γῆ.

μετέγραφεν

οὐκ ἔστι δούλος, ἦν ἐλεύθερος μὴ γῆ».

Παντί, νομιζομεν, φανερὸν ὑπάρχει ὅτι λέγων ὁ Πλούταρχος παραδιορθώσεις οὐδαμῶς ἐσκόπει νὰ παραστήσῃ τὰς ἀτόπους διορθώσεις ἀλλὰ τὰς παρακειμένας καὶ οἰοεὶ παρακεκολλημένας ἢ παραπεπηγυῖας διορθώσεις. *Πρβ. καὶ Εὐσέβ. Προπ. Εὐαγγ. Ι', γ', 20* «ὁ δ' Ἀντίμαχος τὰ Ὀμήρου κλέπτων παραδιορθοὶ Ὀμήρου γὰρ εἰπόντος

Ἰδεῶ θ' δε κάρτιστος ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν,

Ἀντίμαχος λέγει

Ἰδεῶ θ' δε κάρτιστος ἐπιχθονίων ἦν ἀνδρῶν.

καὶ Λυκόφρων ἐπαινεῖ τὴν μετάθεσιν, ὡς δι' αὐτῆς ἐστηριγμένου τοῦ στίχου». Καθ' ὅμοιον τρόπον λέγεται παρασημειοῦμαι, κτλ. Τὴν ἔννοιαν τῆς κακίας καὶ διαστροφῆς βλέπει τις σαφῶς ἐν τῷ τοῦ Φωτίου Ἐπιστ. σελ. 227 ἀταχύτης δὲ σὺν ἀταξίᾳ ἔμπληκτον καὶ μακρικὸν καὶ παραδιορθοῦν ἐνίοτε μεγάλα καὶ σφάλλον ὡς τὰ πολλὰ παραπλήσια». Καὶ μετ' ἄλλων

δὲ ῥημάτων συντιθεμένη ἢ πρόθεσις ΠΑΡΑ ἐμφαίνει πλημμέλειαν καὶ ἀτοπίαν, ὡς παρερμηνεύω, παρεκδέχομαι, παρεξηγοῦμαι, παρπολαμβάνω, κτλ. Ὁριγέν. Τόμ. Β', σελ. 250 «ὅμοιον δὲ ἐν τούτῳ μοι πεπονθέναι φαίνεται τῷ ἐτέρῳ οὐσίῳ φάσκοντι ὀφθαλμοῦ παρορῶντος καὶ ἐτέρῳ ὄρωντος καὶ ἐτέρῳ οὐσίῳ ἀκοῆς παρακουούσης καὶ ὕγιως ἀκουούσης». Περὶ τοῦ ἐν τοῖς Ἱπποκρατεῖσι παρασύνεσις ἐκ τοῦ παρασύνημι γράφει ὁ Γαληνὸς Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 584 «ὅτι παρασύνεσις οὐχ ἀπλῶς τὴν ἀπάτην ἀλλὰ τὴν παρκειμένην τῷ ἀληθεῖ καὶ διὰ τοῦτο πιθανὴν ὀνομάζειν εἴωθε, λέλεκταί μοι πρόσθεν». Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων μετὰ πολλῆς ἀκριβείας θὰ διαλάβωμεν ἐν ἄλλῳ τόπῳ τοῦτο μόνον ἐν τῷ παρόντι σημειούμενοι ὅτι, ὡς λέγεται παρακούω, παρορῶ, κτλ., οὕτω καὶ παρανοῶ, κτίσις δ' ὑπὸ τῶν νέων Ἑλλήνων γίνεται χρῆσις τοῦ παντελῶς ἀνυπάρχοντος παρΕΝνοῶ καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ παρΕΝνόησις.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΥΕΡΓΕΤΙΚΗΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΔΡΟΣΟΥ *

Οὐδὲν φαινόμενον ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει μᾶλλον σύνηθες τῆς δρόσου τῆς ἐν εἶδει μικρῶν ῥανίδων ἀποτιθεμένης τὴν νύκτα ἐπὶ τῶν σωμάτων, καὶ ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀνευρέθησαν αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι αἱ παράγουσαι αὐτὴν καὶ ἡ εὐεργετικὴ αὐτῆς ἐπίδρασις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδόξαζεν ὅτι αὕτη πίπτει ἀνωθεν, κατὰ δὲ τὸν 18ον αἰῶνα οἱ φυσικοὶ παρεδέχοντο ὅτι αὕτη ἀνέρχεται ἐκ τῆς γῆς. Εἰς δὲ σοφὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Muschenbroeck, ὑπέθετεν ὅτι τὰ φυτὰ ἐκκρίνουσι τὴν δρόσον, ἣν μάλιστα παρεδέχετο ὡς ἐπιζήμιον πολλακίς εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα καὶ ὡς πρόξενον ἀσθενειῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Πρῶτος ὁ Charles Leroi καθηγητῆς ἐν Μομπελλιῇ ἐξετέλεσε πείραμα περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς πρώτη ἀφετηρία τῆς ἐξηγήσεως τῆς δρόσου.

Ὅταν ἐλθέτωμεν εἰς τὸν ἀέρα ὕδωρ ἐντὸς πλατυστόμου καὶ ἀβαθοῦς ἀγγείου, τοῦτο μετὰ τινα χρόνον ἐκλείπει. Εἶναι δὲ γνωστὸν τὴν σήμερον ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦτο μεταβάλλεται εἰς ἀφανῆ ἀτμὸν ὅστις μίγνυται μετὰ τοῦ ἀέρος. Ὁ Leroi ὅπως ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενον τοῦτο τὸ παρωμοίαζε πρὸς τὴν ἐν τῷ ὕδατι διάλυσιν τοῦ σακχάρου. Ὡς τὸ διαλυόμενον σάκχαρον δὲν τάρχσει τὴν διαύγειαν τοῦ ὕδατος καὶ δὲν καταπίπτει ἐκ τῆς διαλύσεως καὶ τοι πυκνότερον, οὕτω τὸ ὕδωρ ἀντλούμενον ὑπὸ τοῦ ἀέρος διαλύεται ἐν αὐτῷ. Ἀλλὰ τὸ ὕδωρ διαλύει ὠρισμένην ποσότητα σακχάρου καὶ κορέννυται, ἢ δὲ ποσότης αὕτη αὐξάνει μετὰ τῆς θερμοκρασίας, ὥστε διαλύεται μεγαλύτερα

ποσότης σακχάρου ἐν θερμῷ ἢ ἐν ψυχρῷ ὕδατι. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἀέρα ὅστις κορέννυται μὲ ὠρισμένην ποσότητα ὕδατος ἐν ὠρισμένη θερμοκρασίᾳ, θερμαινόμενος δὲ δύναται νὰ διαλύσῃ μεγαλύτεραν ποσότητα ὕδατος. Ὡς δὲ ἐκ θερμῆς διαλύσεως σακχάρου κατὰ τὴν ἀπόψυξιν καταπίπτει μέρος τοῦ σακχάρου, οὕτω καὶ ὁ ἐμπεριέχων ὕδωρ ἀὴρ ἀποψυχόμενος φθάνει κατὰ πρῶτον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ κόρου, ἀποψυχόμενος δ' ἔτι μᾶλλον ἐγκαταλιμπάνει μέρος τοῦ ἐμπεριεχομένου ὕδατος, ὅπερ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ὑγρὰν κατάστασιν.

Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ Leroi ἔλαβε φιάλην ἐκ λευκῆς ὑάλου, ἣτις ἐπληρώθη ἀέρος ἐν ἡμέρᾳ θερμῇ καὶ ὑγρᾷ, καὶ ἐνεβάπτισε ταύτην κατὰ τὸ ἡμισυ ἐν πεπηγῷ ὕδατι. Μετὰ τινας στιγμὰς ἀνασύρας τὴν φιάλην, εὔρε ταύτην κεκαλυμμένην ἐσωτερικῶς διὰ μικρῶν ῥανίδων καθ' ὅλον τὸ ἐμβαπτισθὲν μέρος. Μετὰ τοῦτο ἀναστρέψας τὸ πείραμα ἐπλήρωσε τὴν φιάλην ὕδατος τὸ ὁποῖον ἀπέψυχε ῥίπτων μικρὰ τεμάχια πάγου, οὕτω δὲ ἀπεψύχεται καὶ ὁ περιβάλλων τὴν φιάλην ἀήρ. Ἀμα ὁ ἀήρ ἀπεψύχθη πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου, καὶ ἡ φιάλη ἐκαλύφθη διὰ λεπτῆς δρόσου, ὁ δὲ Leroi ἀνεῦρεν ὅτι ὁ βαθμὸς οὗτος τῆς ἀποψύξεως εἶναι διάφορος κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους καὶ ἡμέρας. Ἐὰν ἡ θερμοκρασία, εἰς ἣν πρέπει ν' ἀποψυχθῇ τὸ ἐν τῇ φιάλῃ ὕδωρ ὅπως ἄρξῃται νὰ ἐναποτίθεται ἡ δρόσος, εἶναι ὑψηλὴ τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ ἀήρ ἐμπεριέχει μεγάλην ποσότητα ὕδατος, ἐὰν τούναντίον εἶναι χαμηλὴ, τότε ὁ ἀήρ συγκρατεῖ πολὺ μικροτέραν ποσότητα. Ὡστε ἡ συσκευὴ αὕτη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἐν τῷ ἀέρι ὑγρασίας καὶ καλεῖται διὰ τοῦτο ὑγρόμετρον τοῦ Leroi. Τὸ ὑγρόμετρον τοῦτο τελειοποιήθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Regnault κατέστη σήμερον τὸ ἀριστὸν τῶν ὑγρομέτρων.

Ἡ ἐπὶ τῆς φιάλης τοῦ Leroi ἐναποτιθεμένη κατ' ἀρχὰς λεπτὴ δρόσος προσομοιάζει πρὸς τὴν ἐπὶ ψυχρᾶς ὑάλου διὰ τῆς ἀναπνοῆς μας παραγομένην. Ἡ δρόσος αὕτη ἐπαυξάνει, εἴτε μεταβάλλεται εἰς ῥανίδας αἰτίνες συννούμεναι καταρρέουσιν. Παρόμοιον φαινόμενον λαμβάνει χώραν καὶ ἐπὶ τῶν ὑαλοπαραθύρων ὅταν ὁ ἐξωτερικὸς ἀήρ εἶναι ψυχρὸς, ἐπὶ τῶν φιαλῶν τῶν ἐξαγομένων ἐξ ὑπογείου ἢ τῶν ἐμπεριεχοσῶν ὕδωρ πεπηγὸς, καὶ ἐν γένει ἐπὶ πασῶν τῶν οὐσιῶν αἰτίνες ἐκ τινος αἰτίας ἀποψύχονται ἀρούνητος. Τοιαύτη δὲ εἶναι καὶ ἡ φυσικὴ δρόσος, ἣτις ἀναφαίνεται ἐπὶ τῶν σωμάτων ἅτινα ἀποψύχονται τὴν νύκτα, ἐν κριθῷ νηνεμίας καὶ ἐν οὐρανῷ ἀνεφέλω κατὰ τὴν ἀνοιξιν καὶ τὸ φθινόπωρον.

Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ Leroi τῇ 27 Σεπτεμβρίου 1752 κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ὅτε ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος ἦν 17 βαθμῶν, προσδιώρισε τὸν βαθμὸν τοῦ κόρου τοῦ ἀέρος, τουτέστι τὴν θερμοκρασίαν εἰς ἣν ἔπρεπε ν' ἀποψυχθῇ τὸ ἐν τῇ φιάλῃ ὕδωρ ὅπως ἄρξῃται ἐναποτιθεμένη ἐπ' αὐτῆς ἡ δρόσος καὶ εὔρε ταύτην 130 ¹/₂. Εἶτα ἐξέθηκεν ἐν ἀνοικτῷ μέρει ἐν θερμῷ

1 Ἐσταχυολογήθη ἐκ τῆς πραγματείας τοῦ κ. J. Jamain.

τρον και φιάλην εκ λευκής ύαλου τὰ ὅποια ἕνεκα τοῦ ψύχους τῆς νυκτὸς ἀπεψύχθησαν μέχρι $12^{\circ} \frac{1}{2}$, ἄφθονος δὲ δρόσος ἐκάλυψε τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς φιάλης. Τὸ πείραμα τοῦτο πολλάκις ἐπανελήφθη πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας, τουτέστιν ἡ δρόσος ἐναποτίθετο τότε μόνον ὅταν τὸ ψῦχος κατῆρχετο κάτωθεν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου τοῦ ἀέρος. Ὅθεν ἡ δρόσος δὲν πίπτει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐδ' ἀνέρχεται ἐκ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐνυπάρχει ἐν τῷ ἀέρι ὡς ὑδρατμὸς και ἐναποτίθεται ὑπὸ τοῦ ψύχους ἐν εἶδει βανίδων ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ τῶν φυτῶν, ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἐπὶ τῆς ὑάλου, ταχύτερον μὲν ἐν ἡμέραις ὑγραῖς, βραδύτερον δ' ἐν καιρῷ και τόπῳ ξηρῷ, πάντοτε κατὰ τὰς ἀνεφελους νύκτας αἰτίνες εἰσὶ ψυχραὶ, οὐδέποτε κατὰ τὰς νεφελώδεις αἰτίνες εἰσὶ θερμαὶ. Ὅπερ δ' ἀξιοσημείωτον, ἡ δρόσος σπανιώτατα ἐναποτίθεται ἐν ταῖς πόλεσι, διότι τὸ νυκτερινὸν ψῦχος δὲν δύναται νὰ εἰσδύσῃ ἐπὶ τοσοῦτον εἰς αὐτάς, ὡς ἀπέδειξε τοῦτο ὁ Leroi θέσας ἐν μὲν θερμόμετρον ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως τοῦ Μομπελιέ, ἕτερον δὲ εἰς γειτνιαζούσαν ἐξοχὴν. Τὴν πρώτην ἀνεῦρεν ἐν μὲν τῇ ἐξοχῇ ἄφθονον δρόσον ἀλλὰ και ἡ θερμοκρασία εἶχε κατέλθει ἐπαίσθητῶς πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου, τούναντίον δὲ ἐν τῇ πόλει οὔτε δρόσον εὔρεν ἀλλ' οὔτε σπουδαῖον νυκτερινὸν ψῦχος. Ἐπομένως ἐπειδὴ τὸ ψῦχος δὲν εἰσδύει ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τὰς πόλεις, οὐδὲ δρόσος σχηματίζεται ἐν αὐταῖς.

Ἄλλ' ὁ Leroi ὅστις ἔθηκε τὰς πρώτας ὀρθὰς θάσας τῆς ἐξηγήσεως τῆς δρόσου, εὔρεθη εἰς λίαν δύσκολον θέσιν ὅταν ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐναποτίθεται ἡ δρόσος ἐπὶ τῶν φυτῶν ἐν ὑγροῖς τόποις ἐνῶ ὁ ὑπερκειμένος ἀὴρ εὔρισκετο εἰς θερμοκρασίαν πολὺ ἀνωτέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου. Βεβαίως θ' ἀνεύρισκε τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἐὰν ἔθετε τὸ θερμόμετρον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἢ ἐντὸς τῶν φυτῶν τῶν ὑγρῶν τόπων, τῶν ὁποίων ἡ θερμοκρασία κατέρχεται πολὺ κατώτερον τῆς θερμοκρασίας τοῦ ὑπερκειμένου ἀέρος.

Ἄλλὰ ποία εἶναι ἡ αἰτία τοῦ νυκτερινοῦ ψύχους; Βεβαίως δύναται τις ν' ἀπαντήσῃ, ὅτι μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τῆς ἀπλέτου ταύτης πηγῆς τῆς θερμότητος, ἡ θερμοκρασία πρέπει νὰ κατέλθῃ. Τῆς ἐστίας ἀποβεσθείσης, ἡ θερμότης ἀπέρχεται. Ἐν τούτοις ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐρώτησιν ἐγκλείει μεγάλα προβλήματα και μᾶς ἄγει νὰ ἐρευνήσωμεν λεπτομερείας νεωτάτων ἀνακαλύψεων. Και πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ ἐξῆς ἀξιοπεριεργον φαινόμενον. Ὅταν κατὰ τὴν νύκτα ὁ οὐρανὸς εἶναι νεφελώδης και κεκαλυμμένος, θερμόμετρα τοποθετημένα εἰς διάφορα μέρη και εἰς διάφορα ὕψη δεικνύουσι πάντα τὴν αὐτὴν σχεδὸν θερμοκρασίαν, ὀλίγον μὲν ὑψηλοτέραν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, χαμηλωτέραν δὲ εἰς τὸν ἀέρα. Ὅταν τούναντίον ὁ οὐρανὸς εἶναι αἰθρῖος και ἀνεφελος, συμβαίνει τὸ ἀντίθετον· τὸ ἔδαφος και τὸ ἔνδον τῆς χλόης εὔρισκονται εἰς θερμοκρασίαν πολὺ κατώτεραν ἢ ὁ ἀὴρ ὁ ὑπερκειμένος ὀλίγους μόνον πόδας. Ὁ ἄγγλος Wels περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελ-

θόντος αἰῶνος ἀνεῦρεν ὅτι ἡ θερμοκρασία ἐντὸς τῆς χλόης ἐν νυκτὶ ἀνεφέλῳ τοῦ φθινοπώρου εἶναι κατὰ 4 ἕως 5 βαθμοὺς κατωτέρα τῆς τοῦ ὑπερκειμένου ἀέρος. Ὁ Wels ἀνεγνώρισεν ὡσαύτως, ὡς ἦτο γνωστὸν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἡ δρόσος ἀναφαιίνεται ὅταν και οἱ ἀστέρες λάμπουσιν ἐν οὐρανῷ ἀνεφέλῳ, ὅτι ἡ ἐλαφρὰ ὑγρὰ αἴρα ἐπαυξάνει αὐτὴν, τούναντίον ὁ σφοδρὸς ἀνεμος ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν τῆς, ὅτι σπανίως ἀναφαιίνεται κατὰ τὸ θέρος ὅτε αἱ νύκτες εἰσὶ βροχεαὶ και θερμαὶ, συχνότατα δὲ κατὰ τὸ φθινόπωρον και τὸ ἔαρ ὅτε εἰσὶ μακρὰ και ψυχρὰ. Τέλος οὐδέποτε ἀναφαιίνεται μὲ νεφελώδη οὐρανὸν, οὔτε ὑπὸ σκιάδα ἢ ὑπὸ πυκνὰ δένδρα ἢ ἐν γένει ὑπὸ σκέπη.

Ὅπως ἀνεῦρε τὸ ποσὸν τῆς δρόσου τῆς ἐναποτιθεμένης ὑπὸ διαφόρους περιστάσεις, ὁ Wels παρεσκεύαζε τολύπας ἐξ ἐρίου ὀλίγον πεπισμένου πάσας τοῦ αὐτοῦ σχήματος και τοῦ αὐτοῦ βάρους, τὰς ὁποίας ἐτοποθέτει εἰς διάφορα σημεῖα μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, και τὴν ἐπαύριον προσδιώριζε τὸ ποσὸν τῆς δρόσου ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ βάρους. Ὑπὸ τράπεζαν ἐν τῷ μέσῳ κήπου εὔρισκομένην οὐδόλως ἐναποτίθετο δρόσος, οὔτε ὑπὸ χάρτην ἐπὶ τῆς χλόης κείμενον, ὑπῆρχε τούναντίον μεγάλη ποσότης ἐπ' αὐτοῦ. Πᾶσα διάταξις ἣτις ἠῦξανε τὴν ἔκτασιν τοῦ ὀρατοῦ οὐρανοῦ ἐκ τινος μέρους αὐξάνει και τὸ ποσὸν τῆς δρόσου, τούναντίον πᾶν ὅ,τι καλύπτει ὅλον τράπεζα ἢ χάρτης ἢ νέφος, ἢ πυκνὰ δένδρα ἐλαττώνει σπουδαίως ἢ και ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν τῆς δρόσου.

Οὐ μόνον ὁ ἀὴρ ὁ ἐν τῇ χλόῃ κείμενος ἀποψύχεται κατὰ τὰς ἀνεφελους ἑαρινὰς νύκτας, ἀλλὰ και ὁ ἐφαπτόμενος πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς κειμένων σωμάτων και ὁ εἰς ἐπαφὴν εὔρισκόμενος μετὰ τοῦ ἐδάφους τοῦ γυμνοῦ ἢ τοῦ κεκαλυμμένου διὰ χλόης. Τὸ ψῦχος τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐπαυξάνει και ἐπιτείνεται μέχρι τῆς ἐπομένης ἀνατολῆς αὐτοῦ. Περὶ τὴν πρώτην θερμόμετρα εἰς διάφορα ὕψη κείμενα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος δεικνύουσι θερμοκρασίαν βαθμηδὸν ἐλαττωμένην ἀπὸ ὕψους 2 μέτρων μέχρι 15 ἕως 20 ἑκατοστομέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, μεθ' ὃ κείται στρώμα ἀέρος ὁμοιομερῶς λίαν ψυχρὸν, εἰς πᾶσαν μὲν ἐποχὴν ἐὰν ὁ οὐρανὸς αἰθρῖος, ἰδίως δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα, τὸ ὅποσον καλύπτει τὸ ἔδαφος. Ἡ ἐπιφάνεια ὅθεν τῆς γῆς καλύπτεται ὑπὸ εἶδους ἐπιχρίσματος ψυχροῦ ἀέρος, τὸ ὅποσον ὡς πυκνότερον καταρρέει ἐπὶ τοῦ κεκλιμένου ἐδάφους, συσσωρεύεται εἰς τὰ κοιλάδας, διεισδύει εἰς τὰ μεταξὺ τῶν φυτῶν διαστήματα, καλύπτει τὰ φύλλα και τοὺς κλάδους, ἀλλὰ δὲν εἰσέρχεται ὅπως καλύψῃ τὰ ὑπὸ σκέπη ἀντικείμενα, ὅσον ἐλαφρὰ και ἂν ὦσιν τὰ καλύμματα δι' ὧν περιβάλλουσι τὰ φυτὰ κατὰ τὰς νύκτας τῆς ἀνοιξέως. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου τοῦ ψυχροῦ ἀέρος σχηματίζεται ἡ δρόσος, ἣτις ἐνίοτε πηγνυται και μεταβάλλεται εἰς πάχνην εἰ και ὁ ὑπερκειμένος ἀὴρ διατηρεῖ θερμοκρασίαν ἀνωτέραν τῆς πρὸς πῆξιν τοῦ ὕδατος ἀπαιτουμένης. Νέφος ἀνωθεν διερχό-

μενον, ἢ ὑφασμα ἐπὶ τῆς χλόης ριπτόμενον ἐμποδίζει τὴν δρόσον θερμαῖνον τὸν ὑποκάτωθεν ἀέρα, τὸ δὲ ἐπίχρισμα τοῦ ψυχροῦ ἀέρος σχηματίζεται ἄνωθεν ἐπὶ τοῦ καλύμματος. Ῥεῦμα ψυχροῦ ἀέρος σφοδρῶς ἐκτοπίζει τὴν λεπτήν ταύτην διάστρωσιν τοῦ ψυχροῦ ἀέρος καὶ τὴν ἀναμιγνύει μὲ τὰ ὑπερκεείμενα στρώματα. Ὅθεν ὁ σφοδρὸς ἀνεμος δὲν ἐξατμίζει τὴν δρόσον ἐφ' ὅσον αὕτη σχηματίζεται, ἀλλ' ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν αὐτῆς διότι καταστρέφει τὴν αἰτίαν.

Πόθεν προέρχεται τὸ νυκτερινὸν τοῦτο ψῦχος, οὗτινος ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δρόσος;

Ἡ γῆ κειμένη εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἀπείρου χώρου, φέρει μικρὰν σχετικῶς ποσότητα θερμαντικοῦ ἐν αὐτῇ. Ἔχει ὡς γεινιαζόντα σώματα τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον. Οὗτος εἶναι παμμέγιστος, ἡ θερμοκρασία αὐτοῦ ὑψίστη, τὸ δὲ θερμαντικὸν τὸ ὁποῖον μᾶς ἀποστέλλει εἶναι τοσοῦτον ὥστε δύναται κατὰ τὸν Pouillet νὰ τήξῃ ἐν διαστήματι ἐνὸς ἔτους στρώμα πάχους πάρχους 32 μέτρων, καλύπτον ὀλόκληρον τὴν γῆν. Ἄλλ' ἡ θερμότης αὕτη δὲν διαμένει ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκτὸς ἐλαχίστης σχετικῶς ποσότητος ἣτις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ζῶην τῶν φυτῶν τὸ ὑπόλοιπον ἀπόλυται.

Πάντα τὰ ἀντικείμενα ἄτινα καλύπτουσι τὸ ἔδαφος, φυτὰ ἢ ὄρυκτὰ, ξηρὰ ἢ θάλασσα, ἀκτινοβολοῦσι κατὰ τὴν νύκτα τὸ θερμαντικὸν τὸ ὁποῖον ἐδέχθησαν κατὰ τὴν ἡμέραν, καὶ τὸ ἐκπέμπουσι πρὸς τὸ ἄπειρον διάστημα καθ' ὅλας συγχρόνως τὰς διευθύνσεις.

Ἡ ἀκτινοβολία αὕτη θερμότης διέρχεται διὰ τῆς ἀτμοσφαιρας, χωρὶς νὰ θερμάνῃ αὐτήν, ἢ νὰ ἐμποδισθῇ ὑπ' αὐτῆς. Τουτέστιν ὁ ἀήρ εἶναι, ὡς ἔλεγεν ὁ Melloni, διάθερος, τουτέστι διαφανὴς ὡς πρὸς τὴν θερμότητα, ἀφίπων ἐλευθέραν τὴν διόδον, ἂν οὐχὶ εἰς πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ ἐδάφους ἐκπεμπόμενας θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ἀλλ' εἰς μέγιστον μέρος αὐτῶν. Ἡ θερμότης αὕτη ἐξελθοῦσα τῆς ἀτμοσφαιρας χάνεται εἰς τὸ ἀχανὲς διάστημα, μὴ δυναμένη πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γῆν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται νυκτερινὴ ἀκτινοβολία, ἣς ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀπόψυξις τῶν ἐπὶ τῆς γῆς σωμάτων. Ὁ ἀήρ ἀμέτοχος τῆς ἀκτινοβολίας ταύτης δὲν ἀποψύχεται, τὰ ἀντικείμενα καθίστανται ψυχρότερα αὐτοῦ καὶ ἡ δρόσος ἐπέρχεται. Ἄλλ' ἡ ἀπόψυξις αὕτη ἐκ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ διὰ πάντα τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κείμενα σώματα, ἀλλ' ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς ἀφαιτικῆς αὐτῶν δυνάμεως. Ὁ Leslie ἐπλήρωσε διὰ ζέοντος ὕδατος κυβικὸν ἀγγεῖον, οὗτινος ἡ μὲν τῶν ἐδρῶν ἦτο κατασκευασμένη ἐξ ἐστρωμένου μετάλλου, ἡ δ' ἀντίθετος ἦτο κεκαλυμμένη δι' αἰθάλης, παρατήρησε δὲ ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἐξέπεμπε 8 ἢ 10 θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ἐνῶ ἡ δευτέρα ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐξέπεμπε ἑκατόν. Διὰ τοῦτο λέγουσιν ὅτι ἡ ἀφαιτικὴ δύναμις τῶν μετάλλων εἶναι πολὺ μικρὰ, ἡ τῆς αἰθάλης τούναντιον μεγίστη. Ἐπεταὶ ἐκ τούτου ὅτι τὰ μέταλλα ἐκπέμπουσιν ἢ ἀκτινοβολοῦσιν ὀλιγωτέραν θερμότητα

ἢ ἄλλα σώματα, ὅλον ὁ χάρτης, καὶ ἐπομένως ἀποψύχονται βραδύτερον ἢ ἄλλα σώματα. Ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου μέρους τὰ μέταλλα εἰσὶ θερμαγωγὰ προσλαμβάνουσι θερμαντικὸν ἐκ τοῦ ἐδάφους καὶ διαμένουσι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς θερμότερα ἢ τὰ γεινιαζόντα ἀντικείμενα. Ἐπομένως τὰ στίλβοντα μέταλλα μένουσι ξηρὰ, ἐνῶ ἄλλα σώματα, ὅλον ὁ χάρτης, καλύπτονται ὑπὸ δρόσου.

Ἡδυνάτο τις ὅμως νὰ κάμῃ περὶ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας τὴν ἐξῆς παρατήρησιν. Θερμόμετρον κρεμάμενον ὑψηλὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος καὶ πανταχόθεν ἐκτεθειμένον ὤφειλε νὰ ἀκτινοβολῇ πλείοτερον καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ ἐπομένως ν' ἀποψύχεται πλείοτερον θερμομέτρου κεκρυμμένου ἐντὸς τῆς χλόης, ἐνῶ συμβαίνει τούναντιον. Βεβαίως τὸ πρῶτον θερμομέτρον ἀκτινοβολεῖ πλείοτερον, ἀλλ' ὁ ἀήρ ὅστις τὸ περιβάλλει τὸ θερμαίνει καὶ ἀποψυχόμενος καταπίπτει ὡς πυκνότερος, καὶ ἀντικαθίσταται ὑπ' ἄλλου ἀέρος θερμότερου καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔπεται ὅτι ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία ἀποψύχει τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀντικείμενα, τελειότερον μὲν ὅταν ὁ οὐρανὸς ἦναι αἴθριος, οὐδὲ ἄλλως δ' ὅταν ἦναι νεφελώδης. Ἀσάφως ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ψύξις αὐξάνει μὲν μετὰ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁρατοῦ οὐρανοῦ, μειοῦται δὲ ὑπὸ σκέπη. Ὁ ψυχρὸς ἀήρ διαχέεται ἐν εἴδει ὑγροῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἡ δὲ δρόσος ἀναφαίνεται, ὅταν ὁ ψυχρὸς ἀήρ καταβῇ πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κάρου, τότε δὲ ἡ γῆ μεταβάλλεται εἰς παμμέγιστον ὑγρόμετρον τοῦ Leroi.

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς σελήνης; Ἡ κοινὴ πρόληψις κατηγορεῖ αὐτὴν ἀδίκως καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὴν τὴν παραγωγὴν τῆς ψυχρᾶς δρόσου καὶ τοῦ παγετοῦ κατὰ τὰς νύκτας τῆς ἀνοιξέως.

Ἀλλ' ἡ σελήνη ὡς καὶ ἡ γῆ δέχεται ἐτησίως ἐκ τοῦ ἡλίου ποσότητα θερμαντικοῦ ἣτις ἡδύνατο νὰ τήξῃ στρώμα πάχους 32 μέτρων ὕψους. Ὅπως καὶ ἡ γῆ οὕτω καὶ ἡ σελήνη θερμαίνεται κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ἀποψύχεται κατὰ τὴν νύκτα, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἐπὶ τῆς σελήνης εἶναι περίπου 28 φορὰς μεγαλητέρα τῆς ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ σημεῖα τῆς σελήνης τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐκ τῆς γῆς δέχονται τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτῖνων ἐπὶ 14 ὀλόκληρα ἡμερονύκτια ἄνευ διακοπῆς. Πῶς δύναται λοιπὸν ἡ φωτιζοῦσα ἡμᾶς σελήνη νὰ ἦναι ψυχρὰ καὶ νὰ ἀποψύχῃ καὶ τὴν γῆν; Φαντασθῶμεν ποίαν θερμοκρασίαν θὰ ἐλάμβανεν ἡ γῆ ἐάν κατὰ τὸ θέρος ὁ ἥλιος μᾶς ἐθέρμανεν ἐπὶ 14 ὅλα ἡμερονύκτια. Ἡ σελήνη ἐπομένως εἶναι λίαν θερμὴ, ὅταν μᾶς φωτίζῃ κατὰ τὰς παγετώδεις ἡμῶν νύκτας καὶ οὐ μόνον δὲν μᾶς ἀποψύχει ἀλλὰ τούναντιον μᾶς θερμαίνει ἐφ' ὅσον δύναται, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον ὡς ἀπέδειξαν τὰ πειράματα τοῦ Melloni. Ἐπομένως ἀδίκως κατηγοροῦμεν τὴν σελήνην, ἣτις παρίσταται ὡς ἄλλος ἀθῶος μάρτυς κατὰ τὴν νυκτερινὴν ταύτην ψύξιν τῆς γῆς, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ αἰτιώμεθα τὸν ἀληθῆ ἔνοχον, ὅστις εἶναι ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία.

Ἄλλὰ τὴν νυκτερινὴν ταύτην ἀκτινοβολίαν οὐδὲν ἔμποδίζει πρᾶγματι ὁ περιβάλλων τὴν γῆν ἀήρ; Ὁ ἀήρ θερμαίνεται κατὰ τὴν ἡμέραν ἐφαπτόμενος τῶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου θερμαινομένων ἀντικειμένων, τὴν δὲ νύκτα ἀποδίδει πάλιν εἰς ταῦτα δι' ἐπαφῆς τὴν θερμότητα ἣν προσέλαβεν. Ἄλλὰ τὰ πειράματα τοῦ Pouillet, εἶτα δὲ τὰ τοῦ Tyndall ἀπέδειξαν ὅτι ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀήρ δὲν εἶναι ἐντελῶς διάθετος, ἀλλ' ἀπορροφᾷ μέρος τῶν σκοτεινῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων. Αἱ ἐκ τοῦ ἡλίου ἐκπεμπόμεναι ἀκτίνες, αἱ φῶς καὶ θερμότητα συνάμα ἐμπεριέχουσαι, φθάνουσαι εἰς τὰ πέρατα τῆς ἀτμοσφαιρας διατηροῦσι τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ὡς μὴ συναντήσασαι κατὰ τὴν πορείαν ὕλην σταθμητὴν, ἥτις ἠδύνατο νὰ τὰς ἐξασθενήσῃ. Βισθόουσαι εἰς τὴν ἀτμοσφαιραν καὶ συναντῶσαι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὄρεων ἐλάχιστον ἐλαττοῦνται κατὰ τὴν ἰσχύν. Διὰ τοῦτο οἱ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὄρεων ἀνερχόμενοι κατακαίονται οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἀλλὰ καταψύχονται ἐν τῇ σκιᾷ. Αἰσθάνονται δὲ τὸ αὐτὸ αἰτήθημα τὸ ὁποῖον καὶ ἐνώπιον ἰσχυρᾶς πυρᾶς κατὰ τὸν χειμῶνα ἐν ὑπαίθρῳ, τουτέστι ὑπερθερμαίνονται ἐμπροσθεν, καταψύχονται δ' ὀπισθεν. Κατεισθόουσαι εἶτα αἱ ἡλιακαὶ ἀκτίνες μέχρι τοῦ βάθους τῶν κοιλάδων ἀπεκδύονται μετὰ μεγάλης ταχύτητος τῶν σκοτεινῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων, ἃς παραχωροῦσιν εἰς τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα. Ἡ λοιπὴ θερμότης προσπίπτει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον κατὰ πρῶτον τὴν μεταβάλλει καὶ εἶτα τὴν ἐκπέμπει πρὸς τὸν ἀέρα, τὸν ὁποῖον διαλαύνει ἡ θερμότης καὶ ἐκ δευτέρου κατ' ἀντίθετον φορᾶν, ἀπεκδυομένη νέας ποσότητος θερμαντικῶν ἀκτίνων μεγαλητέρας ἢ κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν. Ἐπομένως ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀήρ θερμαίνεται καὶ διὰ τῆς ἀπορροφῆσεως μέρους τῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καὶ διὰ τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἀτμοσφαῖρα εἶναι ἀληθὴς μανδύας, ἐπικάλυμμα συσσωρευθὲν τὴν θερμότητα ἥτις ἔρχεται ἐκ τοῦ ἡλίου καὶ ἔμποδίζον τὴν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἐκπεμπομένην. Ἐνεκα τῆς ἀτμοσφαιρας αἱ νύκτες διατηροῦσι θερμοκρασίαν τινα, ἣν θ' ἀπέβαλον ταχέως, ἂν ἡ γῆ δὲν περιεβάλλετο διὰ τοῦ ἐφαπλώματος τούτου τὸ ὁποῖον καλεῖται ἀτμοσφαῖρα. Τὸ εὐεργετικὸν τοῦτο πλεονέκτημα δὲν ἔχει ἡ σελήνη, ἥτις διχόμενουσα γυμνὴ ἐν τῷ χώρῳ ἀποψύχεται κατὰ τὰς μακρὰς αὐτῆς νύκτας. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Pouillet κατέδειξαν ὅτι ἡ ἀτμοσφαῖρα ἀπορροφᾷ κατὰ τὴν κατὰκέρυφον διεύθυνσιν τὸ τέταρτον ἢ τὸ πέμπτον τῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν γῆν ἐκπεμπομένης θερμότητος. Ἡ ἀπορροφωμένη αὕτη ποσότης μεταβάλλεται κατὰ τὰς διαφόρους ἡμέρας, ἐπομένως καὶ ἡ ἀτμοσφαῖρα πρέπει νὰ ὑφίσταται μεταβολὰς τινάς. Ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀήρ σύγκειται ἰδίως ἐξ ὀξυγόνου, ἐξ ἀζώτου καὶ ἐξ ὕδατμων. Εἰς ποῖον τῶν τριῶν τούτων ἀερίων ὀφείλεται ἡ ἀπορροφητικὴ τῆς ἀτμοσφαιρας δύναμις; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἔλυσε ὁ σοφὸς Ἄγγλος φυσικός Tyndall. κατὰ τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὸ Λευκὸν Ὄρος. Αἱ παρατηρήσεις τούτου κατέδειξαν ὅτι ὁ ἀήρ ὁ ἐντελῶς ξηρὸς καὶ καθαρὸς εἶναι διάθετος, του-

τέστιν ἀφίνει σχεδὸν ἐλευθέραν τὴν δίοδον εἰς τὰς σκοτεινὰς θερμαντικὰς ἀκτίνας, ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχεν. Ἐπομένως ἂν ἡ ἀτμοσφαῖρα ἦτο πάντοτε ἐντελῶς ξηρὰ καὶ καθαρὰ, οὐδὲν ἔπαυσε θ' ἀπερρόφα τὴν ἡλιακὴν θερμότητα, ἀρκεῖ ὅμως νὰ ἐνυπάρχη ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ ἀρωματικὴ τις ὕλη ἐν ἐλαχίστη ποσότητι, ὅπως ἡ ἀπορροφητικὴ δύναμις τῆς ἀτμοσφαιρας αὐξήσῃ σπουδαίως. Τὸ δὲ ἀρωμα τὸ ὑπὸ τῶν ἀνθῶν ἀποδιδόμενον ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο. Ἄλλὰ τὸ ἀέριον ὄπερ καθιστᾷ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα ἐβδομηκοντάκις ἀπορροφητικώτερον ὡς πρὸς τὰς θερμαντικὰς ἀκτίνας, εἶναι ὁ ἐν τῷ ἀέρι ὑπάρχων ὕδρατμος. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Tyndall ὅτι ὁ ὕδρατμος ὁ καλύπτων τὴν Ἀγγλίαν εἶναι μᾶλλον ἀπαραίτητος εἰς τὸ φυτικὸν βασιλεῖον ἢ τὰ ἐνδύματα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀφαιρέσατε διὰ μίαν νύκτα τοὺς ὕδρατμους τοὺς καλύπτοντας τὸ Ἀγγλικὸν ἔδαφος, θέλετε καταστρέψαι πάντα τὰ φυτὰ ἕνεκα τοῦ ψύχους καὶ τοῦ παγετοῦ, ὁ δὲ ἥλιος ἀνατέλλων τὴν ἐπιούσαν θέλει εὖρει ὅλον τὸ ἔδαφος κατεψυγμένον.

Ἄλλὰ ποία εἶναι τέλος ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῆς δρόσου; Χρησιμεύει μόνον ὡς ὁ Hales ὑπέθετε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὅπως ποτίξῃ τὰ φυτὰ καὶ παρέχῃ εἰς αὐτὰ ἀρκούσαν προμήθειαν ὑγρασίας κατὰ τῆς ἐξατμίσεως τῆς ἐπερχομένης ἡμέρας; Ἡ ἐπίδρασις τῆς δρόσου εἶναι πολὺ σπουδαιότερα καὶ μεγίστης πρακτικῆς ὠφελείας πρόξενος. Ὅπως δ' ἐνοήσωμεν ταύτην ὡς εἰλομεν ν' ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸς ἐξάτμισιν τοῦ ὕδατος ἀπαιτεῖται κατανάλωσις θερμότητος, πρὸς συμπύκνωσιν δὲ καὶ ρευστοποίησιν τῶν ἀτμῶν, πρέπει νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτῶν θερμότητα ἐνυπάρχουσαν εἰς τοὺς ἀτμούς ἐν λανθανούσῃ καταστάσει. Τοῦτο εἶναι πασίδηλον ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν μεγάλην ποσότητα ἀνθράκων οὗς καταναλίσκομεν εἰς τοὺς ἀπολέθοντας. Ὑπελογίσθη δ' ὅτι πρὸς ἐξάτμισιν ἑνὸς γράμμου ὕδατος ἀπαιτεῖται τόση θερμότης ὅση πρὸς θέρμανσιν 600 γράμμων ὕδατος κατὰ ἓνα βαθμὸν τοῦ θερμομέτρου. Τουτέστι πρέπει νὰ παρέξωμεν εἰς τὸ ἐν τούτῳ γράμμον τοῦ ὕδατος 600 μονάδας θερμαντικοῦ.

Ἄλλὰ τὸ ὕδωρ ἐξατμίζεται οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ πυρὸς τιθέμενον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν θερμοκρασίαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίμνης, ποταμοῦ ἢ θαλάσσης, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖ νὰ δεχθῇ τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα θερμαντικοῦ, ἥτις ἀνέρχεται εἰς 600 μονάδας δι' ἕκαστον γράμμον ὕδατος. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει ἐστία ἥτις νὰ παρέξῃ τὴν θερμότητα ταύτην εἰς τὸ ὕδωρ, τοῦτο τὴν λαμβάνει ἐκ τῶν περίξ σωμάτων, ἐκ τοῦ ἀέρος, ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ὕδατος, ἡ δὲ θερμοκρασία διὰ τοῦτο κατέρχεται. Τὰ παρ' ἡμῖν πορώδη πηλινα ἀγγεῖα, ἅτινα μεταχειρίζομεθα κατὰ τὸ θέρος πρὸς ψύξιν τοῦ ὕδατος, ἀποδεικνύουσι τοῦτο. Τὸ ὕδωρ ἐξερχόμενον ἐκ τῶν πόρων ἐν εἰδει ἐξυδρώσεως ἐξατμίζεται ταχέως ἂν ὁ περιβάλλων ἀήρ εἶναι ξηρὸς καὶ θερμὸς, τὸ δ' ἐν τῷ ἀγγεῖῳ ὕδωρ παρέχον τὴν θερμότητά του ἀποψύχεται. Ὡσαύτως ἂν ἐκθῆσωμεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος δύο θερμομέτρα ἐντελῶς ὅμοια, καλύψωμεν

δὲ τὸ ἐν δι' ὑψίσματος διατηρουμένου πάντοτε ὑγροῦ, παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο δεικνύει πάντοτε κατωτέραν θερμοκρασίαν, ἐνῶ τὸ γυμνὸν εὐρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν θερμοκρασίαν.

Ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς θερμοκρασίας τῶν δύο θερμομέτρων εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον μεγαλητέρα, ἐφόσον ὁ ἀήρ εἶναι ξηρότερος καὶ θερμότερος, ἐλαττοῦται τὸ ὑγρὸν ἐν τῷ ἀέρι καὶ ἐκλείπει ἐν τῷ ἀέρι τῷ κεκορεσμένῳ ὑδρατμῶν. Ἐν γένει πᾶσα ὑγρὰ ἐπιφάνεια ἀποδίδει ἀτμοὺς καὶ εἶναι ψυχροτέρα τῶν παρακειμένων ξηρῶν ἀντικειμένων.

Τὸ ὑγρὸν ὅταν οἱ ἀτμοὶ μεταβάλλουσι κατάστασιν καὶ βευστοποιοῦνται ἀποδίδουσι τὴν λαμβάνουσαν θερμότητα ἣν περιέχουσιν, ὡς ὅταν οἱ ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ ὑδρατμοὶ μεταβάλλωνται εἰς βροχὴν ἀποδίδουσι τὴν θερμότητα ἣτις ἰσοῦται πρὸς 600 μονάδας θερμοκρατικῆς δι' ἕκαστον γράμμον. Τοῦτέστιν ἕκαστον γράμμον βροχῆς ἀποβάλλει τοιαύτην θερμότητα ὅση καταναλίσκεται πρὸς θέρμανσιν ἐξ γράμμων ὕδατος μέχρι τῆς θερμοκρασίας τοῦ βρασμοῦ. Ἡ βροχὴ ἀποδίδει ἔτι μεγαλητέραν θερμότητα ἕνεκα τοῦ ὕψους ἐξ οὗ καταπίπτει, θερμαίνει ἐπομένως τὸν ἀέρα, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντικείμενα καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ καταπίπτον ὕδωρ. Ἡ βροχὴ ἐπομένως εἶναι μεγάλη πηγὴ θερμότητος καὶ διὰ τοῦτο αἰ κατὰ τὸν χειμῶνα ἡμέρας τῆς βροχῆς εἰσὶ θερμοαί.

Ἡ ποσότης τοῦ καταπίπτοντος ὕδατος ἐτησίως ἐν Ἀθήναις κατὰ μέσον ὄρον ἀνέρχεται εἰς 39 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου, τοῦτέστιν ἂν τὸ ἔδαφος τῶν Ἀθηνῶν ἦτο πανταχοῦ ὀριζόντιον, τὸ δὲ καταπίπτον ὕδωρ δὲν ἀπερροφᾶτο ὑπὸ τοῦ ἐδάφους οὐδ' ὑπέκειτο εἰς ἐξάτμισιν, θὰ ἐσχημάτιζε λίμνην ἐτησίως ὕψους 39 ἑκατοστομέτρων. Ὡστε ἕκαστον τετραγωνικὸν ἑκατοστόμετρον τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀθηνῶν δέχεται ἐτησίως 39 γράμματα ὕδατος, ἅτινα ἀποδίδουσι 39×600 ἢτοι 23,400 μονάδας θερμοκρατικῆς, τὸ ὅποσον ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν θερμότητα 3 περίπου γράμμων ἀνθρακος καιομένου ἐτησίως ἐπὶ ἑκάστου τετραγωνικοῦ ἑκατοστομέτρου τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ θερμότης αὕτη εἶναι ὑπέρμετρος διότι δύναται νὰ τήξῃ ἐν Ἀθήναις στρώμα πάγου ὕψους 3 μέτρων.

Ἀλλὰ τὸ καταπίπτον ὕδωρ δὲν μένει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ἐκλείπει ταχέως, μέρος μὲν δι' ἐξάτμισιν, μέρος δὲ διὰ τῶν φυτῶν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἀπερροφᾶται ὑπὸ τοῦ ἐδάφους. Τὸ ποσὸν τοῦ ἐξάτμιζομένου ἐτησίως ὕδατος ὑπερβαίνει τὸ καταπίπτον, ὥστε ἡ δὴ τῆς ἀτμοσφαιρας δὲν κορέννεται ἐλλείψει τροφῆς. Αὕτη ἐμπεριέχει ὀλιγωτέραν ποσότητα ὕδατος ἐν εἰδὲ ἀτμῶν, ἢ ὅσην πράγματι ἠδύνατο νὰ δεχθῆ, τοῦτέστιν ὁ ἀήρ εἶναι μὲν ὑγρὸς ἀλλ' οὐχὶ κεκορεσμένος.

Ἡ ἐξάτμισις τελεῖται ἐπὶ ὅλων τῶν ὑγρῶν ἐπιφανειῶν, ἀλλ' ἰδίως ἐπὶ τῆς τῶν φυτῶν. Ὁ Hales κατὰ τὴν 3 Ἰουλίου 1724 ἔλαβε πῆλινον σκεῦος (γάστραν) ἐν ᾧ εἶχε φυτεῦσαι φυτὸν (τὸν κοινῶς παρ' ἡμῶν καλούμενον ἥλιον), τὸ ὅποσον ἦτο 3 πόδας ὑψηλόν. Προσδιώριζε τὸ βάρος τοῦ φυτοῦ μετὰ τοῦ

σκεύους ἐκάστην πρωΐαν καὶ ἐσπέραν ἐπὶ 15 ἡμέρας καὶ εὔρε ὅτι τὸ φυτὸν ἀπέβαλε διὰ τῆς διαπνοῆς ἐπὶ 12 ὥρας ἐν ἡμέρᾳ ξηρᾷ καὶ θερμῇ ἐν χιλιόγραμμον ὕδατος. Ἡ ἀπώλεια ἐν νυκτὶ ξηρᾷ ἀνευ δρόσου ἦτο περίπου τριῶν οὐγγιῶν. Τοῦναντίον ἠῦξανε κατὰ τὸ αὐτὸ βάρος, ὅταν ἐσχηματίζετο ἄφθονος δρόσος. Τὸ μικρὸν τοῦτο φυτὸν ἐπομένως ἐξέπεμπεν ἐν διαστήματι 12 ὥρῶν ἐν χιλιόγραμμον ὕδατος ἐν εἰδὲ ἀτμῶν. Τὰ φυτὰ ἄρα ἀπορροφῶσι μεγίστην ποσότητα ἡλικιῆς θερμότητος, ἣν συσσωρεύουσιν εἴτα κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς ἀτμοὺς οὓς ἀποδίδουσιν. Τὸ μικρὸν τοῦτο φυτὸν τοῦ Hales συνεσώρευεν ἐν διαστήματι 12 ὥρῶν 600,000 μονάδας θερμοκρατικῆς, ὅπερ δύναται νὰ παραχθῆ διὰ τῆς καύσεως 75 γράμμων ἀνθρακος. Ἄν ἤδη λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ φυτὰ, ἅτινα καλύπτουσι τὸ ἔδαφος τῆς γῆς ἀνευρίσκομεν ἀμύθητον ποσὸν ἀτμοῦ ὕδατος καὶ θερμότητος συσσωρευομένης.

Κατὰ ἐαρινὴν ἢ φθινοπωρινὴν ἀνέφελον ἡμέραν, ἐφόσον ὁ ἥλιος λάμπει ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα, θερμαίνεται οὐ μόνον ἡ ἀτμοσφαιρα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐπὶ τῆς γῆς κείμενα σώματα καὶ αὐτὸ τὸ ἔδαφος. Τὰ κάθυγρα σώματα καὶ τὰ φυτὰ ἀναδίδουσιν ἀτμοὺς ὕδατος, ἐν οἷς συσσωρεύεται μεγάλη ποσότης θερμότητος ἐν λαμβάνουσῃ καταστάσει. Ὅταν ἡ νύξ ἐπέρχηται, ἐγένετο ἤδη μεγάλη προμήθεια θερμότητος, ἀρχεται δὲ ἡ πάλιν.

Ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία, μὴ ἀντισταθμιζομένη πλέον ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς θερμότητος, ἀποψύχει πάντα τὰ σώματα ἅτινα κέκτηνται μεγάλην ἀφετικήν δύναμιν. Ὁ ἀήρ ἀποδίδει τὴν θερμότητα, ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐπρομηθεύθη, ἀποψυχόμενος δὲ καταπίπτει καὶ σχηματίζεται τὸ ἐπίχρισμα τοῦ ψυχροῦ ἀέρος. Τὰ ὑγρὰ σώματα καὶ τὰ φυτὰ ἐπωφελοῦμενα τῷ τρόπῳ τινὰ τῶν τελευταίων ὥρῶν τῆς ἡμέρας ἐξακολουθοῦσι τὴν ἐξάτμισιν καὶ ἀποψύχονται ταχύτερον τῶν παρακειμένων ξηρῶν σωμάτων. Εἰς τὴν ταχύτεραν ταύτην ἀπόψυξιν ὀφείλεται τὸ ψῦχος, ὅπερ αἰσθανόμεθα εἰς τὰς διὰ φυτῶν κεκαλυμμένας ὑγρὰς κοιλάδας κατὰ τὰς φθινοπωρινὰς ἐσπέρας, ἢ ἄφθονος δρόσος καὶ ἡ ὀμίχλη ἣτις σχηματίζεται ἐν αὐταῖς. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν οἱ γεωργοὶ γνωρίζουσιν ὅτι ὑπάρχει φόβος μήπως τὰ δένδρα καῶσιν ὑπὸ τοῦ πάγου, ὅταν ἡ μὲν νύξ εἶναι ἀνέφελος, λεπτή δὲ βροχὴ διέβρεξε ταῦτα κατὰ τὴν ἡμέραν.

Ἐν Βεγγάλῃ κατασκευάζουσι πάγον ἐκθέτοντες πλατέα καὶ πορῶδη ἀγχεῖα πλήρη ὕδατος εἰς τὸ ὑπαίθριον ἐν νυκτὶ ἀνεφελῶ ἐπὶ ἀχύρων. Τὴν πρωΐαν τὸ ὕδωρ ἀνευρίσκεται πεπηγὸς, ἐνῶ τὰ ἄχυρα διατηροῦσι θερμοκρασίαν 4 ἕως 5 βαθμῶν. Ἐνταῦθα συντελεῖ ἡ ἐξάτμισις ἀφ' ἐνός, ἢ ἀκτινοβολία ἀφ' ἐτέρου, ἣτις εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἄφθονος ἐφόσον ὁ ἀήρ εἶναι ξηρότερος.

Ἐὰν ἡ ἀκτινοβολία καὶ ἡ ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ὑγρῶν σωμάτων ἐξάτμισις ἐξηκολουθῶν καθ' ὅλην τὴν νύκτα, ἀνευ ἀντισταθμίσεως, οὐδὲν θὰ ἐμπόδιζε τὴν τελείαν ἀπόψυξιν τοῦ ἐδάφους, ὁ δὲ ἥλιος ἀνατέλλων τὴν

έπιούσαν θά εφώτιζε πάντα τὰ φυτὰ κατεστραμμένα ὑπὸ τοῦ παγετοῦ. Ἄλλὰ δὲν ἔχει οὕτως ἢ μὲν ἐξάτμισις παύει ἅμα ὁ ἀήρ κορεσθῆς ἀναφάνεται δὲ ἡ δρόσος ἥτις ἐναποτιθεμένη ἐκλύει μεγάλην ποσότητα θερμαντικοῦ, ὅλην τὴν προμήθειαν τῆς ἡμέρας, οὕτω δὲ ἰσορροπεῖται ἂν οὐχὶ πάντοτε καὶ καθ' ὀλοκληρίαν ἢ ἐκ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας καὶ ἐκ τῆς ἐξατμίσεως ἐπερχομένη ψύξις.

Ἐν Γαλλίᾳ οἱ κηπουροὶ διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ψύξιν τῶν φυτῶν καλύπτουσι ταῦτα διὰ κόπρου ζῶων, εἶτα διὰ κηποχώματος καὶ ἐπιθέτουσιν ὑάλινον λεπτὸν κώδωνα. Ὁ ὑάλινος κώδων βεβαίως ἀδυνατεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ψύξιν, ἐὰν δὲν ἐμπεριέχῃ ὑγρὸν ἀέρα, ὅστις ἀποψυχόμενος καὶ ἐναποθέτων δρόσον ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κώδωνος, ἐκλύει τὴν λανθάνουσαν θερμότητα, ἥτις ἐμποδίζει τὴν ψύξιν. Οἱ θερμόκηποι (serres) ὑπὸ μεγαλύτεραν κλίμακα ἐπιφέρουσι τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὅποιον καὶ οἱ ὑάλινοι κώδωνες. Ὅτι δὲ συμβαίνει ὑπὸ τοὺς κώδωνας καὶ ἐντὸς τῶν θερμότητων λαμβάνει χώραν καὶ ἐν ὑπαίθρῳ, διότι ἕκαστον γράμμον δρόσου ἐναποτιθέμενον ἐκλύει 600 μονάδας θερμαντικοῦ ἰκανὰς νὰ θερμάνωσι κατὰ ἕνα βαθμὸν δύο κυβικὰ μέτρα ἀέρος. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅλην τὴν ποσότητα τῆς ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐναποτιθεμένης δρόσου θὰ κατανοήσωμεν τὸ μέγα πρακτικὸν ὄφελος τὸ ὅποιον μᾶς παρέχει τὸ φαινόμενον τοῦτο. Ὅταν ὁ ἀήρ εἶναι ὑγρὸς, ἢ ἀκτινοβολία εἶναι ἀσθενής, ἢ δρόσος ἀφθονος καὶ ἡ ψύξις ἐμποδίζεται. Ἐὰν ὁ ἀήρ καθαρὸς καὶ ξηρὸς, ἢ δρόσος ἐπέρχεται βραδέως, τὸ κακὸν εἶναι μέγα, τὸ ἀντίδοτον ἀσθενές, ὁ δὲ παγετὸς ἐπέρχεται.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ θεωρία μᾶς ὑποδεικνύει ὡς ἄριστον μέσον τὴν διὰ λέβητος παραγωγὴν ἀτμῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ, πλησίον τῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὸν παγετὸν δένδρων.

Ἐν συνόλῳ, διὰ τῆς δρόσου ἢ γῆ προφυλάσσεται κατὰ τῆς μεγάλης ψύξεως, διὰ δὲ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς τὰ φυτὰ δέχονται τὴν θερμότητα ἣν συνεσώρευσαν ἐν τοῖς ἀτμοῖς διαρκούσης τῆς ἡμέρας. Εἶτα τὴν ἐπιούσαν, ὅταν ὁ ἥλιος ἀναφανῆται, ἢ πρώτη αὐτοῦ φροντίς εἶναι νὰ μεταβάλλῃ εἰς ἀτμὸν τὴν ἐναποτεθεισάν δρόσον, παρέχων αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην θερμότητα, ὅπως οὕτω αὕτη δυναθῇ τὴν ἐπιούσαν νύκτα νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἐνέργειαν. Τὸ πᾶν φαίνεται ἀκολουθοῦν μυστηριώδεις νόμους προμελετημένης ἁρμονίας.

T. A. A.

ΟΛΙΓΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ*

Διαπραγματευόμενος ζήτημα καὶ τοῦ ἔργου μου ξένον καὶ τῶν δυνάμεών μου ἀνώτερον, ποσῶς δὲν ἠξίωσα ὅτι νέου τινὸς ἐπιλαμβάνομαι οὔτε ὅτι θὰ

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῆ 24 Νοεμβρίου 1878.

δυναθῶ νὰ συμπληρώσω τὸ ἐν τῇ ἐπιστῆμῃ περὶ τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης κενόν. Ἐξ ἐναντίας ἀπλοῦς ἂν θιασώτης τῶν φιλαλβανῶν ἐκ διαφόρων ἀναγνωσμάτων καὶ ἐξ ἰδίας γνώσεως, κάτοχος δ' ὂν ἄλλως τε καὶ τῆς γλώσσης, συνέλεξα ὕλην τὴν ὁποῖαν ὑποβάλλων εἰς τὴν κρίσιν τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ σοφῶν καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδικῶς ἀσχολουμένων, θὰ θεωρήσω ἐμκυτὸν εὐτυχῇ ἂν δώσω νύξιν πρὸς πλειοτέραν περὶ τὴν γλῶσσαν μελέτην λαοῦ, μετὰ τοῦ ὁποῖου στεναὶ μᾶς συνδέουσι σχέσεις συγγενείας.

Ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα οὕσα γλῶσσα ἐνὸς τῶν ἀρχαιοτάτων λαῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς ἄλλοτε ἀπεδείξαμεν¹, κατοικοῦντος εἰς ἐνδοξοὺς τόπους καὶ ἔχοντος ἔνδοξον ἱστορίαν, ἦτο ἄγνωστος μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰς τὴν φιλολογίαν. Πρῶτος πρὸ ἐτῶν ὁ ἔνδοξος Leibnitz εἰς τὸ ἐγχειρίδιόν του «Brevis designatio meditationum de originibus gentium» ἔθιξε τὸ ζήτημα αὐτὸ παρακινήσει ἀπὸ ἐσφαλμένης τινὸς λέξεως, ἀλλὰ περιέπεσεν εἰς ἀπάτας. Μετὰ τοῦτον διεπραγματεύθησαν τὸ ζήτημα μετὰ μεγαλειτέρας τινὸς ἐπιτυχίας ὁ Thunman ἐν τῇ πραγματείᾳ του ἐκδοθείσῃ ἐν Λειψίᾳ τῷ 1774 «*Erkenntnis der Geschichte der Albaner*». Ὁ Maltebrun ἐν τῷ «*Annales des Voyages*» ἐκδοθέντι εἰς Παρισίους τῷ 1808, ὅστις ὅμως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν ἐκτάσει ἐπραγματεύθη καὶ εἰς τὴν Geographie Universelle. Ὁ ἄγγλος Leake ἐν τῷ «*Researches in Greece*» ἐν Λονδίῳ τῷ 1814 μετὰ χρονίαν τινὰ διαμονὴν ἐν Ἡπειρῷ, καὶ περισσότερον πάντων ὁ Xylander «*Die Sprache der Albanesen oder Schkipetaren*», ἐν Φραγκφούρτῃ τῷ 1835 ὅστις ἂν καὶ δὲν ἤκουσε ποτὲ τὴν προφορὰν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, συνέλεξε λέξεις καὶ φράσεις Ἀλβανικὰς τὰς ὁποίας ὑπέβαλεν εἰς τὴν κρίσιν τῶν γλωσσολόγων. Ἄλλ' ἐκ τούτων οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀκριβῆς γνώσις τοῦ καθαυτοῦ ἡπειρωτικοῦ ἰδιώματος. Ἐπεφυλάσσετο λοιπὸν εἰς τὸν Dr. G. von Hahn πρῶτον τῆς Αὐστρίας ἐν Ἰωαννίνοις, ἢ τιμῇ, νὰ ὑψώσῃ παντὸς ἄλλου τὸ ζήτημα αὐτὸ εἰς ἐπιστημονικὸν καὶ μετὰ πολυχρόνιον διαμονὴν εἰς τοὺς τόπους ἔθθα ἢ Ἀλβανικὴ γλῶσσα ὁμιλεῖται νὰ συμπληρώσῃ ἔργον τὸ ὅποιον ἄλλοι καὶ ἰδίως ὁ Xylander ἤρχισαν ὡς δὲ ὁ Fallmerayer λέγει, αὐτὸς ἤξευρε νὰ δώσῃ ζῶν, χροῖαν καὶ κίνησιν εἰς ὅ,τι πρὸ αὐτοῦ ἦτο ἀγαλμα ἐκ μαρμάρου ἐστερημένον ἀληθοῦς καὶ ἰδίας προσωπικότητος. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν λοιπὸν τοῦ πονήματός του «*Albanesische Studien*» ἐν Ἰένῃ κατὰ τὸ 1854, οἱ σοφοὶ τῆς Γερμανίας ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐνασχοληθῶσι περισσότερον περὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ νὰ ὑποβάλλωσι τὴν γλῶσσαν των εἰς τὴν αὐστηρὰν κρίσιν τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἔργον τοῦ Hahn ἐκίνησεν ἰδίως τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ μέρει ἱστορικὰς καὶ φιλολογικὰς ἀποκαλύψεις, αἵτινες ἔφερον εἰς φῶς τὴν καταγωγὴν καὶ τὰ ἦθη τῶν Ἀλβανῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι οὗτοι εἶναι ἀπόγονοι τῶν περιφύμων Πελασγῶν καὶ κατάγονται ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἰλλυρομακεδόνων καὶ

¹ Ἴδε Παρνασσοῦ τ. Α'.

Ἡπειρωτῶν, ἀπέδειξε δηλαδή κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Fallmerayer, τὸν αὐτοχθονισμόν των ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μέγας ὅμως Ἀλβανολόγος δὲν ἀπεκάλυψε ἄγνωστον πρᾶγμα, διότι τοιαύτην τινὰ γνώμην εἶχε καὶ ὁ Thunman καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀλλ' ὕψωσεν αὐτὴν κατὰ τὸ λέγειν πάλιν τοῦ Fallmerayer εἰς μόνιμον καὶ ἀποδεδειγμένον ἱστοριοφιλολογικὸν ἀξίωμα· οὔτε νέον εἶναι τὸ ἀξίωμα του καθ' ὃ ὁ Ἀλβανικὸς λαὸς εἶναι ὄχι μόνον ἴσος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲ τοὺς πρώτους Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, ἀλλὰ καὶ στενῶς συνδεδεμένος μετ' αὐτῶν διὰ τῆς συγγενείας τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἠθῶν, διότι καὶ ὁ Maltebrun καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ὡς ὁ Crispi ἐν τῇ «Memoria sulla lingua Albanese» ἐκδοθεῖσα ἐν Παλέρμῳ τὸ 1836, καὶ ὁ Vicenzo Dorsa εἰς τὸ βιβλίον του περὶ Ἀλβανῶν ἐπιγραφόμενον Ricerche Pensieri ἐκδοθὲν εἰς Νεάπολιν τῷ 1847, ἐξέφρασαν τοιαύτην γνώμην. Οὐχὶ πολὺ διάφοροι τούτων εἶναι καὶ αἱ γνώμαι τοῦ Ἀραβαντινοῦ ἐν τῇ χρονολογικῇ τῆς Ἡπείρου ἐκδοθεῖσα τὸ 1857· τοῦ Ἀλεξίου Πάλλη εἰς τὸ περὶ χρονογραφίας καὶ ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Ἡπείρου Ἐγχειρίδιον του ἐκδοθὲν τῷ 1858· τοῦ Κουπιτώρη, ἐν ἔργῳ τοῦ τιμὴ ἐκδοθέντι πρὶν ἐκείνου τοῦ Hahn, εἰς τὰς ὁποίας μετ' εὐχαριστήσεως δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν τοῦ ἀκαμάτου καὶ σοφοῦ ἱατροῦ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλικοῦ ναυτικοῦ Reinhold ἐν ταῖς Noctes Pelasgicæ ἢ Πελασγικὰ βιβλίῳ ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1855.

Ἐναντίαν γνώμην περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἀλβανῶν ἔσχον ὁ Adelung καὶ ὁ Rouqueville· καὶ ὁ μὲν πρῶτος συνέχεε τοὺς Ἀλβανούς μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Ἀλάνους, τὴν ἰδέαν του ὅμως ταύτην ταχέως ἐγκατέλειψε, ὡς φαίνεται ἐν τῷ Β' μέρει τοῦ Μιθριδάτου του, ἀσπασθεὶς τὴν τῶν ἀνωτέρω· ὁ δὲ Rouqueville χωρὶς νὰ βασιζέται ἐπ' οὐδεμιᾶς ἀσφαλοῦς πηγῆς ὑποθέτει τοὺς Ἀλβανούς καταγομένους παρὰ τῶν Σκυθῶν, ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ παρὰ τῶν Ἀλβανῶν τῆς Ἀσίας· τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ἠσπάζθη καὶ ὁ ἡμέτερος φίλος καὶ σεβαστὸς καθηγητῆς Νικόλαος Νικολῆς ἐν τῇ διατριβῇ του «περὶ αὐτοχθονίας τῶν Ἀλβανῶν ἢ τῶν Σκηπιτᾶρ» ἐκδοθεῖσα ἐν Γοτίγγῃ τῷ 1855, παραδεχόμενος ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι βάρβαρός τις λαὸς ἐλλοθὼν κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἐκ τοῦ Καυκάσου καὶ ἐκ τῆς Μεσσηνίας λίμνης καὶ εἰσβαλὼν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτα ἄρδην ἀνεστράφη ὑπὸ τοῦ δριμύως κελύμου τοῦ, στρεβλὰς μὲν καὶ παραδόξους ἰδέας ἔχοντος περὶ Ἑλληνισμοῦ, ἄλλως ὅμως σοφοῦ καὶ πνευματώδους Fallmerayer. Τὴν αὐτὴν περίπου ἰδέαν ἔσχεν καὶ ὁ Henry Mathieu ἐν τῷ βιβλίῳ του «La Turquie et ses differents peuples» ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1857, ὅστις πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἡπείρου κατήγοντο ἐκ τοῦ Καυκάσου φέρει τὴν γλῶσσαν τῶν σήμερον Ἀλβανῶν κατὰ πολὺ ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων Περσῶν. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὴν πλάνην του ταύτην ἀποδεικνύουσιν αὐταὶ αὐτοῦ αἱ λέξεις ἃς συγκρίνει πρὸς

τὴν σανσκριτικὴν αἰτινες ἔχουν κατὰ πολλὰ σχέσιν μὲ τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς π. χ. ντροῦ = ξύλον τὸ θεωρεῖ ὅμοιον πρὸς τὸ σανσκριτικὸν druh ἔχον τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἀλλὰ διατὶ ὄχι πρὸς τὸ ἑλληνικὸν: δρῦς; μὰδ = μέγας, πρὸς τὸ σανσκριτικὸν mahad, ἀλλὰ διατὶ ὄχι πρὸς τὸ ἀρχαῖον ματις τοῦ Ἡσυχίου ἢ τὸ δωρικὸν μάδδων τὸ ὅποσον μᾶλλον πλησιάζει; καὶ ἄλλα.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω γνώμῶν εἶναι καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι συγγραφεῖς καὶ γλωσσολόγοι οἵτινες ἔχουσιν ἄλλας γνώμας συμφωνούσας ὅμως κατὰ πολὺ πρὸς τὴν τοῦ Hahn· ὁ Niebuhr π. χ. πιστεύει ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἡ γλῶσσά των εἶναι λείψανα τῶν Ἰλλυρομακεδόνων. Ὁ Gioberti ἐν τῷ «Primato» ἐκδοθέντι ἐν Βρυξέλλαις βεβαίονει ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα περιέχει ἔχνη τῶν γλωσσῶν αἰτινες ἐλαλοῦντο ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δηλ. προτοῦ νὰ σχηματισθῇ ὁ καθαυτὸ λεγόμενος Ἑλληνικὸς λαός· ὁ Borp ὅστις ἂν καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς πραγματείας του δὲν ἀρνεῖται τὴν πολλαπλὴν συγγένειαν μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς, κατεχόμενος ὅμως ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ν' ἀννακαλύψῃ καὶ φέρῃ εἰς φῶς τὴν συγγένειαν τῆς Σαιπικῆς καὶ τῆς σανσκριτικῆς γλώσσης ἀναφέρει ἐνίοτε λέξεις Ἀλβανικὰς ἐχούσας τὴν μεγαλητέραν συγγένειαν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὡς συγγενευσούσας μετὰ τῆς σανσκριτικῆς π. χ. τὸ Ἀλβανικὸν ῥῆμα: βράς = φωνεύω τὸ παράγει ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ρίζης μπρ, μαρ, ἐνῶ τοῦτο εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ῥῆμα: ῥαίω ἢ ῤράω = καταστρέφω, φωνεύω, ὁ μέλλον ῥαίω ἢ ῤράω· θέλων πάλιν τὸ σανσκριτικὸν antara — s = ἄλλος νὰ τὸ πλησιάζῃ πρὸς τὸ Ἀλβανικὸν ριετερ:τρι = ἄλλος, λησμονεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἑλληνικὸν ἕτερος κτλ. Ἐκεῖνος ὅμως καθ' ἡμᾶς ὅστις ἐπισταμένως κατέγινε εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης ἀκολουθῶν κατὰ πάντα σχεδὸν τὸν Hahn καὶ τούτου τὰς ἀννακαλύψεις κοινὰς καταστήσας εἶναι ὁ Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν Δημ. Καμάρδας, ὅστις διὰ τοῦ βιβλίου του «Saggio di Grammatologia comparata sulla lingua Albanese» ἐκδοθέντος ἐν Λιβόρνῳ τῷ 1864, καὶ τοῦ τούτου παραρτήματος ἐκδοθέντος ἐν Πράτῳ τὸ 1866 προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν μεγίστην συγγένειαν μεταξὺ τῆς Ἀλβανικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης λέγων ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ ἀπίθανον εἶναι ὅτι εἶναι διὰλεκτος τῆς Ἑλληνικῆς παρεφθαρμένη, ἐξ ἐναντίας μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὑπάρχει τοσαύτη συγγένεια γένους, ὅποια ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἰταλικῶν λαῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βῆσει αὐτῇ ἐξετάζει τὴν γραμματολογίαν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης καὶ τὴν ἑτυμολογίαν αὐτῆς. Ἐσχάτως δὲ ὁ Benloew ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιγραφῶν, κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 5/17 Μαΐου ε. ε. ἀνέγνωσε σπουδαιότατον ὑπόμνημα περὶ τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης. Ἐν αὐτῷ ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῷ νῦν σωζομένῳ Ἀλβανικῷ ἰδιώματι ἂν καὶ τὰ μάλιστα μεμιγμένῳ μετὰ στοιχείων ἑλληνικῶν, σλαβικῶν, ἰταλικῶν καὶ τουρκικῶν, δυνατόν εἶναι ν' ἀννακαλύψῃ τις μίτον Πελασγικῆς πηγῆς· ὁ συγγραφεὺς πέποιθεν

ὅτι οἱ Ἄλβανοὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν Πελασγῶν καὶ ἀναζητεῖ ἐν τοῖς γεωγραφικοῖς ὀνόμασι τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ἐν τοῖς ἡθεσὶ καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Ἠπείρου μαρτυρίας καὶ ἀποδείξεις συμβιβάζομενας μετὰ τῆς βάσεως καθ' ἣν πελασγικαὶ φυλαὶ κατέλαβον τὰς χώρας, ἃς βραδύτερον ἐπέδραμον αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ καὶ ἐπὶ τέλους συγχωνευθεῖσαι μετὰ τῶν Ἄλβανῶν μετέδωκαν αὐτοῖς τὸν τε πολιτισμὸν καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς αὐτῶν μύθους. Πλεῖστα ὀνόματα παιδιᾶδων, νήσων, ὀρέων τηρούμενα ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἔχουσι τὰ ἀντίστοιχα αὐτῶν ἐν τῇ Ἄλβανικῇ. Ἀχιλλεύς, Ἀγαμέμνων, Ἐκτωρ εἰσὶ πελασγικαὶ θεότητες προσωποποιηθεῖσαι βραδύτερον εἰς ἥρωας τοῦ Τρωικοῦ πολέμου. Ἡ τῆς Δήμητρος λατρεία τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει ἀπὸ τῶν Πελασγῶν.

Ἡ Ἄλβανικὴ γλῶσσα ὅπως καὶ παρὰ διαφόρων συγγραφέων καὶ ἰδίως τοῦ Hahn ἀναφέρεται, διακρίνεται εἰς δύο διαλέκτους, τὴν τῶν Τόσκων καὶ τὴν τῶν Γκέκων, ἢ ἄλλως τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν, ὅριον δὲ φυσικὸν αὐτῆς εἶναι ὁ ποταμὸς Σκούμπι ὅστις διακρίνει καθ' αὐτὸ εἰς τὸ μέσον τὴν παλαιὰν καὶ νέαν Ἠπειρὸν, ἔχων τὰς πηγὰς του ἐκ τῶν ὀρέων Κανδουῖων παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος. Εἰς τὴν διάλεκτον τὴν Γκεκικὴν παρεισέφρυσαν πολλαὶ λέξεις τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ἀφ' ὅτου μάλιστα πολλὰ τῶν ἐκεῖ χωρίων ἠσπασθησαν ἀπὸ φόβου τὸν Μωαμεθανισμὸν, μ' ὅλην δὲ τὴν διάκρισιν τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Hahn, δὲν κατόρθωσε ν' ἀφαιρέσῃ πάσας οὔτε ἀπὸ τὸ λεξικὸν του οὔτε ἀπὸ τὰ ἄσματα, ὡς π. χ. μπελὰς, σεβτὰς, φουκαρὰς, ἀσκι, κουρμπέτ, καοῦρ κτλ. Ἀναφερόμεν δὲ στίχους τινὰς τῆς διαλέκτου ὅπως καταδειχθῇ ἡ ἀλήθεια τῶν λεγομένων μας.

Σ' γκίενα ντονεὲ ζὸκ κίε κεντόν
 Τὲ γκίθ γιάν ἐ πὸ κγίανε
 Ἰ μνιέρι ασ σὶ κ ασ φόρτε πο ντούρνδ
 Πρέι ντυ λ μπέρι τε πὸ ἐ ντάινε

ὦ τρενταφυλλί μπουμπούκιε
 Διούλιε γίεσε οὐ κεπούτε,
 ὦ τρενταφυλλί τα ζέ
 οὐ κεπούτε πα βαντέ.

Ὀλιγώτερον δὲ φαίνονται παρεισφρήσασαι εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην γραφεῖσαι εἰς τὴν Τόσκικὴν διάλεκτον καὶ ἐπιγραφομένην: «Διάτα ἐρέ ἐ Ζότιτ σόνε κέ νὰ σςπετόι Ἰησοῦ Χριστόιτ μπέ ντι Γιούχε, ντό μὲ θένε Γερκίστε ἐ δὲ Σκιπιταρίοτε». «Ἡ Καινὴ Διαθήκη τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διγλωσσος τουτέστι γραικικὴ καὶ Ἄλβανικὴ. Ἐπιστασία Γρηγορίου Ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας.» Ἐλευθέρᾳ ἡμῶς πάσης τοιαύτης ἀναμιζέως εἶναι ἡ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ἰταλικῶν ἀποικιῶν διάλεκτος, διότι αὐταὶ μετόκησαν πρὶν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ μετὰ τινὰ καιρὸν ἔλαβον ἀναμιζέεις μὲ τὰς ἐγγωρίους τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Ἰταλικὴν γλῶσσαν καὶ πολλαὶ λέξεις τούτων ἐν αὐτῇ ἀπαντῶνται ὡς:

Ἄτιε τσὲ γιὲ κουμπίσουρε
 Σὶ σένγκε ἐ ζογραφίσουρε
 Ρούσου ποσστε τὲ τὲ φλάς
 Μος νομις σὲ ντο τὲ γκάς.

Ἐκεῖ ποῦ εἶσαι ἀκουμισμένη
 Σὰν εἰκὸν ζωγραφισμένη.
 Κατέβα κάτω νὰ σοῦ λαλήσω
 Καὶ μὴ νομίσης πῶς θά σ' ἐγγίλω.

Ἄντεῖ λὰ κὰ βουκαρέα
 μὲ βιὲν βεθονιαστικέα.

Ἐκείθε πὰν ἀπ' τὴν κρημνωτῆ
 μ' ὄρχετῃ ἡ ἀρραθωνιστικῆ.

καὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἄλβανῶν (ἀπόσπασμα ἄσματος τοῦ γήρατος)

Βούρε κούγκουлин μὲ μπρέσσε
 ἐδὲ τράστεν μ' ἀρμακόλλε.
 Μάρρε κουκούτεζιν μὲ ντόρε
 ἐ μὲ γιέτσε ντέρε πὲρ ντέρε.
 Τούε λίπουρε μπουκ ἐ βέρε κτλ.

Θέσας τὴν κολοκύνθα ἔς τὴ ζώνη
 καὶ τὸ δισσάκι ὡς τελαμῶνα
 μὲ τὴν βάδδον εἰς τὴν χεῖρα
 ἀπὸ θύραν εἰς θύραν τρέχω
 ἄρτον καὶ οἶνον ζητῶ. κτλ.

Ὅπως ὅμως καὶ ἂν ἔχη, ἐν τῇ διαλέκτῳ τούτων φαίνεται διατηρούμενον μέρος τοῦ ἀρχαίου ἰδιώματος τῆς Ἄλβανικῆς γλώσσης, τὸ ὅποιον οὐδ' ἐν τῇ Ἄλβανίᾳ διατηρεῖται καθ' ὅλοκληρίαν. Εἶναι δὲ ἡ διάλεκτος τῶν Τόσκων ὡς πολὺ καλὰ δύνανται νὰ ἐννοήσωσι οἱ εἰδήμονες τῆς γλώσσης. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Ἄλβανοὶ μεινάντες πιστοὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν τῶν θρησκείων τὴν ὀρθόδοξον ἦν εἶχον ὅλοι οἱ Ἄλβανοὶ μέχρι τοῦ 1250 ὅτε οἱ Γκέκοι ἀπεχωρίσθησαν διὰ τὸ πρὸς τοὺς Σέρβους μῖσός των ὡς κατακτήσαντας αὐτούς, ὀνομάζονται ὡς οἱ Ἑλλάδι Ἀρμπρές καὶ ὀμιλοῦν Ἀρμπρερίστς ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἰταλίᾳ ἀποικιῶν ὑπάρχουσι διαφοραὶ τινες εἰς τὴν Ἄλβανικὴν διάλεκτον ἀποδιδόμεναι εἰς τοὺς διαφόρους τόπους εἰς οὓς κατόκησαν καὶ εἰς τὰς περιστάσεις εἰς ἃς εὐρέθησαν. Ὁ κ. Benloew ἐξακολουθῶν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὑπομνήματός του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν ἐπιγραφῶν κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίαν, ἐπελήφθη τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἡ Ἄλβανικὴ γλῶσσα διατελεῖ ἐν ὅλῳ μεταβατικῇ καταστάσει ὅτι ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν ὧν αἱ χῶραι περικλείουσιν αὐτὴν σπουδαίως ἠλαττώθησαν οἱ συνθετικοὶ αὐτῆς τύποι, δὲν ἐξηλείφθησαν ὅμως. Ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο ἀντιθέτων τάσεων τῆς συνθετικῆς καὶ τῆς ἀναλυτικῆς, ὡς καὶ τῆς ἐπαφῆς τοσούτων διαλέκτων ἐπὶ τοῦ κατοικουμένου ὑπὸ τῶν Σκαπιτάρων ἐδάφους, προήχθη μεγάλη περιπλοκὴ καὶ τις μάλιστα σύγχυσις ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν, σύγχυσις ἦν ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπομνήματος προσπαθεῖ νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τάξιν καὶ ἐφ' ἧς ἐπιχέει ἰκανὸν φῶς· στεροῦμεθα ὅμως μέχρις ὥρας τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ ὡς μὴ δημοσιευθέντος. διὸ οὐδεμίαν κρίσιν δυνάμεθα νὰ ἐπιφέρωμεν.

Ἡ Ἄλβανικὴ γλῶσσα τείνει φυσικῶς νὰ ᾖ βραχεῖα καὶ ἀποκεκομμένη, συγκρινομένη δὲ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν παρουσιάζει τὸ ἰδίωμα τῆς Γαλλικῆς πρὸς τὴν Λατινικὴν, αἰτία τούτου ἐκτὸς τῶν ἄλλων δὲν φαίνεται μοι ἀπίθανος ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κλίματος. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ πολλαὶ λέξεις Ἄλβανικαὶ δὲν φαίνονται ἔχουσαι σχέσιν πρὸς Ἑλληνικὰς τῆς αὐτῆς ἐννοίας δὲν πρέπει αἱ λέξεις αὐταὶ νὰ θεωρηθοῦν ξέναι τῆς Ἑλληνικῆς, διότι δύνανται νὰ ᾖ ἀρχαιόταται καὶ νὰ διέφυγον τῆς μνήμης τοῦ Ἠτυχίου καὶ τῶν ἄλλων οἵτι.

νες ἔγραψαν περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης γλώσσης τῶν Ἑλλήνων· ἐπειδὴ δ' ἄξιον σημειώσεως ὅτι πολλαὶ ἀλβανικαὶ λέξεις πρὸς τὴν ἀρχαιοτάτην Ἑλληνικὴν γλῶσσαν συγγενέουσιν, ἐκ τούτου φαίνεται ἀριθῆλως ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα περιέχει πολλὰ τῶν ἀρχαιοτέρων στοιχείων τῆς Ἑλληνικῆς τῶν ὁμοίων ἀγνοοῦμεν καὶ τὴν προφορὰν, ἀλλάξασαν βεβαίως κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους· πολλαὶ δὲ εἶναι αἱ ἀποδείξεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων παρὰ τῶν ὁμοίων βεβαιούμεθα ὅτι ἡ ἀρχαία γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων κατήντησε δυσνόητος εἰς τοὺς ἰδίους γενομένους σοφωτέρους. Οὕτω π. χ. ὁ Πλάτων εἰς τὸν Κρατύλον, βεβαίως εἶναι ἡ ἀρχαία γλῶσσα ἐθεωρεῖτο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ὡς βάρβαρος. Ἰδιαιτέρως δὲ μνησθεὶς εἶναι χωρίον τι τοῦ Θουκυδίδου II. 68 ὅπου ἀναφέρων περὶ τῶν Ἀργείων τῆς Ἀμφιλοχίας ὅτι ἀργὰ «τὴν νῦν γλῶσσαν ἐξελληνίσθησαν» ὑποδεικνύει ὅτι εἰς τὴν Ἡπειρον διετηρεῖτο ἡ ἀρχαιοτάτη γλῶσσα, ἣτις δὲν εἶναι ποσῶς ἀπίθανον νὰ ἦναι αὐτὴ ἣτις καὶ σήμερον λαλεῖται.

Ὡς πρὸς τὴν γραφὴν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης παραδεχόμεθα αὐτὴν ὅπως τὴν εἰσηγάγεε ὁ Hahn καὶ τὴν ἐτροποποίησε μετὰ ταῦτα ὁ Camarda, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα πλουσιωτάτη οὖσα ἔχει ψηφία διὰ τὴν προφορὰν ὄλων τῶν λέξεων δὲν βλέπω τὴν ἀνάγκην παραδοχῆς καὶ Λατινικῶν· τὸ θ π. χ. τὸ λατινικὸν δύναται νὰ γραφῆ διὰ τοῦ μπ, καὶ τὸ α διὰ τοῦ γτ, τὸ j διὰ τοῦ γι· διὰ τὰς ἀσυνήθεις δ' ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φωνᾷ, παραδεχόμεθα τὴν προσθήκην τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου ψηφίου, ὡς π. χ. τὰ δύο σς κτλ. πρὸς ἐνδειξὴν δὲ τῆς βαθυφωνίας τοῦ ε καὶ τοῦ υ μεταχειρίζομεθα κάτωθεν τὴν γραμμὴν. Ὡς πρὸς τὰς διφθόγγους ὅμως τῆς Ἀλβανικῆς, σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι αὗται ἐκτὸς μιᾶς τῆς ου προφέρονται διαλελυμένα καὶ ὄχι ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ π. χ. βάζις, μάιμε, ντρέιτ σςπέιτ, κτλ.

Πολλὰ εἶναι τὰ φωνολογικὰ φαινόμενα τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, συγκρινομένης πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἰδίως, καὶ τούτων τὴν ἀπόδειξιν μετ' ἐπιτυχίας ἀπεπειράθη ὁ κ. Camarda, ἀποδεικνύεται δὲ καθαρώτατα ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα γραφομένη ἔχει ὅλους τοὺς φθόγγους τῆς Ἑλληνικῆς ὅπως καὶ νῦν αὕτη προφέρεται· τὰ κυριώτερα φωνήεντα εἶναι τὸ α, ι, υ· τὸ ε εἶναι τροποποιήσις τοῦ α ἢ παράγεται ἀπὸ τὸ αἰ ὡς τὸ ο ἀπὸ τὸ αυ· τὸ α εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν φωνῆεν ἐπιδεχόμενον ὡς καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ διαφορὰς τροποποιήσεις, ἐπικρατεῖ δὲ εἰς τὴν Δωρικὴν διάλεκτον ὡς τὸ ε εἰς τὴν Αἰολικὴν. Ὁ Hahn λοιπὸν καθὼς καὶ ὁ Bopp συγκρίνοντες τὰς δύο ἀλβανικὰς διαλέκτους καὶ εὐρίσκοντες ὅτι εἰς τὴν τῶν Γκέκων ἐπικρατεῖ τὸ α, ἐκεῖ ὅπου οἱ Τόσκοι μεταχειρίζονται τὸ ε ἐνίοτε καὶ τὸ ο, ἀποφαίνονται μετὰ τινὰς ἄλλας παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῶν Γκέκων καὶ τῆς διαλέκτου τῶν, ὅτι ἐν αὐτοῖς ὑπάρχουν ἔγνη δωρισμοῦ ἐν τῷ ὁμοίῳ διαφέρουσι οἱ Τόσκοι, αἵτινες ὡς πρὸς τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν κλίνουν μᾶλλον πρὸς τὸν Αἰολισμόν. Οὐσιώδης δὲ παρατήρησις εἶναι ὅτι ἐν τῇ Ἀλβανικῇ ἐνίοτε διατηρεῖται τὸ α

ἀρχαίων ἐκεῖ ὅπου τοῦτο ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὡς π. χ. μας, μας-ε, μάτ-ε (μετρῶ) μάτ-α (μέτρον) ἐκ τοῦ ἀρχαίου μάτιον τοῦ Ἡσυχίου. Περὶ τῶν διαφορῶν ἀλλοιώσεων τοῦ α εἰς ε καὶ τὰνάπαλιν τοῦ α εἰς ι καὶ ε, τοῦ α εἰς αἰ, τοῦ α εἰς ο ἢ ω, τοῦ α εἰς υ ἢ ου, τοῦ ε εἰς ι καὶ τοῦ ο εἰς ε, παραπέμπω τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ λεπτολογήσωσι εἰς τοὺς ἐν ἐκτάσει περὶ τούτων διαπραγματευθέντας, ἀναφέρω μόνον παραδείγματα τινὰ πρὸς ἀπόδειξιν· γαμ (κατάρκ) εἰς τὴν Γκεκικὴν καὶ νέμε εἰς τὴν Τόσικην, πρὸς τὸ ἑλληνικὸν νέμεσις· θίθ ε (βυζαίνω) ἐκ τοῦ (θάομαι, τίθη, τιθῆν) θίθα καὶ σίσα ὁ μα· στός· φλάς (ὀμιλῶ) ἐκ τοῦ φλάζω, φράζω, φλιτ καὶ φλιετ (ὀμιλεῖ)· βάιτα (ὑπῆγα), βάτε (ὑπῆγε) καὶ βέτε (πηγαίνω) ἐκ τοῦ βατέω· μάβρε (τρελλός) ἐκ τοῦ μωρός· ἀρερ, ἀτρε (ὄνειρον) ἐκ τοῦ ἄναρ· βρέπ καὶ βράπ (ταχύς), ἐκ τοῦ βέπω, βόπη· μόλε καὶ μόβε ἐκ τοῦ μάλον ἢ μῆλον· γγρούα (γυνή) ἐκ τοῦ γραῦς, γρούος· ούργε (εὐχομαι) ἐκ τοῦ ἀράομαι· γκλοῦνε (γόνατα) ἐκ τοῦ γόνου· τὸ α ἀπαντᾶται εὐκολώτερον εἰς τὴν Ἀλβανικὴν ἀντὶ τοῦ υ ὡς γάτε ἐκ τοῦ γύξ, γανι (τόρα) ἐκ τοῦ γυνι, γγὰς ἢ ἐγγάσε ἐκ τοῦ ἐγγύς ἐγγίζω· ὅπως δὲ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ ε μεταβάλλεται εἰς χρόνους τινὰς ῥημάτων εἰς ο ὡς σγγλιέδ (ἐκλέγω) παρωχ. σγγλιόδα (ἐκλεξά)· βγέδ (κλέπτω), βόδα (ἐκλεψά)· τιέρ (γενέθω) ἐκ τοῦ τείρω παρωχ. τόρα (ἔγενεα)· τοῦ ε εἰς ι παραδείγματα εἰς τὴν Ἀλβανικὴν εἶναι πολλὰ, πρὸς (κόπτω) ἐκ τοῦ πρίω, τρέβε (ὁδός) ἐκ τοῦ τρέβος· λέδι (τοῦχος) ἐκ τοῦ λίθος.

Ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν χρόνων καὶ τῶν προσώπων τῶν ῥημάτων καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἰδίας μετὰ βοηθητικῶν, εἶναι κατὰ πάντα ὅμοια μετὰ τὴν μεταγενεστέρην ἑλληνικὴν. Τρία μόνον ῥήματα διετήρησαν τὴν ἀρχαίαν κατάληξιν μι, τὸ γιάμε (εἶμαι) ἐκ τοῦ εἶμι καὶ δωρικῶς ἐμί· τὸ θόμε (λέγω) ἐκ τοῦ φημι, φαμί· καὶ τὸ κάμε (ἔχω) ἐκ τοῦ ἀρχαίου σχῆμι, σχᾶμι τοῦ σχέω = ἔχω· τὰ λοιπὰ ὅλα ἢ ἔχασαν καθ' ὅλοκληρίαν τὸ πρῶτον πρόσωπον τοῦ ἐνεστώτος, ἢ τὸ παρήλλαξαν οὐσιωδῶς· περὶ πάντων τούτων, οἱ βουλόμενοι δύνανται νὰ ἰδῶσιν εἰς τὸ λεξικὸν τοῦ Hahn ἢ καὶ εἰς τὴν Γραμματολογίαν τοῦ Camarda.

Ἐν τούτοις ἐν συνόψει καὶ γενικῶς δυνάμεθα ὡς ἐξῆς νὰ ὀρίσωμεν τὰς κυριωτέρας καὶ χαρακτηριστικωτέρας γραμματικὰς ὁμοιότητας τῆς Ἀλβανικῆς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν.

Ὁ σχηματισμὸς τῶν λέξεων εἰς τὴν Ἀλβανικὴν εἶναι κατὰ πάντα ὅμοιος μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν, διότι καὶ εἰς τὰς δύο γλώσσας ἀπαντᾶται ἢ αὐτὴ κατάληξις καὶ εἰς τὰ ὀνόματα καὶ εἰς τὰ ῥήματα, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄκλιτα.

Ἡ κλίσις τῶν ὀνομάτων τῶν Ἀλβανικῶν κατὰ πολλὰ ὁμοιάζει πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν, ἐνίοτε δὲ διατηρεῖ τὸν ἀρχαιότατον ταύτης τύπον ὡς ἐν τῇ γεν. καὶ δοτ. τοῦ πληθυντικοῦ βε = μι π. χ. κενεβετ (κυνῶν) = κένοςφι, κέτοφιν, οὐκ-ε-βετ (λύκων) λύκοφιν, κτλ. Ἡ κλίσις δὲ τῶν ὀνηλικῶν ἰδίως δύναται

τις να εἴπη εἶναι ἡ αὐτή· ὡς κερθία (ὄμφαλός) ἐκ τοῦ καρδία, γεν. κερθίς-σε (καρδίας) δοτ. κερθί-ς καὶ αἰτ. κερθίτν (καρδίαν).

Τὰ ἄρθρα κατ' οὐσίαν εἶναι τὰ αὐτὰ ὡς ὁ καὶ ἡ ἄλβανιστί *i* καὶ *é* τοῦ καὶ τῆς *te* καὶ *σέ*, τὸν καὶ τὴν *te* καὶ *τέ*, τῷ καὶ τῆς *σε* καὶ *σε*.

Αἱ ἀντωνυμίαι, ἂν καὶ διάφοροι, φέρουσι ἐν αὐταῖς στοιχεῖα ριζικὰ ὅμοια, καὶ πολλὰς ἀναλογίας σχηματισμοῦ καὶ συνθέσεως.

Τὰ ῥήματα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν χρόνων, τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν κλίσιν αὐτῶν, ἰδίως δὲ τῶν συνθέτων μετὰ τῶν βοηθητικῶν ἀκολουθοῦν καθ' ὅλα τὸν τύπον τῆς Ἑλληνικῆς· ἂν δ' ἐνίοτε εἰς ἑλληνικὴν τινα ῥήματα εἰς *σα* τὸ ἄλβανικὸν ῥήμα ἀπομακρύνεται τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, πλησιάζει πρὸς τὴν μεταγενεστέραν. Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων ἰδιαιτέρως ἄλλοτε ἐν ἐκτάσει.

Πρῶτος γράψας εἰς τὴν Ἀλβανικὴν γλῶσσαν εἶναι Θεόδωρός τις διδάσκαλος καὶ ἱεροκέρυξ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀλμπασάν (Ἀλβανουπόλεως), τοῦ ὁποίου ὅμως κατὰ δυστυχίαν τὰ ἔργα ἐχάθησαν καὶ δὲν σώζονται εἰμὴ ἢ μετάφρασις τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης, ἐπιδιορθωθεῖσα μετὰ ταῦτα παρὰ τοῦ Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας, ἢ μετάφρασις τῶν Εὐαγγελίων, τῶν Ἐπιστολῶν καὶ τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων, καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ ἱερεὺς οὗτος Θεόδωρος, ἀποθανὼν κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, κατεγίνετο, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Hahn, εἰς τὸν σχηματισμὸν κοινῆς ἠπειρωτικῆς γλώσσης, ἦτο δὲ κάτοχος τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων γλωσσῶν καὶ παιδείας οὐκ ὀλίγης τὴν ὁποίαν ἤρυσατο ἐν τῇ περιτέρῳ γλώσσῳ καὶ παιδείᾳ οὐκ ὀλίγης τὴν ὁποίαν ἤρυσατο ἐν τῇ περιφέρῳ τότε σχολῇ τῆς Μοσχοπόλεως τῆς Ἀλβανίας. Ἡ πόλις αὕτη καταντήσασα ἤδη εἰς ἄθλιον χωρίον εἶναι πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἀπέχει δέκα ὥρας τοῦ Βερατίου εἰς τὰς μεσημβρινὰς ὑπερείας τοῦ Πίνδου παρὰ τὴν Κοριτζάν· κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἦνθει κατὰ τὸν πληθυσμὸν, ὅστις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦτο βλαχοηπειρωτικός· ἡ σχολὴ τῆς ἦτις εἶχε καὶ τυπογραφεῖον, συνέστη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅποτε πολλοὶ τῶν σοφῶν Ἑλλήνων κατέφυγον ἐκεῖ. Ἡ Ὄθωμανικὴ τυραννία διὰ τῆς καταπίσεως κατήντησεν εἰς ἄθλιον τὸν τόσον ἀνθηρὸν τοῦτον τόπον, ὡς καὶ τόσους ἄλλους ὅπου αὕτη ἐπεκράτησε καὶ ἐπικρατεῖ, καὶ ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν τῆς Σχολῆς.

Ἡ μέθοδος καὶ τὸ σύστημα τῆς γραφῆς διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀλφαβήτου εἰς ἦν εἶναι γραμμὴν ἢ Π. καὶ Ν. Διαθήκη εἶναι αὕτη ἐκείνη ἣν θεωρεῖ καὶ ὁ Hahn ὡς τὴν καταλληλοτέραν πρὸς γραφὴν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, τὸσον διὰ τὴν αὐτότητα τοῦ ἤχου εἰς τὰς δύο γλώσσας καὶ τὴν συγγένειαν αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ σχήματα καὶ τὰς λέξεις, ὅσον καὶ διὰ τὴν χώραν εἰς ἣν κατοικοῦν ἦτις εἶναι μέρος τῆς Ἑλλάδος. Ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν ὅμως εὐρίσκει τινὰ ἀπαράδεκτα, διὸ ἐφεῦρε σύστημα κανονικώτερον καὶ ἐπιστημονικώτερον τὸ ὁποῖον παρεδέχθησαν πάντες οἱ φιλόλογοι μέχρι σήμερον καὶ

αὐτὸς ὁ Camarda ὅστις ἔκαμε τροποποιήσεις τινὰς ἐπὶ τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν.

Ὡς πᾶσαι αἱ γλῶσσαι αἱ πρὸς τὴν πρόοδον τείνουσαι προστρέχουσιν εἰς τὴν βοήθειαν τελειότερων γλωσσῶν, οὕτω καὶ ἡ Ἀλβανικὴ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἔχουσα μεγαλητέραν συγγένειαν πρὸς ταύτην προστρέχει καὶ λέξεις αὐτῆς ἔχουσας μάλιστα τὴν αὐτὴν ρίζαν τὰς καθιστᾶ ἰδικὰς τῆς ὡς π. χ. τυπόνω ἄλβανιστί *τυπόσε*, σπουδάξω σπουδάσε ἐκ τούτου καὶ τὸ *σπεῖτε* (γρήγορα) κτλ· τόσον δὲ ἦτο ἐντετυπωμένη αὕτη ἡ ἰδέα εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ὥστε καὶ περὶ τῶν προγόνων τῶν Ἀλβανῶν, τῶν ἀρχαίων Ἡπειρωτῶν, διηγείται ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Πύρρου «ὅτι ὅταν ὁ εὐεργετικὸς βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν Ταρίπας ἠθέλησε νὰ ἐκπολιτίσῃ τοὺς λαοὺς ἐκείνους, διὰ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων τοὺς ἐκόσμησε, καὶ δι' αὐτῶν ἐδοξάσθη ὁ Πύρρος ὅχι ὀλιγώτερον τῶν ἑπλων.» Καὶ ὅμως οὐχὶ ὀλίγας λέξεις λατινικὰς βλέπομεν εἰσαχθεῖσας εἰς τὴν Ἀλβανικὴν ἰδίως παρὰ τοῖς Γκέγκοις ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας παρ' αὐτοῖς καὶ πρὸς σκοπὸν ἰδιοτελεῖ παρ' ἀποστόλων Λατίνων, ταύτας ὅμως, καθαρικομένης τῆς γλώσσης, ἐξοβελίζει τῶν φιλαλβανῶν ἢ λογικῆ, παραδεχομένη τὰς ἀντιστοίχους καὶ ὁμοφώνους ἑλληνικὰς ὡς π. χ. ἄλβανικώτεραι εἶναι αἱ λέξεις τῆς τοσκικῆς διαλέκτου *λυπήσε*, *λυπήσια*, *θαμάσμε*, *θαμάσε* καὶ *θάγμα*, ἐκ τῶν ἑλληνικῶν *λυπήσω*, *λύπησις* ἰα, *θαυμασμός* *θαυμάσω*, *θαῦμα*, ἢ τὸ *miscirier*, *misciriershme*, *mrécolli*, *mrécullioshme* καὶ ἄλλων τῆς σκοδικῆς καὶ γκεγκικῆς διαλέκτου, ἐκ τῶν λατινικῶν *misericordia*, *misericors*, *miraculum*. Ἡ φρόνησις λοιπὸν καὶ τὸ συμφέρον τῶν Ἀλβανῶν ἀπαιτεῖ νὰ μιμηθῶσι τοὺς Ῥουμῶνους, οἵτινες καυχώμενοι ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἐνδόξων Ῥωμαίων ὡς ἐκ τοῦ ἰδιώματος τῆς γλώσσης φωνὴν τινα αὐτῆς σωζομένην παρὰ τῷ λαῷ πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν τὴν συγκρίνουσι διὰ ν' ἀναπτύξουν τὴν ἀναγεννωμένην Ῥουμουρικὴν φιλολογίαν των, ἐμμένοντες δὲ καὶ σεβόμενοι τὰ πάτρια νὰ περιφρονήσουν τὰς ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκείας καταχθονίους προπαγάνδας τῶν ἱεραποστόλων καθολικῶν τῶν ὁποίων ἡ φανατικότης βοηθουμένη καὶ ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν οἰκείων Κυβερνήσεων τείνει νὰ καταπνίξῃ τὸ ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ ἑλληνικὸν φρόνημα, ἀποστεροῦν τοὺς Ἀλβανοὺς τῆς ἰδίᾳς γλώσσης των ἦτις κατὰ τὸν Maltebrun εἶναι ἡμιελληνικὴ, κατὰ δὲ τὸν Schleicher δευτερός κλάδος τῆς Ἑλληνικῆς, τῆς γλώσσης των, λέγω, διὰ τῆς ὁποίας συνδέονται μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μεθ' οὗ ἀνέκαθεν καὶ πολλάκις συνεταύτισαν τὴν τύχην των πολεμήσαντες ὑπὲρ κοινῆς καὶ ἀδελφικῆς ἀνεξαρτησίας.

Πολλὰ χαρακτηριστικὰ τόσον τῆς γλώσσης ὅσον τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων παραδόσεων τῶν Ἡπειρωτῶν δύνανται ν' ἀναφερθῶν, ὡς κατὰ πάντα σύμφωνα μὲ τὰ τῶν παλαιῶν καὶ νέων Ἑλλήνων· καὶ ἡ κατασκευὴ λέξεων ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποιοῦ τῆς ἰδέας ἐν τῇ Ἀλβανικῇ γλώσσῃ ἀπαντᾶται ὡς π. χ.

σσι (βροχή) ἐκ τοῦ ἤχου τοῦ παραγομένου ἐκ τῆς βροχῆς, μπιέ (κτυπῶ) ἐκ τοῦ κρότου τοῦ κτύπου κτλ.

Ἐν τῇ ποιήσει τῆ Ἀλβανικῆ, φανερομένη διὰ τῶν διαφορῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄσμάτων, ἀναφαίνεται ἡ δύναμις τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ ἐκείνου, εἰς τοσοῦτον δὲ βαθμὸν ὁμοιότητος φθάνει πρὸς τὰ τῆς νεοελληνικῆς καὶ ὡς πρὸς τὰς ἰδέας καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅλον τοῦ χαρακτήρος, ὥστε δικαίως δύναται τις νὰ τὰ ὀνομάσῃ καρποῦς τῆς αὐτῆς ῥίζης ὃ δὲ περίφημος ποιητὴς τῆς Γερμανίας O. L. B. Wolffs εὑρεν αὐτὰ τόσοσιν ὠραῖα, ὥστε ἀνέλαβε τὴν εἰς μέτρον μετάφρασιν των εἰς τὸ Γερμανικόν, ἀλλ' ἀποθανῶν ἐγκατέλιπε τὸ ἔργον του ἀτελές. Ἐν αὐτοῖς αἱ πεδιάδες, τὰ ὄρη, τὰ δένδρα, τὰ ὕδατα κατοικοῦνται ἀπὸ πνεύματα διάφορα π. χ. *Noῦσε Μάλιτε*, αἵτινες εἶναι αἱ Μελίαι τῶν ἀρχαίων ἢ αἱ Νεραίδες τῶν μεταγενεστέρων, κτλ. τὰ πτηνὰ ὀμιλοῦν καὶ κλαίουσιν, οἱ ἵπποι (ὡς ἂν ἦσαν ἐκ τῆς ἀθανάτου γενεᾶς τοῦ Ὀμήρου) ἐρωτοῦν περὶ τοῦ κυρίου των καὶ πηγαίνουσι πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοῦ καὶ διαμαρτύρονται ὅτι ἔπραξαν τὸ καθήκον των. Τὰ ἦθη καὶ τὰ χριστιανικὰ αἰσθήματα ἀναφαίνονται ἐπίσης ἐν τοῖς ἄσμασι τῶν Ἀλβανῶν, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν Μουσουλμανικὴν ὀρθοκείαν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκείνοις φαίνονται σημεῖα συγγενικὰ διάφορα τῶν τῶν Ὀσμανλίδων, διότι ὁ Ἀλβανὸς ἂν καὶ Μουσουλμάνος τὴν ὀρθοκείαν διετήρησεν ὄχι μόνον τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέγα μέρος τὰ ἦθη καὶ ἐπίσης καὶ τὰ ὀνόματα τῶν προγόνων του. Ὁ ἐνδοξότερος ποιητὴς ἐκ τῶν Γκέκων εἶναι ὁ Νασίμ μπεις Μουσουλμάνος τὸ ὀρθοκεία, τοῦ ὁποῦ τὰ ἄσματα εἶναι τὰ δημοτικώτερα, ἐὰν δὲ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Hahn ἐκκαθαρισθῶσιν ταῦτα ἀπὸ φωνᾶς ξένης ὡς ἀραβικᾶς, τουρκικᾶς καὶ περσικᾶς, ἡδύνατο ν' ἀποβῆ ὁ Ἀνακρέων τῆς Ἀλβανίας.

Τὰ ἄσματα, τὰ παρὰ τοῦ κ. Reinhold συναθροισθέντα, ὅπως δημῶδη, εἶναι ναυτικὰ καὶ ἐμπορικὰ συνήθη παρὰ τῆ ἑλληνικῆ ναυτιλίᾳ, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον καὶ ἰσχυρότερον μέρος εἶναι ἀλβανικῆς καταγωγῆς· εἶναι δὲ πλήρη χάριτος καὶ ζωηρότητος καὶ καθαρωτάτης γλώσσης ἀνευ Τουρκισμῶν, ἐκτὸς ἑλληνικῶν τινῶν λέξεων παρεισφρησασῶν καὶ συνταυτισθεισῶν ὡς ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς γλώσσης. Ἄλλ' αἱ ποιήσεις αἱ συλλεγεῖσθαι παρὰ τοῦ κ. Camarda ἐκ τῶν Ἀλβανικῶν ἀποικιῶν τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας εἶναι αἱ ὠραιότεραι μὲ καθαρωτέρων γλῶσσων, ἂν καὶ οὐχὶ ἀμιγεῖς ἰταλικῶν λέξεων· τούτων καθὼς καὶ τῶν προηγουμένων, παραθέτομέν τινα ὅπως γνωσθῆ ἡ ἀκρίβεια τῶν λεγομένων μας :

Ἴος νίη μέμε σουμ' ἐ μέρε
Νέντε μπιλίε κίος ἀγὶδ μέμμε
Νέντε μπιλίε τὲ χαϊδιᾶρ
Σὰ ἴγγὰ νιέρι ἰος μπουλιᾶρ
Κίος ἐ δὲ νιέ μπιλίε κοπίλε

Μήτηρ τις πολὺ καλῆ
ἐννέα υἱοὺς εἶχεν αὐτῆ
ἐννέα υἱοὺς χαριτωμέλους
ὥστε ἕκαστος ἦν πατριόσιος.
Εἶχε καὶ μίαν κορκοῖδα

μπούκουρε δα σὶ τρανταφύλε
Τσὲ τὲ φρίτουρ' ἐ κίος γκίνε
ἐ γία θόγινε Γαγεντίνε . . . κτλ.

εὐμορφὴν πολὺ ὡς βόδον,
μ' εὐσαρκον καὶ ὠραῖον στῆθος
καὶ τὴν ἴεγαν Γαρεντίνε . . . κτλ.

καὶ ἕτερον ἀνέκδοτον :

Ῥύμπες μερούαμε
Τε ντίελετ μπρεμίες
Μπλιδ λούλε βάσιζα
Μπλιδ ντὲ σέσεσε ἰ Κορώνιτ
Μονοσάκετ ἐ ρέα,
Μπλιδ λούλε ἐ κεντόν
Σὶ βένε ἐ φάλλετ σάι
Κούρ νί ο τ τ α ἐ ἔρδ γκράχε
Ντι οὐ κὰ κένι Μουσκουμσούντ
ἐδ ἐξοῦ πὲρ κ ο σ σ ε τ ο ὑ θ ι.
ἐ μ' ἐκίεβι ντὲ νιέ ζότ
Σὰ ἰ μπούκουρ ἄκιε μίζουρ
Πρὰ, μπρέμανετ μὲ χένε
Νιέ ζογκ κραχε-ζέξ
Μόνον συλέϊ βό του λ α
Σκατόρε ἄττιτ νριμιτ
ἐγιοῦνεγις ἐ κλιάγιε
Σα ἰ πουργικέγιν ζόττι ἰ σμπέτ.
— «Κὺ γκουρὶς μ' γὲ τ, βάσεσε
»Κὺ ζύμρένε μ' ἐμπλόβε λότ;»
— «Γιάμ γκούρζε σούμ τε λάρτε
»Γκὰ ζόττρατ ε Μιρουτίθετ,
»Τιμ δλά ντιρ κάρτε βγιέτ
»Μουάρτινε ντό βράννε κουσάρ».
— «Ποπὸ! σὰ ε μάδε νέμε!
ἽΟλυμπία τί μότρα γίμε
Βετ Βλαστάρι γίτε βλάα.

Εἰς τὸ σκοτεινὸν φῶς
ἐσπερινοῦ ἡλίου
συνέλεγεν ἀνθη ἡ κόρη
συνέλεγεν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Κορώνης
τὰ νέα μανουσάκια.
Συνέλεγε ἀνθη καὶ ἐτραγῶδει
τὰς περιπετείας τῆς τύχης της·
ὅτε αἰφνης παρουσιάζεσθαι πρὸς αὐτὴν
δὲν ἤξεύρω πόθεν, ὁ σκύλος Μουσουλμάνος
καὶ τὴν πιάνει ἀπὸ τὴν κόμην
καὶ τὴν φέρει πρὸς ἕνα κύριον
ὅσον ὠραῖον, τόσοσιν ὑπερήφανον.
Ἐπειτα τὸ ἐσπέρας μὲ τὴν σελήνην
ἐν πτηνὸν βαχομέλανον
ἐπέτα διαρκῶς περίξ
τῆς σκηνῆς τοῦ παλληκαρίου ἐκείνου.
Ἀναστένανε καὶ ἐκλαιε
ὥστε ἐστράφη πρὸς αὐτὴν ὁ ὠχρὸς κύριος.
— «Ποίας γενεᾶς εἶσαι Σὺ κόρη
»ποῦ τὴν καρδιαν μου ἐγέμισας δάκρυα;
— Ἐἴμαι ἀπὸ γενεᾶν πολὺ ὑψηλὴν
»ἀπὸ τοὺς πρίγγιπας Μιρότιας·
»τὸν ἀδελφόν μου πρὸ τεσσάρων ἐτῶν
»ἤρπαξαν καὶ ἐφόνευσαν οἱ πειραταί!»
— Φεῦ! πόσον μέγα κακόν!
ἽΟλυμπία, εἶσαι ἡ ἀδελφὴ μου
ἐγὼ εἴμ' ὁ Βλαστάρης ὁ ἀδελφός σου».

καὶ ἕτερον ἀνέκδοτον τῶν νήσων :

Μορὶ βάσιζε ἐρὲ
Τσὲ προβάρ κὰ Ζογιουρὲ
μὲ τσεμπὲρ πασμαντερῆ
μὲ ἀνάστημα σὶ κερί·
Μάτε προσωπὴ σὶ μόβε
μᾶτε βάδισμα σὶ ντόμνε
μᾶτε γκόλις σὶ κερίριξ
νιέ τσὰ σίσεξ' σὶ τσὰ ἴλιξ κτλ.

Νέα κόρη μου ὠραία
ποῦ ἔρχεσαι ἀπὸ τὴν Ζαγιορέα
μὲ σεμπέρι μὲ συρίτι
καὶ ἀνάστημα ὡς κηρί
μὲ πρόσωπον ὡς μῆλλον
καὶ μὲ βάδισμα κυρίας
μὲ στομάκι ὡς θρουμπίλι
καὶ μαστοὺς ὡσάν τ' ἀστρουῖλι κτλ.

Καὶ δίστιχά τινα ὠραιότατα.

Μορὶ μπίλιε ντ' ἀργαλί
νέκε σέεχ τσὲ σόνιε πρὰ τί.

Κόρη μου στὸν ἀργαλί
διὰ σένα ἐγὼ περνῶ.

Γκέλι σὰ κεντόν
τε μπούκουρά τε σχιόν.

ἽΟταν ὁ πετεινὸς λαλῆ
τῆς εὐμορφαις πάντα ἐξυπνῆ.

Βραπετόδα, βραπετόδα
ἄτο βασσαζέ τε σκούδα.

ἽΕτρεζα ἔτρεζα
τὰ κορίτζια ἐκείνα ἴπερασα.

Τοιαύτης λοιπόν και τηλικαύτης ούσης τῆς σχέσεως τῶν Ἀλβανῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη και ὁ Xylander νὰ παραδεχθῆ τοὺς ἑλληνικοὺς χαρακτηρισμοὺς, δὲν εἶναι χρέος ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων εὐτυχεσάντων ν' ἀναπνεύσωμεν τὴν αὔραν τῆς ἐλευθερίας, τῆ μεγίστη μάλιστα συνδρομῆ τῶν Ἀλβανῶν, τὸν ἐκπολιτισμὸν τούτων νὰ ζητήσωμεν και δι' ὧν τῶν μέσων νὰ προλάβωμεν κατὰστασιν ὁσημέραι χειροτερεύουσιν και τείνουσαν εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν παρ' ἡμῶν τῆς Ἀλβανίας μετὰ τῆς ὁποίας ἀδελφικαὶ σχέσεις μᾶς συνδέουσιν; Πρὸς ταῦτα ὅμως εἶναι ἀνάγκη ἐργασίας και τὴν τῶν Συλλόγων θεωρῶ τὴν προσφορωτέραν, Συλλόγων τῶν ὁποίων σκοπὸς και ἐνέργεια νὰ ᾖναι ὁ ἐκπολιτισμὸς τῆς Ἀλβανίας και ἡ διάδοσις και ἀνάπτυξις τοῦ ἐν αὐτῇ ἐθνικοῦ αἰσθημάτος.

K. X. ΒΑΜΒΑΣ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

(ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ)

Τὴν 9 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου ἐφέρετο εἰς τὸν τάφον τὸ λείψανον πατρὸς τὴν κόμην και τὸν πώγωνα ἀνδρὸς, ἐν μέσῳ πλήθους ἐκλεκτοῦ και τῶν ἀποδιδόντων τὰς τιμὰς τῆς Πολιτείας εἰς τοὺς ὑπηρετήσαντας αὐτὴν ἡσυχῶς δ' ἐκηδεύετο και εἰς τὸν τάφον κατεβιβάζετο, ἄνευ τοῦ θορύβου ἐπισημασίων ἢ ἐπιταφίων λόγων, ὁ νεκρὸς τοῦ Νικολάου Δραγούμη. Καὶ ὅμως, πρὸ τοῦ φερέτρου, τοῦ περιελκείοντος τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, και παρὰ τὰ χεῖλη τοῦ λάκκου, ὅστις ὤρισθη, ἵνα καλύψῃ τὸ λείψανον ἐκεῖνο διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, πολλὰ ᾖν δυνατὸν νὰ ῥαθίσωσιν, εἰς ἔπαινον τοῦ ἀποδιδώσαντος, πολλὰ δὲ νὰ διδαχθῶσιν οἱ νεώτεροι, ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων μακροῦ βίου, ὅλου ἀφιερωθέντος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος και τῆς Πατρίδος, εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων και εἰς τοῦ ἀληθοῦς Ἑλληνισμοῦ τὰς ἐμπνεύσεις. Ὁ ἀποδιδώσας πολλάκις εἰς τοὺς οικείους αὐτοῦ εἶπεν, ὅτι ἐπεθύμει, ὅταν ἀποθάνῃ, οὐδένα τὰ τέκνα αὐτοῦ νὰ προσκαλέσωσιν, ὅπως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ παρὰ τὸν τάφον αὐτοῦ ὁμιλήσῃ. Ἐγίνωσκεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης ὅσον ἀπέλεσαν τῆς ἀξίας αὐτῶν οἱ ἐπισημασίοι και οἱ ἐπιτάφιοι, τοιαύτης καταχρήσεως γενομένης περὶ τούτους. Ἐγίνωσκεν ἐπίσης, ὅτι, ἐκ τῶν ἐν στιγμαῖς τοιαύταις λεγομένων, ὀλίγα εἶναι τὰ ἀκριβῆ ἢ τὰ μεμελετημένα, ὡς δεῖ, ἐντεῦθεν δὲ τὰ κεκτημένα ἱστορικὴν ἀξίαν, και ὑπηρετοῦντα πράγματι τὴν μνήμην τοῦ κηδευομένου. Ἰδίως δὲ περὶ ἀνδρῶν, οἵτινες δὲν ἐξέπληξαν τὸν κόσμον διὰ τοῦ μυθώδους τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν, και δὲν ἠτύχησαν, δι' ἕνα ἢ δι' ἄλλον λόγον, ν' ἀποκτήσωσι ὅπως δὴ ποτε φήμην παγκόσμιον, ἐν μέρει δύσκολος ἀποβαίνει ὁ ἐπιτάφιος· διότι, ἐν

στιγμῇ τοιαύτῃ, δὲν δύναται ὁ ὁμιλῶν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς λεπτομερείας και εἰς τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ βίου τοῦ ἀπελθόντος, ἐνθα κεῖνται κερωσμένοι, και πολλάκις βαθύτατα, οἱ μαργαρίται, οἱ στολιζόντες τὸ διάδημα αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ἀνὴρ μεμνηθὴς και τὰ μάλιστα εἰλικρινῆς και τίμιος, δὲν ἠδύνατο ν' ἀγνοῆ ταῦτα· ἀπηυχῆθη οὕτω νὰ ῥηθῆ τι ἐπὶ τοῦ τάφου του, ὅπερ πεπρωμένως ἢ ἀτελῆς θὰ ᾖτον ἢ κοινὸς θὰ περιεῖχε τόπους και φράσεις κενὰς· ἐγίνωσκεν, ὅτι ὁ βίος αὐτοῦ δεῖται μελέτης, ὅπως δ' ἐκτιμηθῆ ἡ ἀξία αὐτοῦ, ἀπαραίτητοι ἀπέβαινον αἱ ἐρευναι εἰς τοὺς βαθυτέρους διαδρόμους τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας¹.

Ἐπιθυμῶν, ἵνα ὁ βίος ἀνδρὸς, ὅστις πληρέστατα ἐπετέλεσε τὸ καθῆκον αὐτοῦ, και ὡς ἀνθρωπος και ὡς πολίτης, μὴ ἀπομείνῃ κεκαλυμμένος ὑπὸ τῆς λήθης τὴν παχεῖαν πλάκα, ἐπιχειρῶ, σήμερον, νὰ χαρῶμαι ὀλίγας περὶ τοῦ Νικολάου Δραγούμη λέξεις. Πέποιθα δὲ, ὅτι οὐ μόνον ἀποτίνω φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς διακεκριμένον ἀντιπρόσωπον τῆς νεωτάτης τοῦ ἀγῶνος γενεᾶς, και ταύτης ὁσημέραι ἀρχαιότερας τὰς τάξεις καθισταμένης, ἀλλὰ και ὅτι προτφέρω τοῖς ἐπιγινομένοις νέοις ἀξιομίμητον και ἐπίζηλον ὑπόδειγμα βίου ἑλληνικοῦ, ἀνταξίου μελέτης και ἀπομνημονεύσεως. Ἐπὶ τέλει δὲ ἀποδίδω και χάριν εἰς φίλον πατρικὸν και ἐμὸν, ὃν, ἐν κρίσιμοις καιροῖς και ἐν συμφοραῖς, πολιτικαῖς ἢ οἰκογενειακαῖς, εὗρον πάντοτε πρόθυμον ἀγγελον παρηγορίας και ἐνθαρρύνσεως λόγους κομίζοντα.

¹ Καὶ ἔγγραφον ἔχομεν μαρτυρίαν τῆς μετριοφροσύνης και τῆς εὐθυκρισίας τοῦ Νικολάου Δραγούμη, περὶ τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ, τὰς «Ἱστορικὰς Ἀναμνήσεις» του, ἐν αἷς ἐν ἄκρῃ προσοχῇ και ἐν περιστολῇ μνημονεύει τῶν ἔργων του. Καὶ ἕτερον δὲ θετικώτερον ὑπόδειγμα, ὅτι ἡ ἀκρίβεια τῆς κριτικῆς του δὲν ἔσκοτιζετο, ὑπὸ τῆς ἀγάπης αὐτῆς τῆς ἰσχυροτάτης, τῆς υἱικῆς, παρέσχεν, ἐν χρόνῳ ἀρχαιοτέρῳ. Ὅτε ὁ συντάκτης τῆς «Ἀθηνᾶς» μακαρίτης Ἀντωνιάδης, ἀποδιδώσας τοῦ πατρὸς τοῦ Δραγούμη, τῷ 1855, ἐζήτησε πληροφορίας τινας, ἵνα γράψῃ τὴν νεκρολογίαν αὐτοῦ, ὁ Νικόλαος Δραγούμης τῷ ἔγραψεν ἐπιστολήν, ἐν ἣ ἐπίσης εὐφραδῶς και τιμίως ἐκτίθησι τὰς περὶ ἐπιταφίων και ἐπισημασίων ἰδέας του και τὰς περὶ τοῦ πατρὸς του γνώμας, διὰ τῶν ἐξῆς: «Αἱ νεκρολογίαι, ὁσάκις γίνονται πρὸς ἄλλοις ἐγκώμιον τῶν ἀποθανόντων, καιτοῖς ἔχουσαι τι παραμυθητικὸν διὰ τοὺς ἐπισημασίου, μάταια μὲ φαίνονται, ἐὰν δὲν διαλαμβάνωσι τὴν διδακτικὴν. Βεβαίως ὁ πατὴρ μου, ἂν και ἐλάτρευε τὴν πατρίδα, και ἔπαθε, και ἐμούχθησεν ὑπὲρ αὐτῆς, οὔτε ὡς πολιτικὸς, οὔτε ὡς στρατιωτικὸς, οὔτε ὡς φιλόλογος ἢ ἐπιστήμων διέπρεψε. Ἀλλὰ φρονῶ, ὅτι τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς, ἧτις παρεσκεύασε τὴν ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας ἀπολαύομεν ἡμεῖς τοὺς καρποὺς, καλὸν νὰ μελετῶμεν, ὡς τὰ λείψανα ἐκεῖνα τῆς ἀρχαιότητος, ἅτινα, εἰ και μὴ ἔχοντα πολλάκις τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων τοῦ Πραξιτέλους ἢ τοῦ Φειδίου, πιστοποιοῦσιν ὅμως ἡμᾶς περὶ τῶν βαθμῶν τῆς ἀκμῆς και τῆς παρακμῆς τῆς τέχνης, ἢ και διαλευκαίνουσι χωρὶα ἀμφισβητούμενα τῆς ἱστορίας.» Ὅποια εὐγενῆς μετριοφροσύνη και οἶος ἀληθῆς: πρὸς τὴν Ἱστορίαν σεβασμός! Ὅποια δὲ ἀντίθεσις πρὸς τὴν μεταίτιτητα ἄλλων, οἵτινες περιοδικῶς, τοὺς γεννήσαντας αὐτοπανηγυρίζοντες, δὲν ἠρέκασθησαν νὰ ἔρρωσι τὴν ἀληθῆ θέσιν αὐτῶν, ὅπως διασώσωσιν εἰ τι καλὸν ἔπραξαν οὗτοι, ἀλλ' ὁρμήσαντες νὰ παραστήσωσιν αὐτοὺς, ὡς τοὺς μόνους σωτήρας τοῦ ἑλληνικοῦ και μόνους ἥρωας, ἐπνίξαν ἐν τῷ γέλωτι και αὐτὰς τὰς ἄλλους ἀξιομνημονεύτους ὑπηρεσίας των.

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, υἱὸς τοῦ ἐκ Βογαζικοῦ τῆς Μακεδονίας Μάρκου Δραγούμη καὶ τῆς Ζωῆς Σοφιανοῦ Δεληγιάννη, θυγατρὸς Πελοποννησίου, ἐτέχθη, δευτεροτόκος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ 10 Ἀπριλίου τοῦ 1809.

Καθὼς πάντες οἱ ὑπέροχόν τινα κοινωνικὴν θέσιν κατέχοντες Ἕλληνες τῶν χρόνων τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετηρίδος τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ διὰ παιδείας κοσμούμενοι, μετέσχον τῶν ὑπὲρ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐργασιῶν, καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Νικολάου Δραγούμη Μάρκος Δραγούμης ἐγένετο ἑταῖρος τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλικῶν, ἣτις ἐκλήθη, ἵνα παρασκευάσῃ τὴν ἑναρξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος καὶ ὀργανώσῃ εἰς ἐν τὰ ζῶντα στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐγένετο δ' ἑταῖρος, οὐχὶ ἐν λόγοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἔργοις, καὶ ἐν ἀργυρίῳ. Εἰς πεντήκοντα χιλιάδας γροσίων συμποσούνται αἱ ὑπὲρ τῆς εὐδοκίμησης τοῦ μεγάλου ἔργου εἰς τὸ ταμεῖον τῶν Φιλικῶν εἰσενεχθεῖσαι καταβολαὶ τοῦ Μάρκου Δραγούμη.

Ὅτε, ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἐν Μολδαυίᾳ, τὴν 24 Φεβρουαρίου 1821, ἐγνώρισεν ἡ ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις τοὺς πολυτρόπως παρασκευάσαντας τὸ κίνημα ἐκεῖνο, ὁ Μάρκος Δραγούμης, γινώσκων, ὅτι προεγράφη ἐκ τῶν πρώτων, μετ' ἄλλων Ἑλλήνων, φυγὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐπειραιώθη εἰς Ὀδησσόν. Ἠλπίζεν, ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ, μόνου ἐνόχου ἐνώπιον τῆς Πύλης, ἔμελλε νὰ φρουρήσῃ ἀνήλικον καὶ ἀσθενῆ οικογένειαν, καὶ ὅτι ἰκανὴ ἤθελε κριθῆ τιμωρία αὐτοῦ ἢ ἔξορία καὶ ἡ στέρησις προσφιλῶν ὄντων· ἀλλ' ἡ τουρκικὴ ἐξουσία, καθὼς πάντοτε, οὕτω καὶ τότε, ὑπὸ ἄλλων ὠδηγεῖτο ἀρχῶν εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς, ἐπιδιώκουσα δὲ τὴν ἐξόντωσιν τῶν ὑπ' αὐτὴν Λαῶν, καὶ θέλουσα νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν τρόμον, ἐπέθετεν ἀμέσως τὴν χεῖρα ἐπὶ παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο καὶ ἐλαχίστην νὰ παράσχη ὑπόνοιαν ζωῆς. Τὸν οἶκον τοῦ Μάρκου Δραγούμη δὲν ἔσωσεν ἡ φυγὴ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτοῦ. Καὶ πῶς ἦν δυνατόν τοῦτο, ἀφοῦ τὸν διωγμὸν τῶν περιωθέντων μελλῶν τῶν οἰκῶν αὐτῶν τῶν ἀποκεφαλισθέντων δὲν ἀνεχάτισε τὸ χυθὲν αἷμα τῶν πατέρων, ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου; Οἱ ἄνθρωποι τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, εἰσβαλόντες εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μάρκου Δραγούμη, ἐλεηλάτησαν αὐτὸν, συνέλαβον δὲ καὶ ἀπήγαγον ἐνώπιον τοῦ Μποσταντζήμπαση, ὅπως ἀνακριθῆ, διὰ τὴν φυγὴν τοῦ πατρὸς του, καὶ τιμωρηθῆ, τὸν Νικόλαον Δραγούμην. Ἐπρεπε ν' ἀποτίσῃ τὸν φόρον τῶν βασάνων καὶ τοῦ αἵματος ὁ πρωτότοκος υἱὸς Ἰωάννης καὶ οὗτος νὰ συλληφθῆ· ἀλλ' οἱ τῆς τουρκικῆς Ἀστυνομίας ὀπλίται ἔθεντο τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ δευτεροτόκου Νικολάου· διότι καὶ τὸ σῶμα ἦν μᾶλλον τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἀνεπτυγμένος, καὶ τὸ παράστημα ἐπιβλητικώτερον, καὶ τὴν ὀμιλίαν εὐτολμότερος· ἀντίπε δὲ ἐπιμόνωσ εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἰσχυριζόμενον, ὅτι εἶναι ὁ ὄντως πρωτότοκος, αὐτὸς προθύμως προσφέρων τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς θυσίαν, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀδελφοῦ του. Καὶ ἐκ τῆς τρυφερᾶς αὐτῆς νεότητος, ὁ παῖς Νικόλαος ὥραϊα παρεῖχεν ἀποδείγματα τῆς πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ πρὸς τοὺς

περὶ ἐαυτὸν στοργῆς καὶ αὐταπαρνήσεως, ὧν ἔμελλε νὰ παράσχη ἐπιφανέστερα μαρτύρια, ἀνὴρ γενόμενος καὶ πατὴρ αὐτὸς τέκνων.

Ἡμεῖς οἱ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ γεννηθέντες καὶ ὑπὸ ἐθνικὴν ἀναπτυχθέντες Κυβέρνησιν δὲν εἶναι δυνατόν ἀκριβῆ νὰ ἔχωμεν ἰδέαν, περὶ τῆς σημασίας τῆς προσκλήσεως καὶ τῆς εἰσαγωγῆς, ἐνώπιον τοῦ Μποσταντζήμπαση. Ἡ προσαγωγή ἐνώπιον τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου Ἀυλάρχου καὶ ἐφόρου τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐπαύλεων καὶ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δύο ἀκτῶν τοῦ Βοσπόρου, ἀλλὰ συνάμα καὶ προϊσταμένου τῶν καρατομήσεων καὶ τῶν βασανιστηρίων, ἐμπνέοντος δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τούρκους τὴν φρίκην, ἢ προσαγωγή ἐνώπιον τοιούτου ἀρχοντος οὐδὲν ἤττον ἐσήμαινεν ἢ τὴν ὀδηγίαν εἰς βέβαιον θάνατον. Προκειμένου δὲ περὶ Χριστιανοῦ, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐξεγέρσεως χριστιανικῶν λαῶν, ἀπέμενε ἀμφιβολία τις, ὅτι οἱ ἀποχαιρετῶντες τὸν συλλαμβανόμενον, τὸν ὕστατον ἀπέδιδον αὐτῷ ἀσπασμόν; Ἄλλ' ὅμως, ὡς ἐνίοτε ἀνεφάνησαν ἀπροσδόκητοι προστάται τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς ἀθωότητος, ἐκ τοῦ μέσου αὐτῶν τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν, οὕτω καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ τρόμου ἐσώθησαν πολλάκις προσφιλεῖς κεφαλαί, διὰ τῆς ἀπροσδοκῆτου προστασίας αὐτῶν τῶν διωκόντων. Διὰ τῆς ἀπροσδοκῆτου προστασίας τοιούτου προσώπου ἐσώθησαν, ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, αἱ ἡμέραι τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ φυγόντος Μάρκου Δραγούμη.

Ὁ παῖς Νικόλαος Δραγούμης προσήχθη, ἐνώπιον τοῦ Μποσταντζήμπαση καὶ ἐξητάσθη, ἵνα τηρηθῆ νεκρὸς τύπος, καὶ πρὸς εἰρηνείαν. Εἰς τὸν ἄγριον ἀξιωματικὸν καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν τοῦ παιδὸς ἢ ζαυθὴ κεφαλὴ καὶ ἡ τρυφερὰ νεότης, ἀλλὰ δὲν μετέβαλεν ἢ τόσῳ φαιδρᾶ ἀνατέλλουσα ὑπαρξίς τὴν σκληρὰν ἀπόφασιν αὐτῶν, ὅπως ἡ κεφαλὴ αὕτη, ἢ πέση, ἢ ἀτιμασθῆ. Μετὰ τὰς τυπικὰς ἐρωτήσεις, ὁ παῖς Νικόλαος ὠδηγήθη εἰς παρακείμενον δωμάτιον, καὶ ἐκλείσθη. Ὅσῳ ἂν ἦτον ἡ ἡλικία αὐτοῦ νεαρὰ, δὲν ἐδύνατο ν' ἀγνοῆ οἶα ἀνέμενον αὐτὸν φρικωδέστερα δεινὰ, καὶ ὅτι ἢ ἔμελλε νὰ πέση ἢ κεφαλὴ του ἀμέσως ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου, ἢ, ἀνάρπαστος ἀπὸ τῆς πατρικῆς οἰκίας γενόμενος διὰ παντὸς, νὰ διέλθῃ τὰς ἡμέρας δούλος ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀλλοπίστου. Ἐλύθη εἰς δάκρυα ὁ τρέμων Νικόλαος καὶ ὁ ὥραϊος παῖς ἤθελε χύσει τότε τὰ τελευταῖα δάκρυα, ἐὰν Ὀθωμανὸς πρόκριτος, εἰσελθὼν εἰς τὸ δωμάτιον καὶ μαθὼν τίνας ἦν τὸ τέκνον, μὴ ἐξηρεῖτο ἀπὸ τοῦ Μποσταντζήμπαση τὴν χάριν τοῦ θρηνοῦντος παιδίου. Ὁ σώσας τὸν Νικόλαον ὀθωμανὸς, ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ θανάτου ἀρπάξων τὸν υἱὸν, ἀπέτινε φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν πατέρα Μάρκον Δραγούμην, εὐεργετήσαντα αὐτὸν ἐν Βλαχίᾳ, ὅτε ἐγγραμμάτευε παρὰ τῷ Ἡγεμόνι. Τὸ ἐσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ὁ ἀγαθὸς Ὀθωμανὸς παρέδιδε τὸν Νικόλαον εἰς τὴν ἀπηλπισμένην μητέρα αὐτοῦ, ματαίως δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐργασθεῖσαν πρὸς σωτηρίαν τοῦ τέκνου τῆς. Ἡ συγκίνησις, ἢ ἐκ τῆς ἐπανάδου τοῦ ἀπηλπισμένου τέκνου ἐπελθοῦσα, καὶ πράγματι ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις ἠδύ-

νατο να χαρακτηρισθῆ, ὑπῆρξε τοιαύτη παρά τῷ ζωηρῷ παιδίῳ, ὥστε ἔπεναν ἀνάισθητον εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς γεννησάσης καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, μόλις δὲ συνῆλθεν εἰς ἑαυτό, μετ' ἀφαιμάξιν.

Ἄλλ' ἡ ἐκ θαύματος ἐπελθοῦσα σωτηρία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ πίστιν εἰς τὸ μέλλον, ἡ δὲ αὐξοῦσα πληθὺς τῶν θυμάτων δὲν ἠσφάλιζε διαρκῆ τὴν σωτηρίαν τῆς σήμερον. Ἡ ταλαιπωρουμένη σύζυγος τοῦ Μάρκου Δραγοῦμη ἐσκέπτετο τίνι τρόπῳ ν' ἀπέλθῃ τῆς φλεγομένης καμίνου τῆς τουρκικῆς ἐκδικήσεως, ὡς ἀπῆλθον αἱ ἐπιφανέσταται τῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἑλλήνων. Ἦτον ὁμως εὐκολος ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀναχωρήσεως, ὅτε εἰς αὐστηροτάτην ἐπιτήρησιν ὑπεβάλλοντο πάντα τὰ ἀποπλέοντα ἐμπορικὰ πλοῖα; Μόλις μετὰ μηνῶν τιμῶν τὴν παρέλευσιν, κατώρθωσεν ἡ ἔντρομος μήτηρ ν' ἀναχωρήσῃ. Ὡς δὲ καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι ἐπραξάν, καὶ ἡ τοῦ Μάρκου Δραγοῦμη ἀπεχωρίσθη εἰς δύο, κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐπισκέψεως τῶν πλοίων παρά τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Μποσταντζίμπαση, ἵνα τοῦλάχιστον σωθῶσιν, ἐν ἀτυχίᾳ ἀνακαλύψεως, οἱ μᾶλλον τυχεροί. Καὶ ἡ μὲν μήτηρ, μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Μιχαὴλ Σοφιανοῦ, τοῦ νῦν ὑποστρατήγου, μετέβη εἰς πλοῖον ἄλλο, οἱ δὲ δύο ἀδελφοί, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος, εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Κεφαλλῆνος Σπυρίδωνος Ἰγγλέση. Οἱ Κεφαλλῆνες πλοίαρχοι τότε ὑπῆρξαν οἱ τοῦς πλείστους δυνηθέντες νὰ διασώσωσι τῶν φυγάδων, ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἀγγλικῆς σημαίας καὶ πράγματι ἀνώτεροι ἑαυτῶν, καὶ ἐν τῷ τολμήματι τούτῳ, ἀναδειχθέντες.

Ἄλλ' ἡ ἐπιβίβασις εἰς τὸ πλοῖον δὲν ἤρκει, ὅπως σωθῆ ὁ φεύγων. Πολλοὺς κινδύνους ὤφειλε νὰ διέλθῃ, καὶ πρῶτον, τὸν δεινότερον, τὴν εἰς τὸ πλοῖον ἐπίσκεψιν παρὰ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ φρουροῦ τῶν παραλίων τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν λιμένων, τοῦ Μποσταντζίμπαση. Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη δὲ ἐξετελεῖτο ἐν αὐστηρότητι ἄκρας, καὶ πλοῖον δὲ, καὶ πλήρωμα, καὶ ἐπιβάται εἰς βεβαίαν ἐξετίθεντο καταστροφῇ, ἐὰν τις ἀνεκαλύπτετο κεκρυμμένος. Οἱ ὑποπτοὶ ἐπιβάται, καὶ μάλιστα οἱ ἄρρενες, ὅπως σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ὀνύχων τῆς ἐπισκέψεως, ἐκρύπτοντο εἰς τὰ σκοτεινότερα καὶ ἀπρόσιτα τοῦ πλοίου μέρη, ἐκεῖ δὲ πολλάκις ἔμενον ἐπὶ ὥρας μακράς. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ Δραγοῦμαι ἐτέθησαν ἐν τῷ κύτει τοῦ πλοίου, ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθείσης κρύπτης, ὑπὲρ ἣν ἐχύθη ὁ τὸ φορτίον τοῦ πλοίου ἀποτελῶν σίτος· ἐδόθησαν δὲ καὶ κηρία εἰς τὰ παιδία, ἵνα ἀνάψωσι ταῦτα καὶ φωτίζωσι τὴν σάτειραν φυλακὴν των. Ἄλλὰ τὸ φῶς δὲν κατώρθωσεν νὰ διατηρήσωσιν ἐπὶ πολὺ· ἐλάχιστης, δι' αὐτοῦ τοῦ φωτός, γενομένης τῆς ποσότητος τοῦ ἀέρος, καὶ μόλις ἐπαρκούσης εἰς τὴν ἀναπνοὴν αὐτῶν, δὲν κατώρθωσεν ν' ἀνάψωσιν ἐκ νέου τὰ κηρία. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ πλοίου καὶ ἡ διαμονὴ τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων ἐν τῷ πλοίῳ διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, καὶ ἐτέρωθεν οὐχὶ μικρὸς ἐδαπανήθη χρόνος, πρὸς ἀφαίρεσιν τοῦ τὴν κρύπτην καλύπτοντος σίτου, ὅτε ἐπὶ τέλει ὁ πλοίαρχος κατώρθωσε ν' ἀνοίξῃ τὴν κρύπτην, οἱ δύο ἀδελφοὶ εὐρέθησαν ἡμι-

θανεῖς ἐξ ἀσφυξίας. Καὶ ἤδη, ὡς ὅτε ἐκαλεῖτο ὁ Νικόλαος ἐνώπιον τοῦ ὀθωμανοῦ δημίου, πρόνοιά τις ἀνωτέρα ἔσωζεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου.

Μετὰ πλοῦν ἡμερῶν πέντε, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦτον ἀκίνδυνον καὶ ἀκαταδίωκτον τελεσθέντα, ὁ γενναῖος Κεφαλλῆν πλοίαρχος ἀπεβίβασεν εἰς τὴν νῆσον τῶν Ψαρρῶν τὴν φυγάδα οἰκογένειαν τοῦ Μάρκου Δραγοῦμη· διότι ὁ ἐν Ὀδησῶν περιωθεὶς ἀρχηγὸς αὐτῆς παρήγγειλεν, ἵνα ἡ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα του μὴ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ῥωσσίαν, παρ' αὐτῶν, ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν μεταβῶσιν εἰς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου καὶ αὐτὸς ἐμελέτα νὰ καταβῆ μετ' ὀλίγον, ὡς καὶ κατέβη, ἵνα ὑπηρετήσῃ τὴν ἀγωνιζομένην Πατρίδα. Τῆς ἡρωϊκῆς νήσου οἱ κάτοικοι ἐφιλοξένησαν καὶ περιεποιοῦντο πάντας τοὺς ὁμοθρήσκους φυγάδας. Ἐκ Ψαρρῶν, ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης, μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, μετέβη εἰς Πάρον καὶ εἰς Νάξον, ἐπὶ γαλλικοῦ πλοίου, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν Ζάκυνθον, καὶ ἐν ἔτει 1825 κατέβη εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἐν τῇ Νάξῳ συνεπλήρωσε τὰς ἤδη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ πατρὸς του καὶ δεδοκιμασμένων διδασκάλων ἀρξάμενας σπουδὰς του ὁ νεανίας Νικόλαος, παρὰ τοῖς Λαζαρισταῖς, ἐκμαθὼν τὴν λατινικὴν καὶ τὴν γαλλικὴν, καὶ ποιήσας τὰς γνώσεις αὐτοῦ διὰ τῆς ἀδιακόπου ἀναγνώσεως τῶν ἐκλεκτῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς, καὶ νῦν ἔτι σωζομένης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πόλεως. Οὕτως, ὅτε κατήλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἦν ἡλικίας τρυφερᾶς μὲν, ἀλλὰ κατηρτισμένος ἀρκούντως, ὅπως ὑπηρετήσῃ τὴν Πατρίδα.

Γεννηθεὶς, ὡς εἶδομεν, δωδεκάδα ἐτῶν μόλις, πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης δὲν ἠδύνατο νὰ μετὰσχῃ τούτου ἀμέσως, ἅμα ἐκρηγνυμένου. Ἄλλ' ὁμως τοιαύτη ὑπῆρχεν ἡ σπάνις τῶν γνωσκόντων γράμματα καὶ κατηρτισμένων ὅπωςδῆποτε, ὅπως χραισμεύσωσιν εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὅσῳ ἀρχέτυπος καὶ στοιχειώδης ἂν ὑπῆρχεν αὕτη, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ νεανία τῆς πρώτης ἡλικίας προσεκαλοῦντο εἰς αὐτήν, καὶ περιζήτητο καθίσταντο, μάλιστα ἐὰν ἐτύγχανον κοσμούμενοι καὶ διὰ νομισσύνης οὐχὶ κοινῆς. Οἱ ἄνδρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ρίψωσι τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸν νεανίαν Νικόλαον Δραγοῦμην. Οὕτως εἶχε μόλις συμπληρώσας τὸ δέκατον ἔκτον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ὅτε, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1827, ἐκλήθη, ὡς γραμματεὺς, ἐν τῷ γραφεῖ τῆς ἐν Ἐρμιόνη Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς ἐν Τροιζήνι Δ' Συνελεύσεως, ἐν ἣ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, πρὸ χρόνου ἤδη καταβάς εἰς τὴν Ἑλλάδα, συνεδρίαζεν, ὡς πληρεξούσιος τῶν Μακεδόνων. Συνειργάζετο δὲ ἐν τῷ γραφεῖ τῶν Συνελεύσεων ἐκείνων, μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Νικολάου Κορριωτάκη. Καὶ τόσῳ εὐηρέστησεν ἡ ὑπηρεσία τοῦ νεανίου Νικολάου, ὥστε, ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς 4 Μαΐου 1827, ἐγένετο δεκτὴ παμψηφεί ἡ παρά τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου τῆς Πελοποννήσου, τοῦ Θεοδώρου Κο-

λοκοτρώνη, υποβλήθεισα πρότασις, ἵνα «ἀποσταλῆ ὁ Νικόλαος Δραγούμης» συστημένος παρὰ τῆς Συνελεύσεως εἰς τὰς Φιλελληνικὰς Ἑταιρίας, διὰ τὰ «διδαχθῆ τὰ καλὰ μαθήματα, καὶ ἐπιστρέφων νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἔθνος του». Σὺν τῷ Νικολάῳ Δραγούμῃ δὲ καὶ ἄλλοι, τῆ Συνελεύσει ὑπηρετοῦντες νέοι, ἔτυχον τῆς αὐτῆς τιμῆς.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Δραγοῦμης καὶ οἱ ἄλλοι συνεργάται αὐτῷ νεανίαι ἀπεστέλλοντο εἰς τὴν Εὐρώπην, οὐχὶ μόνον διότι ἦσαν πράγματι εὐφρεῖς καὶ ἠθικοὶ, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπὸ γενικωτέρων καὶ πολιτικωτέρων ὠδηγηθῆντο σκέψεων οἱ ἀποστέλλοντες αὐτούς. Οἱ γεραροὶ ἥρωες τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, καίτοι ἀπαίδευτοι, κατενόουν, ὅτι ὁ ἕτερος ἀγὼν τῆς ἐν εὐνομίᾳ συντάξεως τῆς Πολιτείας καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Κράτους ἀπῆται κεφάλαια πνευματικὰ, ἅτινα δὲν ἐκέκτηντο οὗτοι, καὶ ὅτι ἀνάγκη κατεπείγουσα ἦν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς μορφώσεως νέων Πολιτῶν, ἱκανῶν νὰ μυσταγωγῆσωσι τοὺς ἐπερχομένους εἰς τὰ τῆς ὑπηρεσίας ἐλευθέρου Κράτους. «Φιλάνθρωποι καὶ σεβαστοὶ Κύριοι,» ἔγραφεν ἡ ἐν Τροιζῆνι Γ' Ἐθνικῆ Συνέλευσις «πρὸς ἀπάσας τὰς κατὰ τὴν Εὐρώπην Φιλελληνικὰς Ἑταιρίας», συνιστῶσα τὸν νέον Δραγοῦμην καὶ τοὺς ἄλλους νεανίας, «ἔχομεν μεγάλην ἀνάγκην ἀπὸ τὰ γενναῖά σας βοηθήματα, διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν τὸν δίκαιον ἀγῶνά μας, ἀλλ' ἔχομεν πολὺ μεγαλητέραν ἀνάγκην διὰ τὰ φωτισθῶμεν. Ἀποστέλλομεν λοιπὸν εἰς τὴν πηγὴν ἡτῶν φώτων, εἰς τὴν κλεινὴν σοφὴν Εὐρώπην, νεανίσκους τινὰς Ἕλληνας, ἀπόρους μὲν, ἀλλ' εὐφρεῖς καὶ δίδοντας χρηστάς ἐλπίδας νὰ προκόψουν καὶ νὰ ὑπηρετήσουν τὴν πατρίδα των, ἐπιστρέφοντες ἄξιοι τῶν προγόνων ἡτῶν.»

Αἱ ἐθνικαὶ Συνελεύσεις τῆς Ἑλλάδος παρεῖχον οὕτω τὴν ἄμεσον ὑποστήριξιν αὐτῶν εἰς τὴν γενεὰν ἐκείνων, οἵτινες ἦσαν μὲν ἡλικίας λίαν τρυφερᾶς, ὅπως μὴ δυνηθῶσι νὰ μετάσχῃσι τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ διὰ τοῦ ξίφους, ὅτε τῷ 1821, ἡ Ἑλλάς ἐκάλυσε τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς ἐξέγερσιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, ἀλλ' οἵτινες, ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν δυνάμεων τοῦ νοῦς καὶ τοῦ σώματος παρίσταντο, ὅπως δυνηθῶσι νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν Πατρίδα, ὅτε ἔμελλε ν' ἀρχίσῃ ὁ οὐχ ἥττον δεινὸς καὶ προσόντα ἐφάμιλλα τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας, καὶ σταθερότητα φρονήματος ἀπαιτῶν ἀγῶν τῆς συντάξεως τοῦ νέου Κράτους καὶ τῆς εὐνομίας. Ἐννεὰ ἐτῶν ἐπανάστασις, ἀναγράψασα ἐπὶ τῆς σημαίας αὐτῆς ἢ τὴν νίκην ἢ τὸν θάνατον, ἐννεὰ ἐτῶν πόλεμος ἐθνικὸς ἐξοντώσεως, ὅστις, ὡς φυσικόν, οὔτε νόμιμόν τι πολεμικὸν ἐσεβάσθη, οὔτε κανόνα φιλανθρωπίας ἢ ἐπιεικειᾶς, καὶ ἀσθενέστατον ἔτι, ἀνεγνώρισε, πᾶν ἄλλο ἔμελλε νὰ μορφώσῃ ἢ ὕλικόν εὐμάλαικτον καὶ πρόθυμον εἰς τὴν ἰδρύσιν Πολιτείας καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ κράτους τοῦ νόμου. Μακρῶν αἰῶνων ὑποδούλωσις καὶ διαβίωσις ὑπὸ τὰ αἰσχιστὰ καὶ τυραννικώτατα τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων τῆς Ρώμης, τοῦ Βυζαντίου, τῶν Φράγκων, τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐπὶ τέλει τῶν Τούρκων, ἐγέννη-

σαν ἔξεις, ὅπως ἀντιθέτους εἰς τὴν εὐτακτον δημιουργίαν ἐθνικῆς τινος Ἀρχῆς. Ὁ Ἕλληνας Λαὸς εἰσῆλθε, πρὸ ἐτῶν πενήτηντα, εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, περὶ Κυβερνήσεως ἔχων τὴν ιδέα, ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν διαφέρει τοῦ ληστοῦ, οὐδεμίαν δὲ γνῶσιν περὶ καθήκοντος πολιτικοῦ φέρων. Ὑπὸ βαρβάρους κατακτητικὰς διοικήσεις, τὰ πάντα, ἐνώπιον τοῦ κυβερνωμένου, λαμβάνουσι τὸν ἀρχικὸν τύπον τῆς βίας καὶ τῆς ἀρπαγῆς· διότι βιαιῶς καὶ ἀρπακτικῶς, καὶ ὑπὸ πνεῦμα ἀείποτε ἐχθρικόν καὶ δυσμενὲς πρὸς τὸν Λαὸν τὰ πάντα ἐκτελοῦνται ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ. Ὅπως βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον γίνωσι καταληπτὰ καὶ ἐπομένως ἀποδεκτὰ τὰ παραγγέλματα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρχῆς τις ἀναγνωρίσεως τοῦ κράτους τοῦ ἐθνικοῦ νόμου, συνειδηθῆ δὲ τὸ πλῆθος τῶν τέως ἀνεξελέγκτων ἰσχυρῶν καὶ ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ τοῦ ξίφους τῶν ἢ ἐπὶ τῇ βραχύτητι τῆς οἰκογενειακῆς παραδόσεως αὐτῶν ζησάντων, εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀπροσώπου νόμου καὶ εἰς τὴν ἰσότητά τὴν πολιτικὴν, ἐκ μέρους τῶν ἀποδεχομένων τὸ ἔργον τῆς ἰδρύσεως τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, ἐν Ἑλλάδι, πρὸ ἐτῶν πενήτηντα, ἀπῆταιτο οὐ μόνον γνῶσις θεωρητικὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ παιδείας, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς νοῦς, ἔμφυτον καὶ οὗτος προσόν, καὶ ἠθους γλυκύτης, καὶ τις δεξιότης συμπεριφορᾶς καὶ τρόπων, ὑπόκρισις τις ἐπὶ τέλει, λίαν χρήσιμος, ὅταν τις ἔχη μάλιστα πρὸς ἄνδρας, μὴ διακρινόμενος ἐπὶ παιδείᾳ.

Ἡ Ἐθνικῆ Συνέλευσις, ἡ εἰς Τροιζῆνα συνεληθούσα, δὲν ἔσφαλεν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῆς, ἀποστέλλουσα τὸν Νικόλαον Δραγοῦμην, ὅπως ἐκπαιδευθῆ ἐν Εὐρώπῃ, καὶ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς συντάξεως τῆς νέας Πολιτείας. Ἄλλ' ἡ ἀπόφασις ἐκείνη τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐματαιώθη, προσκρούσασα εἰς ὅσα ἀπροσδόκητον τόσῳ καὶ ἀνυπόστατον πρόσκομμα. Ὅτε ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης διήλθε διὰ Κερκύρας, μεταβαίνων εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ Βιάρος Καποδίστριας, πρὸς ὃν ἐστέλλετο τὸ γράμμα τὸ συστατικὸν τῆς Συνελεύσεως καὶ ἀνετίθετο ἡ φροντίς περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς, κατεκράτησε τὸ γράμμα, καὶ ἀνέστειλε τὸν δρόμον τοῦ ἀποστελλομένου νεανίου, λέγων, ὅτι «ἡ Ἑλλάς ἔχει ἀνάγκην χειρῶν καὶ οὐχὶ γραμμῶν». ὡσανεὶ αἱ χεῖρες, ἄνευ τοῦ νοῦς, σημαίνουσι τι ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ὡσανεὶ τρυφερὰ καὶ ἀπαλαὶ χεῖρες νεανιῶν, μὴ συμπληρωσάντων ἔτι τὴν δευτέραν τοῦ βίου αὐτῶν δεκάδα, ἦσαν αἱ στιβαρὰ χεῖρες, αἱ ἱκαναὶ ὅπως κρατήσωσιν ἐπιτυχῶς τὸ ξίφος καὶ τὸ πυροβόλον, κατὰ τῶν πολεμικῶν ὁρῶν τῆς Ἀσίας, αἵτινες κατέκλυζον τότε τὴν Ἑλλάδα. Διότι δὲ ἡ Ἑλλάς ἐγκαίρως δὲν ἠδυνήθη νὰ μορφώσῃ τάξεις ἀνδρῶν, ἐγγραμμάτων καὶ ἱκανῶν νὰ νοήσωσι τὰ τῆς εὐτάκτου πολιτείας καθήκοντα, ὑπεχρεώθη νὰ ὑποστῇ τὴν ξενοκρατίαν καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ὁδηγίαν τῶν πρώτων βηματισμῶν τοῦ νέου Κράτους εἰς ἀλλοεθνεῖς, οἵτινες, καὶ μεθ' ὅσων ἂν εἶχον καλὴν θέλησιν, δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ προσκόψωσι καὶ νὰ μὴ γίνωσιν ἀφορμὴ ἀτοπημάτων, κατὰ πολὺ ἐπηρέασάντων τὸ ἐσωτερικὸν μέλλον τῆς Ἑλλάδος καὶ ζημιωσάντων αὐτὴν,

παρά τῆ ὑπολήψει τῆς ὑπὲρ αὐτῆς, ἀγωνιζομένης, ἐνθουσιασθείσης Εὐρώπης.

Ἄλλ' ἂν ὁ νεανίας Νικόλαος Δραγοῦμης ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ, ἐκ Κερκύρας, εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἴδῃ δύοντα, ἅμα τῆ ἀνατολῆ, τὸν ἀστέρα τῆς περαιτέρω ἐκπαιδεύσεώς του, ἠυνοήθη ὅμως πάλιν ὑπὸ τῆς Προνοίας καὶ ἔτυχε τῆς προστασίας αὐτῆς. Οὐ μόνον ἐκ τρίτου ἐσώθη, ὡς ἐκ θαύματος, τρικυμίας, κατακαδούσης τὸ πλοῖον, ἐφ' οὗ ἐπέβαινε, μεταξύ Τήνου, Σύρου καὶ Μήλου, ἀλλὰ καὶ, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1828, ἐπανακάμπτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἠτύχησε νὰ προσληθῆ ἔν τῷ γραφείῳ τοῦ Κυβερνήτου, ὡς εἰς τῶν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τοῦ Γενικοῦ γραμματέως Σπυρίδωνος Τρικούπη ὑπηρετούντων δέκα ὑπαλλήλων. Ἡ περίστασις αὕτη ὑπῆρξεν εὐτύχημα εἰς τὸν Δραγοῦμην· διότι τὸ γραφεῖον τοῦ Καποδιστρίου, προϊστάμενον ἔχον αὐτὸν τοῦτον, ἦν διδακτῆριον, ἦν σχολή τις, ἐν ἣ ὁ εὐφυὴς νέος ἠδύνατο νὰ διδαχθῆ τὰ ἀριστεὰ τῶν μαθημάτων τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Τὸ γραφεῖον τοῦ Καποδιστρίου δὲν ὁμοιάζειν οὐδόλως πρὸς τὰ γραφεῖα πολλῶν ἡγεμόνων, οἵτινες, ἢ ἀμαθεῖς ὄλως, ἢ ἀνίκανοι καὶ ὀκνηροὶ, καὶ εἰς διασκεδάσεις καὶ εὐωχίας καταναλίσκοντες τὸν χρόνον, ὃν ὀφείλουσι ν' ἀφιερῶσιν ὄλως εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Κράτους μελέτην, δὲν εἶναι εἰς θέσιν οὔτε νὰ συλλάβωσιν ἰδέαν τινά, οὔτε νὰ διατυπώσωσιν αὐτήν, ἡρεῖαν ἔχοντες ἀδιάκοπον διδασχῆς, δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὰ γραφεῖα οὐχὶ ὀλίγων ἐκ τῶν νῦν ὑπουργῶν, οἵτινες συνηθέστερον εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι συντάκται τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἱεραρχικῶς τελούντων, αὐτοὶ διδασκόμενοι, ἀντὶ νὰ διδάσκωσι, τὸ ὀρθῶς γράφειν καὶ τὸ ἐννόμως ἐνεργεῖν. Τὸ γραφεῖον ἐκεῖνο, διευθυντὴν ἔχον, ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀρχοντα τοῦ Κράτους ἐρχόμενον, ἄνδρα ἄλλον, ἔξοχον, πεπαιδευμένον καὶ ἐμπειρον, τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην, ἐμόρφου ὑπαλλήλου καὶ ἐγένετο διδασκαλεῖον πολλῶν τοιούτων. Ἡ ἐργασία ἐν τούτῳ, διάφορος ὄλως τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν, ἦτον πρᾶγματικὴ, ἀληθὴς, ἀδιάκοπος. «Πολλάκις,» γράφει αὐτὸς ὁ Δραγοῦμης, ἐν ταῖς *Ἀναμνήσεσιν* αὐτοῦ, «διενυκτέρευον ἐν τῷ γραφείῳ νοὶ ὑπάλληλοι, τὴν μὲν ἡμέραν θεραπεύοντες τὴν πείναν διὰ κολλυρίων, ἠναδιβαζόμενων φιλοφρόνως εἰς τὰ στόματα αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἀριστερᾶς, ἐνῶ ἢ δεξιὰ ἐταχυδρόμει ἐπὶ τοῦ χάρτου, τὴν δὲ νύκτα κατακλινόμενοι ἐπὶ ἢ τῶν τραπέζων, αἵτινες ἔως πρὸ μικροῦ ἐχρησίμευον ἀντὶ γραφείων, καὶ ἢ προσκεφάλαια ἔχοντες πρωτόκολλα ἢ κατάστιχα· καὶ τοῦτο ἵνα ἀφυπνισθέντες μετὰ βραχείαν ἀνάπνυσιν, καὶ ὅποιαν ἀνάπνυσιν! ἐπαναλάβωσι τὴν ἐργασίαν. Οἱ δὲ οὕτω διακινούμενοι εἶχον καὶ καλῶς γεννηθῆ, καὶ καλῶς ἢ ἀνατραφῆ, καὶ ἐν ἀνέσει βιώσει μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ ὅμως οὐδ' ἢ ἠκούσθη ποτὲ γογγυσμὸς, οὐδ' ἐπέλιπεν αὐτοὺς ἢ ἰλαρότης.»

Ὁ γογγυσμὸς ἀληθῶς δὲν ἦτον δυνατὸν ν' ἀκουσθῆ ἐκ μέρους τῶν ὑποδεστέρων· διότι αὐτοὺς τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν ἔβλεπον οὗτοι, μεζίζονας καταβάλλοντας κόπους καὶ ἑαυτοὺς παρέχοντας παραδείγματα ἐπιμελείας καὶ τᾶξως· ἢ δ' ἰλαρότης βεβαίως διεγέλα ἐπὶ τῶν προσώπων αὐτῶν· διότι

ἢ σθῆνοντο, ὅτι οἱ κόποι ἐκεῖνοι, οἱ ἀδιάλειπτοι, ἦσαν οἱ κόποι μαθητευόντων ὑπὸ διδασκάλους, ἱκανοὺς νὰ ἐκτιμῆσωσι τὴν νοημοσύνην καὶ ν' ἀνταμείψωσι τὴν τιμιότητα. Ὁ δὲ νέος Δραγοῦμης πολλὰ ἔσχεν ἀποδείγματα τῆς ἐκτιμῆσεως τῶν προσόντων του, ἐκ μέρους τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, γνωστοῦ ἀπταιστοῦ τῆς ἱκανότητος καὶ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ὑπαλλήλων αὐτοῦ.

Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης, τυχὼν οὕτω τῶν πρώτων διδαγμάτων τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου, ἐν τοιούτῳ ἐξόχῳ προπαιδευτηρίῳ, ὅσον τὸ γραφεῖον τοῦ Κυβερνήτου, κατέστη ἐν τῶν περιζητήτων προσώπων ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις, καὶ παρά τῆ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καποδιστρίου διαδόχῳ Κυβερνήσει, καὶ παρά τῆ Κυβερνήσει, ἦν ἰδρύσατο ἢ πρώτη Βασιλεία τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου, διωρίσθη ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργείου. Τοιοῦτος δὲ ὢν, ἐξελέχθη παρά τῆς τότε Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, ἢ τοῦ τῆς Κυβερνήσεως, ἢ τις ὑφίστατο ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀποβάσεως τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἵνα, μεταθῶς παρά τῷ Ὁθωνι, πρὸ τῶν Μύλων παραμένοντι, ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς ναυαρχίδος *Μαδαγάσκαρα*, ἀνακοινώσῃ αὐτῷ καὶ παραστήσῃ ὑπὸ τὴν μάλλον καθησυχάζουσιν ἔποψιν τὴν ἐν Ἀργεῖ παρά τῶν Γάλλων γενομένην σφαγὴν, ἢ τις, ὡς εὐλόγως ἐκρίνετο, κακίστην ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ ἐντύπωσιν, καὶ ὑπετίθετο τότε, ὅτι ἢ πείλει ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τὴν ὀριστικὴν τοῦ ἐρχομένου βασιλέως ἀπόβασιν. Ἐν ταῖς *Ἀναμνήσεσιν* αὐτοῦ, ὁ Δραγοῦμης διηγεῖται ἀφελῶς τὴν ἐκ τῆς ἐκλογῆς ταύτης συγκίνησιν του, αὐτοῦ εὐτυχοῦντος πρώτου ἐκ τῶν νέων νὰ ἴδῃ τὸν πρῶτον Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τότε καὶ ὡς ἄγγελον σωτήρα ἀπὸ τῆς ἀναρχίας χαϊρετώμενον ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, τὰς δυσκολίας, ἢς ἐλλείψει χρημάτων, καὶ παρ' αὐτῆ τῆ Κυβερνήσει, εὔρεν, ὅπως ναυλώσῃ τὸ πλοῖον, ὅπερ ἔμελλε νὰ τὸν φέρῃ παρά τὰ πολεμικὰ πλοῖα, τὰ συνοδεύοντα τὸν Ὁθωνα, ἐπὶ τέλει τὰς ποικίλας σκηναῖς, ὢν παρέστη μάρτυς, πρὶν ἢ εὐτυχήσῃ ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὸν νεανίαν βασιλέα, ὃν ἐπὶ τέλει ἐχαίρετις, «νέον εὐζῶνον καὶ εὐειδῆ, φέροντα ἰμάτιον ἢ μακρὸν κομβωτὸν καὶ πῖλον μέλανα». Ὁ βασιλεὺς Ὁθων εὐμενῶς ἀπέτεινε πρὸς τὸν ἐκπληκτον νέον Δραγοῦμην τὸν λόγον· καὶ βεβαίως ἢ ἑλληνικωτάτη καὶ χαρίεσσα καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην ἐμπνέουσα μορφή τοῦ νεαροῦ ἀπεσταλμένου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὀμιλοῦντος μάλιστα καὶ τὴν γαλλικὴν, τὴν ἀρίστην ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ τῷ ἐρχομένῳ βασιλεῖ ἐντύπωσιν. Ἄλλ' ὅποια ἢ σύμπτωσις τῶν τῆς Ἱστορίας παραδόξων! Ὁ πρῶτος Ἑλληὴν νέος, ὁ ἐπισκεψάμενος καὶ χαϊρετίσας τὸν παρά τὰς ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος ὀρμούντα νεανίαν βασιλέα, ἐπέπρωτο, πρεσβύτερος ἢ ἦδη καὶ πολὺς τὴν κόμην, νὰ παραστῆ καὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς τοῦ Ὁθωνος, ὡς ὑπουργὸς ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου αὐτοῦ, πολιοῦ καὶ ἢ ἦδη τὰ πενήκοντα ἔτη ὑπερβάντος ἡγεμόνος. Ἐπὶ ἀγγλικοῦ πλοίου δ' ἐχαι-

ρέτησε τὸν Ὅθωνα τῷ 1833 ὁ Δραγούμης, ἐπὶ ἀγγλικῷ πλοίου δὲ τῷ 1862 ἀπέπλεεν ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τῆς πρωτεούσης του, ἵνα καταλύσῃ μετ' ὀλίγον τὸν βίον, ἐκπτώτος τοῦ θρόνου γενόμενος.

Ὅτε ἡ Βασιλεία προέβη εἰς τὸν ὀργανισμόν τῶν δημοσίων γραφείων, κατὰ τὸ νέον σύστημα, ὁ Νικόλαος Δραγούμης διορίσθη τῆ 5 Μαΐου 1833, ὑπουργικὸς γραμματεὺς τῆς ἐπὶ τοῦ Βασιλικῷ Οἴκου καὶ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Γραμματείας, ἐπιφορτισθεὶς ἰδίως καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ πρωτοκόλλου καὶ τῶν δύο γραφείων τῆς διεκπεραιώσεως καὶ τῆς καταχωρίσεως. Μετὰ ἔτος ἐν, τὴν 24 Ἰουνίου 1834, ἀπεσπάλη διευθυντῆς τοῦ νομοῦ τῶν Κυκλάδων, ἔμεινε δ' ἐν τῇ θέσει αὐτῇ, αὐτὸς τὸν νομὸν ἀμέσως διοικῶν, διαρκῶς ἀπόντος τοῦ νομάρχου Γεωργίου Πραΐδου, μέχρι τοῦ ἔτους 1836, ὅτε ἐκλήθη διευθυντῆς τοῦ Γραφείου τῆς ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Γραμματείας καὶ ὑπουργικὸς Σύμβουλος, ὑπουργοῦντος τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ναυτικῶν ὑπηρεσία αὐτοῦ διήρκεσε μέχρι τοῦ 1839, ὑπῆρξε δὲ γονιμωτάτη· διότι, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, συνετάχθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν πάντα τὰ ὀργανικὰ διατάγματα τοῦ κλάδου τούτου τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας· εἰς δὲ τὴν σύνταξιν τούτων τὴν ἐπιτυχῆ πρωτίστως συνετέλεσεν ὁ νεαρὸς Διευθυντῆς τοῦ Γραφείου τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν. Συνεπεία τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων ὑπὲρ τοῦ ναυτικοῦ, προτάθη τῷ Νικολάῳ Δραγούμῃ βαθμὸς ἐν τῷ ναυτικῷ, ἀλλ' ἀπεποιήθη νὰ δεχθῆ τοιοῦτον, εὐλόγως κρίνων, ὅτι οἱ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ βαθμοὶ πρέπει ν' ἀπονέμονται εἰς μόνους τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικούς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐμμέσως μετέχοντας τῆς ναυτικῆς ὑπηρεσίας.

Ἡ πρώτη βασιλικὴ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, ἀρξάμενη, ὡς μὴ ὄφειλε, τοῦ ἔργου αὐτῆς, διὰ τῆς ἀποτόμου περιφρονήσεως τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ἀπολυτισμοῦ, ξενικοῦ ὅλων, συστηματικῶς δὲ καταδιώξασα τοὺς ὑπηρετήσαντας ὑπὸ τὸν Καποδίστριαν καὶ οὐχὶ ὀλίγους ἐκ τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀριστεύσαντας, ἐλθοῦσα ἐπὶ τέλει, οὐχὶ ὅπως τήρησεν ὑπέροχον θέσιν, ὑπὲρ πάντα τὰ κόμματα, ἀλλ' ὅπως χρησιμεύσῃ, ὡς ὄργανον ἐκδικήσεως τούτων κατ' ἐκείνων, ἐσφαλμένως πιστεύσασα, ὅτι ἐμελλε νὰ κρατύνη καὶ ἰσχυροποιήσῃ τὴν νέαν δυναστείαν, ἐὰν κατέρριπτε τὰς κεφαλὰς τῶν ἰσχυρῶν, ἢ νέα βασιλικὴ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐβράδυνε ν' ἀπαλλοτριωθῆ τῶν συμπαθειῶν τῶν στοιχείων τῆς νοημοσύνης, τῶν παραδόσεων τοῦ ἀγῶνος, καὶ τῶν σεβομένων αὐτάς. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὅστις εἶδε τὸν ἀγῶνα καὶ ἠνδρώθη ἐν αὐτῷ, ὑπηρετήσας δὲ ὑπὸ τὸν Καποδίστριαν, ἐδιδάχθη τὰ γενναῖα μαθήματα τῆς ἐθνικῆς διοικήσεως, καὶ συναναστραφείς τοὺς ἀγωνιστὰς αὐτὸς ἐγένετο μάρτυς τῶν ὑπηρεσιῶν, τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἰκανότητος αὐτῶν, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ προσηλωθῆ εἰς κυβερνητικὸν σύστημα, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον εἰς τὰς ἐντυπώσεις τῆς νεότητος αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν παρά-

δοσίῳ του. Τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ δὲν ἀπέκρυψε, φαίνεται, ἐν τῇ εὐθύτητι τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ζωηρότητι τοῦ ἤθους του. Οὕτω ἐν ἔτει 1839, καίτοι τόσῳ διακεκριμένως ὑπηρετήσας, ἀπελύθη τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Ἐλεύθερος δ' ἐφεξῆς πάσης ὑποχρέωσεως πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἐπεδόθη ὄλος εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐργασίαν, εἴτε γράφων ἐν ταῖς πρωτεούσαις τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, αἵτινες ἐδίωκον πεισιμόνως τὸν κατὰ τῆς βαυαροκρατίας ἀγῶνα, εἴτε ἄλλως παρασκευάζων, μετὰ τῶν τότε μᾶλλον ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν, τὴν μεταβολὴν, ἣτις ἐπὶ τέλει ἀπέδωκε τῇ Ἑλλάδι, κατὰ τὴν νύκτα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843, τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἀληθῶς ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν τὰ μάλιστα ἐργασθέντων ὑπὲρ τῆς συνταγματικῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1843. Ἐκτοτε ἀναμνησκόμεαι τοῦ ἀνδρός, ὅτε συνεχῶς ἐβλεπον αὐτόν, ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ πατρός μου, συντάσσοντος καὶ ἐκδίδοντος τότε τὸν *Αἰῶνα*, μίαν τῶν ἐφημερίδων, αἵτινες θερμότερον εἰργάσθησαν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς συνταγματικῆς μεταπολιτεύσεως ἀγῶνα.

Ἡ πρώτη συνταγματικὴ μεταβολὴ, ἐπιτυχοῦσα καὶ πανηγυρικῶς τελεσθεῖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ παρίδῃ τὸν Νικόλαον Δραγούμην. Καὶ καὶ μὲν ἡ Ἑθνικὴ Συνέλευσις δὲν ἐδέχθη τοῦτον, ὡς πληρεξούσιον τῶν Κρητῶν, διότι καὶ οὗτος, ὡς καὶ οἱ συνεκλεχθέντες αὐτῷ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος καὶ Κωνσταντῖνος Λεβίδης, δὲν ἦσαν ἐκ γεννητῆς Κρήτες· ἀλλ' οἱ τῆς μεταβολῆς μετασχόντες καὶ τὴν πρώτην συνταγματικὴν Κυβέρνησιν καταρτίσαντες, μὴ ἀγνοοῦντες οἷας ὑπὲρ τοῦ τελεσθέντος προσήνεγκεν ὑπηρεσίας ὁ Δραγούμης, ἐκάλεσαν αὐτόν συνεργάτην καὶ συμπράκτορα εἰς τὸ ἔργον τῆς ἰδρύσεως τῆς νέας τάξεως. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς ἀμέσως διώρισεν αὐτόν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1839 ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ναυτικῶν ἀπομείνανσαν κενὴν θέσιν του, ἣν ἐκράτησε μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1844, ὁ δὲ Ἀνδρέας Λόντος, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐν τῷ πρώτῳ συνταγματικῷ ὑπουργείῳ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐκάλεσεν αὐτόν ὑπουργικὸν Σύμβουλον ἐν τῷ Ἰπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν, μετ' ἐπαίνων καὶ ἐγκωμίων εὐλόγων. Ὡς τοιοῦτος δὲ ὁ Νικόλαος Δραγούμης μετέσχε τῆς διευθύνσεως τῶν πρώτων βουλευτικῶν ἐκλογῶν τοῦ 1844.

Ἄλλ' ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν παρέμεινε πάλιν ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἐν τῇ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ, θῆμα δ' ἐγένετο αὐτῆς τῆς ἀφοσιώσεως αὐτοῦ εἰς τὰς ἀληθεῖς συνταγματικὰς ἀρχὰς καὶ τῆς πίστεώς του εἰς τοὺς πολιτικούς ἀνδρας, μεθ' ὧν ἀπὸ τῆς νεότητος αὐτοῦ εἰργάσθη, ὡς δημόσιος ἀνὴρ. Ὅτε τὸ ὑπουργεῖον Κωλέττου ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κράτους, πᾶσα παρεσχέθη αὐτῷ συνδρομὴ ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως Ὅθωνος, εἰς τὸν διωγμὸν τῶν παρασκευασάντων καὶ ἐκτελεσάντων τὴν μεταβολὴν τῆς 3 Σεπτεμβρίου καὶ εἰς τὴν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος ἀποτυχίαν. Ἐπεθύμει ὁ Ὅθων νὰ φέρῃ εἰς μετάνοιαν τοὺς Ἕλληνας, διὰ τὴν γενομένην ἀνκτροπὴν τῆς ἀπολύ-

του έξουσίας αὐτοῦ, νὰ τιμωρήτῃ δὲ τοὺς ἀντιπολιτευθέντας αὐτὸν, πρὸ τοῦ 1843. Ἐνόμισεν, ὁ ἄλλως ἀγαθὸς βασιλεὺς ἐκεῖνος, ὅτι θὰ κατέρηθον ἢ ἀνακτῆσθαι πάλιν τὴν ἐκφυγοῦσαν τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἰσχὺν, ἐὰν ὑπεκκαιοῦντο τὰ κομματικὰ πάθη, παραδιδόμενης τῆς έξουσίας εἰς τοὺς φίλους φατρίας, ἐὰν ἐξηυτελιζέτο ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία μετεποιεῖτο εἰς ἀπλοῦν σῶμα πρωτοκολλητῶν τῶν αὐτοβούλων ἀποφάσεων τῆς Αὐλῆς. Ὅτε τοιοῦτον ἀνεπτύχθη τὸ σύστημα τοῦ βασιλέως Ὅθωνος, ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὑπὸ ἀρχαῖς πολιτικαῖς ὄλως ἀντιθέτους ἀναπτύχθει, καὶ τόσῳ ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς συνταγματικῆς μεταπολιτεύσεως ἐργασθεὶς προσφάτως, δὲν ἐδύνατο νὰ συνταχθῆ τοῖς ἐργάταις τῶν τοιούτων βουλευμάτων. Διότι δὲν ἀπέκρυψε καὶ ἤδη τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ καὶ δὲν παρέσχεν ἑαυτὸν ὄργανον τυφλὸν θελήσεως αὐθαρέτου, καὶ διότι συνάμα ἀνῆκεν εἰς τὸ τότε καλούμενον ἀγγλικὸν κόμμα, καὶ ἦν φίλος ἐπιστήμιος καὶ ἀγαπητὸς τοῦ πρέσβευος τῆς Ἀγγλίας Λάυονς, ἀπελύθη τῆς ὑπηρεσίας, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1845, παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Κωλέττου, ἀρχηγοῦ τοῦ γαλλικοῦ κόμματος. Προσηνέχθη ὁ Δραγούμης ὅμως ἰλαστήριον καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς φατρίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, ἣτις, ὡς ἀτυχῶς συνέβη τότε, καὶ τὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἐκλέξει πεδίου ἀνταγωνισμοῦ καὶ πάλης πρὸς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν, πρὸς ἣν ἤριζε πεισματώδης, πρωθυπουργοῦντος τοῦ Γυζιώτου. Τόσῳ ἀγαθῷ ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ὑπηρεσία τοῦ Δραγούμη, ὥστε αὐτὸς ὁ ἀπολύσας τοῦτον ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας Κωλέττης, εἰς ἐσωτερικὰς καὶ εἰς ἐξωτερικὰς ἐνδίδων πιέσεις, ἀνακοινῶν αὐτῷ τὴν παύσιν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ τῷ γράψῃ ταῦτα: «Σὺ διαβεβαιοῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς, ὅτι θέλομεν προσπαθήσει νὰ διορισθῆτε, ὅσον ἔνεστι ταχύτερον, εἰς θέσιν ἀνάλογον τῆς ἰκανότητός σας καὶ τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεκτήσατε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν.» Ὁραμασία ὄντως λογικὴ, καὶ φράσεις ὄλως ἀποκαλύπτουσαι, ὑπὲρ πάντα ἄλλον λόγον, τὴν ἀσχημίαν τῆς πράξεως. Ἀφοῦ τις ὁμολογεῖται αἰκάνος καὶ «κεκτημένας δικαιοῦματὰ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν», πῶς ἀπολύετε τῆς ὑπηρεσίας ταύτης; Ἐν τῷ μεταξὺ τῶν στίχων τοῦ ὑπουργικοῦ ἐγγράφου ἀνευρίσκειται ὁ κύριος λόγος τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἰκανοῦ ὑπαλλήλου· λόγος τῆς ἀπολύσεως αὐτοῦ ὑπῆρξαν αἱ φατριαστικαὶ ἀπαιτήσεις, ἡ ἄρνησις τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ δικαιωμάτων, αἵτινες κατέστησαν κενὸν λόγον καὶ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν περὶ τῆς «ὄσον ἔνεστι ταχύτερον» ἀνακλήσεως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνευ λόγου ἀπολυομένου ταύτης. Βεβαίως ὑπὸ σύστημα κυβερνητικὸν τοιοῦτον ἦν ἀδύνατον νὰ μορφωθῆ, ὡς ἔδει, σῶμα δημοσίων λειτουργῶν, ἀνταξίω τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν· ἔκτοτε δὲ χρονολογοῦνται αἱ ἀταξίαι εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἔμελλον ἢ ἀναπτύξωσιν ἔτι μάλλον αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίας καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῆς πρώτης βασιλικῆς Δυναστείας.

Οὕτω ἀπολυθεὶς τῆς ὑπηρεσίας, ἐν ἣ διέπρεψε, προτιμωμένῃ δὲ βλέπων τὴν ἀνικανότητά καὶ τὴν ἡμιμάθειαν, ἢ τὴν τελείαν ἀμάθειαν, καὶ περιφρο-

νοῦμενα τὰ κεκτημένα δικαιώματα ὁ Νικόλαος Δραγούμης, οὐδόλως παράδοξον, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ἐὰν, ἐνασκῶν τὰ πολιτικὰ δικαιώματά του, ἀφῆρωσε πᾶσαν τὴν ἰκανότητα αὐτοῦ εἰς σφοδρὰν κατὰ τοῦ ὑπουργείου Κωλέττου ἀντιπολίτευσιν, εἰς ἣν ἄλλως εὗρισκε προϊσταμένους καὶ συμπράτοντας τοὺς πολιτικούς ἀνδρας, μεθ' ὧν ἀπὸ τρυφερᾶς νεότητος εἰργάσθη, ὡς πολιτευόμενος. Σφοδρότατα καὶ νευρώδη ὑπῆρξαν τὰ ἐν τῇ Ἀθηνᾷ καταχωρισθέντα ἄρθρα τοῦ Δραγούμη, κατὰ τοῦ ὑπουργείου Κωλέττου καὶ κατὰ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, ποικίλα δὲ, καὶ οὐκ ὀλίγον ζημιώσαντα τὴν κυβερνητικὴν μερίδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ φυλλάδια, ἅτινα οὐ μόνον ἔλλη νιστὶ ἀλλὰ καὶ γαλλιστὶ γεγραμμένα ἐδημοσίευσεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης, κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος. Ὅτι δὲ ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκείνη κατέστη ἰσχυρὰ καὶ ἐκλόνησε τὸ ἀνιδρῶμενον οἰκοδόμημα τοῦ ψευδοῦς συνταγματισμοῦ, ὑφ' ἃν εἰργάζετο τέλειος ἀπολυτισμὸς καὶ ὄλως προσωπικὴ κυβερνήσις τοῦ βασιλέως, ἀπέδειξαν ἡ διάλυσις τῆς πρώτης Βουλῆς, αἱ ἀκατονόμαστοι ἐπεμβάσεις τοῦ ὑπουργείου Κωλέττου, πρὸς μόρφωσιν Βουλῆς ταπεινῆς καὶ ἀφώνου, διὰ τοῦ ἀπικλεισμοῦ τῶν ἀντιθέτων τῷ κρατοῦντι συστήματι, καὶ αἱ ἀλληλοδιάδοχοι ἔνοπλοι ἐξεγέρσεις, κατὰ τὴν Στερεάν καὶ κατὰ τὴν Πελοπόννησον, αἵτινες πολλὰκις ἤνεγκον ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς τὴν Βασιλείαν αὐτήν.

Ὁ θάνατος, αἴφνης ἐπελθὼν, ἀφῆρεσεν ἐκ τῆς ζωῆς τὸν Ἰωάννην Κωλέτην, ἐν ἔτει 1847. Ἡ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἀποχώρησις τοῦ παντοδυνάμου πρωθυπουργοῦ, ἐὰν μὴ ὄλως ἠλλοίωσε τὸ θεμελιωθὲν κυβερνητικὸν σύστημα, ἐμείωσεν ὅμως κατὰ πολὺ τὴν σφοδρότητα αὐτοῦ. Μεταδόσης ἄλλως τῆς διευθύνσεως τῆς ἀνωτάτης αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Βασιλέως, καὶ καταβληθείσης πάσης σπουδαίας ἀντιπολιτεύσεως συνταγματικῆς, τῶν πλείστων δὲ ἀποθαρήνθέντων, καὶ ἄλλων, ἢ ἀποχωρησάντων τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, ἢ ὑποταγέντων εἰς τὸ ἐπικρατήσαν σύστημα, ἵνα σώσῃσι τὰ ναυάγια καὶ τῆς πολιτικῆς θέσεως τῶν καὶ τῆς περιουσίας τῶν, ἔλαβον τὰ πράγματα τὸν ἠπιώτερον τύπον τῆς ἀδιαφορίας. Οὕτω ὁ βασιλεὺς Ὅθων δὲν ἐλησμόνησε τὸν νεανίαν τῆς Μαδαγάσκας, τὸν πρῶτον χαιρετίσαντα αὐτὸν, πρὸ τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν ὁρμῶντα, συνέστησε δὲ τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, τῷ διαδόχῳ τοῦ Κωλέττου ὑπουργεῖν. Ἀλλ' ὁ θερμὸς καὶ ζωηρὸς ἀντιπολιτευόμενος Δραγούμης οὐδ' ἐν τούτῳ ἠθέλησε νὰ παραβῆ τὰ τῆς ἱεραρχίας ὑπαγορεύματα. Μολονότι ὁ Τρικούπης, πρακτικώτερος ἀναδεικνύμενος, καὶ ἀποδεχόμενος, ὅτι ἡ βαθμηδὸν κατάληψις τῶν δημοσίων θέσεων, παρ' ἀνδρῶν ἰκανῶν καὶ τιμίω, ἔμελλεν, διαμορφοῦσα τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, νὰ ἐπιφέρῃ ἀνεπαίσθητως καὶ ἀνευ κλονισμῶν γενικωτέρων τὴν πραγματικὴν βελτίωσιν τῶν τῆς Πολιτείας, ἀποκρούων δ' ἐντεῦθεν τὴν συστηματικὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῶν κοινῶν, συνεβούλευσεν αὐτὸν νὰ μὴ ἀποποιηθῆ τὴν προσφορὰν, νὰ ἐπανεέλθῃ δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ἣτις ἐξεζήτηε αὐτὸν, ὁ

Δραγούμης προτίμησε να συμμορφωθεί προς την γνώμην των προϊσταμένων της Ἀντιπολιτεύσεως, ἀποτρεπόντων αὐτὸν νὰ δεχθῆ τὴν ἀνάκλησίν του εἰς τὴν θέσιν, ἀφ' ἧς ἐξεβλήθη, τόσῳ ἀδίκως, τῷ 1845. Μετ' ὀλίγον τῶν πραγμάτων ἔτι μᾶλλον ἐκλυθέντων καὶ τῆς προσωπικῆς κυβερνήσεως ὀριστικῶς κατισχυσάσης, οἱ προϊστάμενοι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀπεδέχθησαν τοῦ Τρικούπη τὴν γνώμην, δὲν ἠρνήθησαν δὲ τὰς μετ' ὀλίγον προσερχθείσας αὐτοῖς θέσεις, καὶ ἀπῆλθον ἐκ τῆς Ἑλλάδος μάλιστα. Ὡς καὶ ἄλλων, οὕτω καὶ τοῦ Νικολάου Δραγούμη ἐψύχρανε τὸν ζῆλον ἢ τοιαύτη γενικὴ χαλάρωσις, καὶ τὸν ἀπεγοήτευσε ὅλως. Κρίνων ἐντεῦθεν ἑαυτὸν ἀπηλλαγμένον πάσης ὑποχρέσεως κομματικῆς καὶ πάσης ὑποταγῆς, εἰς προϊσταμένους, οἵτινες παρητοῦντο τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἀπεχώρουν αὐτοῦ, βλέπων δὲ, ὅτι πᾶσα πολιτικὴ ἐνέργεια ἀπεδείχθη ἐφεξῆς ματαία, ἀφοῦ κατίσχυσε ὀριστικῶς ἡ προσωπικὴ Κυβέρνησις καὶ ὁ κοινοβουλευτικὸς βίος κατέστη ὄνειρον πλέον, διαλυθέντων τῶν πολιτικῶν κομμάτων, καὶ ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὡς πολλοὶ ἄλλοι ἔπραξαν, ἀπεχώρησε τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου, ἐπιδοθεὶς εἰς φιλολογικὰς ἐργασίας.

Κατὰ τὸ ἔτος 1847, ὁ εὐδόκιμος δημοσιογράφος καὶ βέκτης ἀνὴρ Γρηγόριος Καμπούρογλος ἐξέδωκε τὴν *Εὐτέρπην*, τὸ πρῶτον εἰκονογραφικὸν περιοδικόν, τὸ ἐν Ἑλλάδι ἐκδοθέν. Τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ὅπερ ἐπὶ ἔτη πολλὰ ἠυδοκίμησεν, ἐξέπνευσε δὲ, ὡς πάντα τὰ σπουδαῖα ἐν Ἑλλάδι περιοδικὰ δημοσιεύματα, ἐλλείπει τροφῆς, μετέσχεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης, μετ' ἄλλων πεπαιδευμένων καὶ ἡσκημένων περὶ τὸ γράφειν ἀνδρῶν. Πάντα τὰ ἐν τῇ *Εὐτέρπη* ἄρθρα, τὰ φέροντα τὰ στοιχεῖα Ξ Μ, διακρινόμενα δὲ διὰ τὸ καλλιπέδες καὶ τὸ ἀκριβές αὐτῶν, εἰσι προϊόντα τοῦ καλάμου τοῦ Δραγούμη. Ἀλλὰ παρελθούσης διετίας, ἀπεχώρησε τῆς συντάξεως τῆς *Εὐτέρπης* ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ἴδρυσεν δὲ, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1849, μετὰ τῶν Κωνσταντίνου Πιππαρῆγοπούλου καὶ Ἀλεξ. Π. Ραγκαβῆ, τὴν *Παρδώραν*, τὸ δεύτερον ἐν Ἑλλάδι εἰκονογραφικὸν περιοδικόν, ἀλλὰ μὴ βραδύναν νὰ ὑπερβῆ, εἰς τὴν σπουδαιότητα καὶ εἰς τὴν ἀξίαν, κατὰ πολὺ τὴν *Εὐτέρπην*.

Ἡ *Παρδώρα*, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1856, περιελθοῦσα εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν διεύθυνσιν τοῦ Νικολάου Δραγούμη, καὶ κτῆμα αὐτοῦ γενομένη, διετηρήθη ἐκδιδομένη τακτικῶς ἀνά δεκαπενθήμερον, ἐπὶ ὅλα ἔτη εἴκοσι καὶ δύο πλήρη. Τὸ περιοδικόν τοῦτο ὁμολογουμένως κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ἐν τοῖς σπουδαίοις δημοσιεύμασι τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, γνωστὸν δὲ ἐγένετο παρὰ τοῖς ξένοις αὐτοῖς, καὶ τιμᾶται πολὺ παρὰ τοῖς μελετῶσι τὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας μακρὰς θ' ἀναγράφῃ σελίδας, ἀναλύουσα, ὡς δεῖ, τὸ περιοδικόν τοῦτο σύγγραμμα, θ' ἀπονείμῃ δὲ δάφνην ἀνθηρὰν τῷ μετὰ τῆς εὐδοκίμησεως τῆς *Παρδώρας* συνδέσαντι ἀρρήκτως τὸ ὄνομα αὐτοῦ Νικολάου Δραγούμη· διότι δὲν ὑπῆρξεν οὗτος ἀπλοῦς διευθυντὴς καὶ ἐκδότης τῆς *Παρδώρας*, ἀλλ' ὁ κύριος συντάκτης αὐ-

τῆς, περὶ ὃν οἱ ἄλλοι, ὡς συνεργάται, ἠριθμοῦντο. Ἡ *Παρδώρα* πληροῦται σπουδαιοτάτων ἄρθρων τοῦ Νικολάου Δραγούμη, ὑποκείμενον ἐχόντων περιηγήσεις, τόπων καὶ ἡθῶν περιγραφὰς, βιβλιοκρισίας, ἄρθρα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, μελέτας ἐπὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ ἐπὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱστορίας. Ἀπαντα τὰ προϊόντα ταῦτα τοῦ καλάμου τοῦ Δραγούμη διακρίνονται, ἐπὶ ἀκριβεῖς φράσεως καὶ ἐπὶ χάριτι. Τὰ αὐτὰ προσόντα δὲ κέκτηνται καὶ τὰ ἐν σχήματι παραρτημάτων τῆς *Παρδώρας* δημοσιευθέντα ἕτερα πονήματα τοῦ Δραγούμη, ὅλα ἢ ἱστορία τοῦ Σικενδέρβεη, συνταχθεῖσα ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς τοῦ Paganel, ἢ ἐπ' ἐσχάτων ἀνεθεώρει πρὸς νέαν ἔκδοσιν, αἱ συμβουλαὶ πρὸς τοὺς χειρῶνακτας, κατ' ἀπομίμησιν γαλλικοῦ συγγραμματος, ὃ ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τοῦ Γκυζῶ διεσκευασμένος βίος τοῦ Οὐασιγκτῶνος, καὶ πλεῖστα ἄλλα, παχέα ἀποτελοῦντα τεύχη.

Ἀλλὰ νέαι πολιτικαὶ τρικυμῖαι ἀπέσπασαν αὖθις τὸν Νικόλαον Δραγούμη ἀπὸ τοῦ ἡσυχωτέρου βίου τοῦ συγγραφέως καὶ ἔβριψαν αὖθις εἰς τὸν πολιτικὸν ἀγῶνα.

Ὅτε ἐν ἔτει 1853 ἐπῆλθεν ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κρίσις καὶ ὁ ῥωσσοτουρκικὸς πόλεμος, οὗ μετ' ὀλίγον μετέσχεον καὶ αἱ δύο μεγάλαι Δυνάμεις τῆς Δύσεως, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, ἐνθουσιασθέντες ὑπὸ τῶν κηρυγμάτων τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, δηλώσαντος, ὅτι, ἀπέχων πάσης κατακτῆσεως χώρας, ἀνελάμβανε τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον, μόνον ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν χριστιανῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἀλλοπίστου κατακτῆσεως, οἱ Ἕλληνες ἔκριναν, ὅτι ἐπῆλθεν ἡ κατάλληλος στιγμή, ὅπως, τὸ διακοπὴν ἔργον ἐν ἔτει 1829 ἀναλαμβάνοντες, ἐπιδιώξωσι τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν, ὅσαι πρὸ εἰκοσιπενταετίας καὶ ἐπέκεινα δὲν ἔτυχον τοῦ πλεονεκτήματος τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἀκράτητος, ὅσω εἰλικρινῆς καὶ γενικὸς ὑπῆρξεν ὁ ἐνθουσιασμός ἐκεῖνος· ἐντέχνως ἄλλως τε ὑπέκκασεν αὐτὸν καὶ ἡ ῥωσσικὴ πολιτικὴ, συμφέρον ἔχουσα νὰ τύχῃ ὅπωςδήποτε συμμάχων, προωρισμένων ν' ἀντιπερισπάσωσι τοῦλάχιστον μερίδα τῶν τουρκικῶν δυνάμεων. Ἐὰν γνωσταὶ ἐγένοντο ἀμέσως τότε αἱ ὑπεκφυγαὶ τοῦ Μυστικοσυμβουλίου τῆς Πετροπόλεως, οὐδεμίαν συναίνουτος ν' ἀναλάβῃ διὰ συνθήκης τακτικῆς ὑποχρέωσιν, ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος, ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας, πάντοτε δὲ μυρίας προβάλλοντος προφάσεις ὅπως κερδαίνῃ ἀναβολὰς ἐπὶ ἀναβολῶν, ἐπιμόνως δὲ ἀποποιουμένου νὰ εἴπῃ τί περὶ τῆς Μακεδονίας, ἢν ἔκτοτε ἔθετε ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῶν ἑλληνικῶν ἀξιώσεων, μὲν δὲ περὶ τὰ τέλη, ἀλλ' ὅτε ἡ ἀγγλογαλλικὴ κατοχὴ ἔκρουε τὰς πύλας τῆς Ἑλλάδος, πεισθέντος νὰ ὑποσχεθῆ ἀτελεῖ τινα καὶ κατ' οὐσίαν ἀόριστα πάλιν, ἐὰν, λέγω, οἱ Ἕλληνες ἐγίνωσκον ἀκριβῶς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκεῖνας, θὰ ἐπέιθοντο περὶ τοῦ κυρίου χαρακτήρος τοῦ πρὸς

τὴν Τουρκίαν προτελευταίου πολέμου τῆς Ῥωσσίας, καὶ ἀλλοίαν θὰ ἐτρέποντο ὁδὸν, ἐν τῇ ἐπισκηψάσῃ πρὸ εἰκοσιπενταετίας κρίσει, κατὰ τὴν Ἀνατολήν. Δυστυχῶς τὸ μέγα πλῆθος ἠγνόει τὰς τῶν Κυβερνήσεων διαπραγματεύσεις, ἐπίστευε δὲ εἰς τὰ ὅλως διέφορον φέροντα χαρακτηριστὰ δημοσία κηρύγματα. Ἀφέντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν αὐτῶν, υπερβάλλουσαν δ' ἔχοντες περὶ τῶν Ῥωσσικῶν δυνάμεων ἰδέαν, ἦν μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα αὐτὰ ἐμελλον ν' ἀποδείξωσιν ἀνυπόστατον, ἤρξαντο παρασκευαζόμενοι εἰς τὴν κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσιν, καὶ ὅτε διέβησαν τὸν Δούναβιν οἱ Ῥωστικοὶ στρατοὶ ὑπερέβημεν καὶ ἡμεῖς τὰ πρὸς τὴν Τουρκίαν σύνορα. Τόσῳ δὲ ὁ ἐνθουσιασμός ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ἀκράθετος, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ πρὸ δεκαδῶν ἐτῶν θιασῶται τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαίρεσεων, παρηκολούθησαν τὸ κοινὸν φρόνημα, κατέπνιξαν δὲ πᾶσαν ἄλλην ἀνάμνησιν, ἐν τῷ μίσει αὐτῶν κατὰ τῆς τουρκικῆς κατακτῆσεως καὶ ἐν τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἀπ' αὐτῆς ἀπαλλαγῆς. Ἐν τοῖς τοιούτοις καταριθμεῖται καὶ ὁ Νικόλαος Δραγούμης. Λησμονήσας τὰς παλαιὰς πολιτικὰς σχέσεις αὐτοῦ, οὐδ' ἀναμνηθεὶς τῶν πρὸς αὐτὸν ἀδικημάτων τῆς Βασιλείας, τιθεμένης τότε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐθνικῆς ὁρμῆς, συνετάχθη ταύτῃ, μεθ' ὅλου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, οὗ ἦτον δεκτικὴ ἢ ποιητικὴ ψυχὴ αὐτοῦ. Μεγίστην δὲ, σὺν ἄλλαις, προσήνεγκεν ὑπηρεσίαν τότε, τὴν ἐπομένην.

Ἀφοῦ αἱ δύο μεγάλαι Δυνάμεις ὀριστικῶς ἀπεφάσισαν νὰ ματαιώσωσι τὴν ἐπιδρομὴν τῆς Ῥωσσίας, καὶ νὰ σώσωσιν ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν, ἐπείγοντο νὰ ἐξουδετερώσωσι πᾶν κίνημα, παρεμβάλλον προσκόμματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν. Δὲν ἠγνόουν οἷας δυσχερεῖας ἐμελλε νὰ παράσχη αὐτοῖς, καὶ οἷαν βοήθειαν νὰ προσπορίσῃται εἰς τὰ Ῥωσσικὰ ὄπλα, ἢ ἀνάπτυξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας. Συμφέρον οὕτω ἤμεσον τῆς πολιτικῆς ταύτης ὑπῆρχεν, ὅπως δικαιολογήσῃ τὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα κατὰ τῆς Ἑλλάδος αὐστηρότατα στρατιωτικὰ ἔργα, νὰ ἐκριζώσῃ καὶ τὸ ἔσχατον τοῦ φιλελληνισμοῦ ἔχνος ἐν τῇ Εὐρώπῃ, παριστῶσα τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς οἰκτρῶς ἔχουσαν τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμόν καὶ οὐδὲν παρέχουσαν ἀποδείγματα οἰκοδομῆς στερεᾶς ἐν τῷ μέλλοντι, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ὡς οὖσαν τυφλὸν τῆς Ῥωσσίας ὄργανον καὶ πρόσκοπον προωρισμένην τῆς περαιτέρω ἐπιδρομῆς αὐτῆς εἰς τὴν Μεσόγειον. Καὶ ὅμως οὐδὲν τούτου ψευδέστερον. Ἡ συνείδησις τοῦ Ἑλλήνου, καὶ τότε, ὡς καὶ πρότερον καὶ πάντοτε, ἦν ὅλως ἐλληνικὴ, ἐννεύει δὲ νὰ ὑπηρετήσῃ μόνον τὸ ἐθνικὸν συμφέρον αὐτοῦ, ἐπιτιθέμενος καὶ τῷ 1854 κατὰ τῆς Τουρκίας. Προσβάλλων τὴν Τουρκίαν, καθ' ἣν ὄραν ἢ Ῥωσσία ἐπιτίθεντο κατ' αὐτῆς, εἰργάζετο ἀπλῶς καὶ ἀποκλειστικῶς, ὅπως συντελέσῃται τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα αὐτοῦ καὶ συνταχθῇ ἐν ἐλευθερίᾳ, οὐχὶ δὲ ὅπως καταστῇ Ῥωσσίας ὑπήκοος ἢ ὑπηρετήσῃ τὰ σχέδια τῆς Ῥωσσικῆς κατακτῆσεως. Τὰς ἀληθείας ταύτας δὲν ἠμφισβήτησαν βεβαίως, ἐν τῷ μυχῷ τῆς

συνειδήσεως αὐτῶν, οἱ ἰσχυροὶ τῆς Δύσεως ὑπῆρξαν δὲ καὶ ἄνδρες γραμμάτων καὶ πολιτικοὶ ἐπιφανεῖς ἄλλοι, οἵτινες, εἴτε ἦσαν ἀρκούντως εἰλικρινεῖς, ὅπως ἀνομολογήσωσιν αὐτάς, εἴτε συμφέρον πολιτικὸν εἶχον νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἀκριβῆ περὶ Ἑλλήνων ἰδέαν. Ἀλλὰ τὸ ἐνεστὼς συμφέρον καὶ ἡ ὑφισταμένη ἀνάγκη τῆς ὑπερισχύσεως κατέπνιγον τὴν φωνὴν τῆς ἀληθείας, συντόμως δὲ καὶ δραστηρίως ἐπεδιώκετο ἡ ἐργασία τῆς δυσφημίσεως καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀνίσχυροὶ ἀπέβαινον αἱ ἀτελεῖς ἀπολογίαι τῶν ὀλίγων Φιλελλήνων, ἐπὶ τοῖς δακτύλοις μετρουμένων τότε. Ἐπρεπεν καὶ ἐκ τῆς Ἑλλάδος νὰ παρασχηθῶσι τὰ ἀμυντήρια, καὶ αὐτὴ αὐτὴ ἢ Ἑλλάς ν' ἀνακάλῃ τὴν ἀπολογίαν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀφιέρωσεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, κατὰ τὴν κρίσιμον ἐποχὴν τοῦ 1853 καὶ 1854. Μετὰ τῶν δύο ἐτέρων ἰδρυτῶν τῆς *Parole* *de l'Asie*, συμπραττόντων δὲ τοῦ Μάρκου Ρενιέρου καὶ Γεωργίου Βασιλείου, ἰδρύσατο, κατ' Αὐγούστον τοῦ 1853, τὸν *Spectateur de l'Orient*, ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη διαρκέσαντα. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο, εἰς γλῶσσαν γαλλικὴν ἀρίστην καὶ καθαρεύουσαν γεγραμμένον, παρέσχε ἐπιφανεῖς ὑπηρεσίας εἰς τὸν κατασκευοφαντούμενον τότε Ἑλληνισμόν. Οὐ μόνον κατέστησε τοῖς Εὐρωπαίοις γνωστὰς τὰς προόδους τοῦ ἐλευθερωθέντος τμήματος τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς χώρας, καὶ διὰ τῶν ἀναμφιρρήστων ἀριθμῶν τῆς καταστατικῆς ἐβεβαίωσεν, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προσδοκίαι τῆς Εὐρώπης δὲν διεψεύσθησαν ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων, διότι δὲν ἔπαυσαν οὗτοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν μίαν ἐργαζόμενοι καὶ προοδεύοντες, ἀλλὰ καὶ θριαμβευτικῶς ἀπέδειξε τὸ ὅλως ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους καὶ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, στοιχεῖα ἀμφοτέρως, ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ φιλοῤῥωπικὴν διάθεσιν. Καὶ βεβαίως δὲν ἔσωσε τὰ πάντα ὁ Θεατὴς τῆς Ἀνατολῆς διότι εἰς μόνον τὰς ἐφημερίδας ἢ τὰ περιοδικὰ δὲν ἀπόκειται τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως ἂν ἀνήκεν αὐτοῖς ἦτο κατόρθωμα ἀδύνατον τότε, ἀπέναντι τῆς ἀναλλοιώτου ἀποφάσεως τῆς Δύσεως καὶ τῆς ἀνάγκης, εἰς ἣν περιῆλθεν αὐτὴ, ὅπως, ἀντὶ πάσης θυσίας, ματαιώσῃ τὴν Ῥωσσικὴν ἀπόπειραν τοῦ 1853. Ἀλλ' ἀναμφισβητήτως αἱ λελογισμένοι καὶ μεμετρημένοι ἀπολογίαι τοῦ *Spectateur de l'Orient*, αἱ ἀναλύσεις αὐτοῦ, καὶ αἱ πραγματικαὶ εἰδήσεις, ὅσας καθ' ἑκάστην ἐδημοσίευσεν, περὶ τῆς διανοήτικῆς καὶ ὕλικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, κατὰ πολὺ ἐχαλάρωσαν, παρὰ τῷ δημοσίῳ φρονήματι τῆς Εὐρώπης, τὴν πρώτην ἀρμὴν τῆς ἐπιθέσεως, καὶ ὅτε τῷ 1856 συνεκροτήθη ἐν Παρισίοις ἡ σύνοδος, ἢ τὴν συνθήκην τῆς 4/16 Μαρτίου τοῦ ἔτους ἐκεῖνου συντάξασα, οἱ ἀντιπρὸσωποι τῶν Δυνάμεων, αἵτινες εὐνούστερον εἶχον πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ προσεπάθουν νὰ σώσωσι τὴν βουαρικὴν Δυναστείαν αὐτῆς, εὐχερέστερον κατώρθωσαν, ὅπως ἐπιεικέστερον κριθῇ ἢ Ἑλλάς καὶ τὰ περὶ αὐτῆς βηθέντα μὴ μετέχωσι τῆς πρώτης ἀγριότητος καὶ τοῦ πρὸς τινος ἔτι ἄκρου ἐρεθισμοῦ.

Μεγίστη έντεϋθεν όφείλεται εύγνωμοσύνη, σὺν τοῖς ἄλλοις ἰδρυταῖς καὶ συντάκταις τοῦ Θεατοῦ τῆς Ἀνατολῆς, τῷ Νικολάῳ Δραγοῦμῃ, ἐν τούτοις διαπρέψαντι.

Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμῃς, εἰ καὶ συνετάχθη ἐν ἔτει 1854 τῇ μεγίστῃ μερίδι τοῦ ἔθνους καὶ τῷ βασιλεῖ Ὁθωνί, ἀποδεξαμένῳ τὴν κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσιν, δὲν ἠλλοίωσεν ὁμῶς καὶ καθ' ὀλοκληρίαν τὰς πρώτας περὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν Δυνάμεων ἰδέας του, οὔτε ἀπεχωρίσθη τῶν ἀρχαίων πολιτικῶν φίλων του, πρὸς οὓς διετέλει ἐν στενῇ σχέσει. Ἐν γένει, καίτοι μεμφόμενος τοὺς τρόπους τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὴν Ἑλλάδα, πρὸς αὐτὴν μάλλον ἐφέρετο· ἢ δὲ διαρκῆς καὶ ἀδιάκοπος ἀλληλογραφία αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν τὸν πρὸ τῆς Σεβαστουπόλεως ἀρχηγούντα τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ἀγγλίας, τὸν Λάϋον, ὑπῆρχε πρόσθετον ἀπόδειγμα τῆς ἐνδομύχου γνώμης αὐτοῦ, τῶν προτιμήσεών του, τῶν ἀληθῶν συμπαθειῶν του, ἃς ἐκραταίου, ἀντὶ νὰ κλονίξῃ, ἢ πρὸς τὸν Βρεττανὸν ναύαρχον πνευματικὴ κοινωνία αὐτῆ. Τὰ πρὸς τὸν Δραγοῦμῃν γράμματα τοῦ μακαρίτου Λάϋον, ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸ τῆς Σεβαστουπόλεως γραφόμενα, ἀποδεικνύουσιν αὐτὸν αἰετοτε θερμὸν τῆς Ἑλλάδος φίλον καὶ πράγματι φιλέλληνα. Οὕτω, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐσχηματίσθη τὸ μετὰ τὴν ἀγγλογαλλικὴν κατοχὴν ὑπουργεῖον τοῦ Μαυροκορδάτου, σπουδαῖος ἐγένετο λόγος, περὶ τῆς προσλήψεως τοῦ Νικολάου Δραγοῦμῃς, ὡς ὑπουργοῦ. Ἄλλως τε παρὰ τὴν πρὸς τὸν Λάϋον σχέσιν του, φιλίαν ἀρχαίαν καὶ ἀδιάκοπον εἶχε τότε ἔτι πρὸς τὸν στρατηγὸν Καλλέργη, τὸν ἐν Ἑλλάδι ἀντιπρόσωπον τῆς πολιτικῆς τοῦ Ναπολέοντος Γ' καὶ πρόσωπον τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐναυάγησεν ἐν τούτοις, πρὸ τῆς ἐπιμόνου ἀντιστάσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις πρέσβειος τῆς Ἀγγλίας Θωμᾶ Οὐάις, πρὸς ὃν διερέχθη πρὸ καιροῦ ὁ Δραγοῦμῃς, ἐνεκα τῆς ἀποτόμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος πολιτικῆς του, καὶ ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ ἰδῇ εἰσερχόμενον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πολιτευόμενον, ὃν πρὸ τινος ἔτι εἰς τὴν Κυβέρνησίν του παρέστησεν, ὡς παραδοθέντα ὅλως εἰς τὴν ῥωσικὴν πολιτικὴν, καὶ ὡς ἀποπτύσαντα τὰς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐκ νεότητος συμπαθείας του. Τότε δὲ ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη ἐπέβαλλε τὸν καταρτισμὸν ὑπουργείου, ἀναμφισβητήτου ἀντιθέσεως πρὸς πᾶσαν, ἔστω καὶ πόρρωθεν, συμπάθειαν πρὸς τὴν Ῥωσίαν. Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἢ πρὸς τὸν Δραγοῦμῃν δυσμένεια τοῦ Οὐάις, ὥστε ἐματῶσεν οὗτος καὶ τὴν ὑποψηφιότητά του, ὡς Δημάρχου Ἀθηναίων, καίτοι τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου ὁμοφώνως προτρέποντος ν' ἀναδεχθῇ τὸ δημαρχικὸν ἀξίωμα, καὶ τῶν πολλῶν Πολιτῶν συμφωνούντων εἰς τοῦτο, καὶ τῆς Κυβερνήσεως ἐνούουσης καὶ ὑποστηρίζουσας τὴν ὑποψηφιότητα αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἂν ὁ Νικόλαος Δραγοῦμῃς μὴ εἰσηλθεν, ὡς ὑπουργός, εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ 1854, οὐχ ἤττον παρέσχεν ὑπηρεσίας εἰς τοῦτο, οὐχὶ μικράς, πρὸ πάντων δ' ἐχρησίμειυσεν, ὡς μετριαστῆς καὶ συνοχεύς, μεταξὺ τοῦ Μαυροκορ-

δάτου καὶ τοῦ Καλλέργου, πλήρη ἐμπιστοσύνην ἔχόντων εἰς αὐτὸν, ὡς δεδοκιμασμένον κοινὸν φίλον. Οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Ἑλλάδι πολιτευόμενοι δὲν ἀγνοοῦσι τὰς ἐπανειλημμένας συγκρούσεις καὶ τὰς ἐριδας τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν. Ὁ Καλλέργης ἐξῴθει εἰς τὰ ἄκρα, ἐπιδιώκων ἐν παντὶ τὸν μέχρις ἐσχάτων ἐξευτελισμὸν τοῦ βασιλέως Ὁθωνος καὶ τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας, ἀκριβῶς τότε ἐκπροσωπούντων τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ σύμπαντος ἔθνους τὰς ἰδέας καὶ τὴν πολιτικὴν, δὲν ἤθελε δὲ ν' ἀκούσῃ τὰς νομικὰς λεπτότητας καὶ τὴν μετριότητα, ἐπιθυμῶν τὴν λύσιν τῶν προκυπτόντων ζητημάτων καὶ τῶν ἀναφωμένων προσκομμάτων τὴν ἄρσιν ἐπὶ τὸ πολεμικώτερον καὶ ἐπὶ τὸ ἀποτομώτερον. Ὁ Μαυροκορδάτος, βαθύτερον καὶ πολιτικώτερον κρίνων τὰ πράγματα, δὲν ἠνόει ποτὲ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν βασιλικὴν ὑπόληψιν, προσεπάθει δὲ νὰ σώσῃ ὅσον οἶόν τε πλεῖστον ἐκ τοῦ ναυαγίου ἐκείνου τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος· εἶχε τὸ αἶσθημα τῆς νομιμοφροσύνης ἀνώτερον, δεσπίζον πᾶσαν ἄλλην σκέψιν αὐτοῦ καὶ κανονίζον πᾶσαν ἐνέργειάν του· Ἐμβλέπων εἰς τὸ μέλλον, ἔκρινε τὴν διὰ τῆς ξενικῆς λόγῃς ἀνατροπὴν τῆς δυναστείας ἐκείνης, ὡς ὀλέθριον προηγούμενον, ἀφ' οὗ δ' ἀπαξ ἡ βασιλεία ἐκείνη ἐμελλε νὰ διατηρηθῇ, κατενόει, ὅτι ἔπρεπε νὰ μὴ ἐξευτελισθῇ, ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐπιτελέσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἀνατεθέντα αὐτῇ καθήκοντα. Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμῃς, εἰς τοῦ Μαυροκορδάτου τὰς ἰδέας ταύτας κλίνων, καὶ ταύτας ἀποδεχόμενος, ἐποιήσατο ὑπὲρ τούτων χρῆσιν τῆς ἐπιβόρης, ἣν ἤσκει παρὰ τῷ Καλλέργῃ, ὀρητικῶ μὲν τοὺς τρόπους καὶ ἀνικάνῳ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ τῆς ἔμφρονος πολιτικῆς ὑπαγορεύματα, ἀλλὰ τὴν φύσιν ἐν γένει ἀγαθῶ καὶ εὐμακάκτω λίαν, μετὰ τὴν πρώτην ἔκρηξιν τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Σειρὰ πολλῶν ἐπιστολῶν τοῦ Καλλέργη πρὸς τὸν Νικόλαον Δραγοῦμῃν μαρτυρεῖ, περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους φιλίας τούτων καὶ περὶ τῆς ὑπολήψεως, ἣν ὁ πρῶτος ἔτρεπε πρὸς τὸν δεύτερον. Καὶ ἀληθῶς πολλὰ ὄφειλεν ὁ Καλλέργης πρὸς τὸν Δραγοῦμῃν. Μὴ γινώσκων γράμματα καὶ δυσκολευόμενος νὰ ἐκφράσῃ διὰ τῆς γραφίδος τὰς ἰδέας του, ἐκάστοτε προσέτρεχεν εἰς τοῦ Δραγοῦμῃς τὴν φιλικὴν προθυμίαν, ὅπως συντάξῃ οὗτος τὰ ἔγγραφα, ἅτινα ὑπέγραφεν ὁ καλὸς στρατιωτικὸς, καὶ ἐδημοσίευσεν ἀκολούθως. Καὶ εἰς τὰ ἄλλα παρεμπύπτοντα διοικητικὰ ἢ νομικὰ ζητήματα ὁ Καλλέργης τὰς συμβουλὰς ἐζητεῖτο τοῦ Δραγοῦμῃς, αὗται δ' ἀπεδεικνύοντο ἐκάστοτε, ὡς συμφωνοὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ τοῦ αἰτουμένου διδόμεναι.

Κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν ἐποχὴν τοῦ 1854 καὶ 1855, ὁ Νικόλαος Δραγοῦμῃς ἀνέπτυξε καὶ ἄλλας ἀρετὰς, αἵτινες καὶ μόναι ἤρουν νὰ καταστήσωσι πρόσφιλη τὴν μνήμην του παρὰ τοῖς Συμπολίταις αὐτοῦ. Ὅτε ἡ χολέρα, σὺν ἄλλαις συμφοραῖς τῆς ξενικῆς κατοχῆς, ἐπέσκηψεν εἰς τὰς Ἀθήνας, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1854, καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος σχεδὸν ἠρημώθη, τῶν

πλείστων ἐκ τῶν κατοίκων φυγόντων εἰς τὰς πέριξ ἐξοχάς, ἡ δὲ δημοσία ὑπηρεσία ὀλίγου δεῖν παρέλυε σύμπασα, διότι οὐχὶ ὀλίγοι καὶ ἐκ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, καὶ ὑπουργοὶ ἔτι, κατέλιπον τὰς θέσεις των, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Ἀθηναίων ἐξελέξατο ἐπιτροπεῖαν ἐκ Πολιτῶν, ἵνα φροντίσῃ; περὶ τῆς συλλογῆς βοηθημάτων, ὑπὲρ τῶν πτωχῶν χολεριῶντων τῆς πόλεως, διανειμῆ δὲ ταῦτα, καὶ ἐν γένει μεριμνήσῃ, περὶ τῆς τακτικῆς ἐπισκέψεως καὶ τῆς νοσηλείας τῶν ἐκ τῆς ἐπιδημίας προσβαλλομένων ἀπόρων, οὓς καὶ αὐτοὶ οἱ συγγενεῖς καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκεῖοι κατέλιπον πολλάκις εἰς τῆς νόσου τὰς βασάνους, ἄνευ συνδρομῆς, ἄνευ βοηθείας. Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν παρὰ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου ἐκλεχθέντων ὡς μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας ταύτης. Ἔτερα μέλη τῆς Ἐπιτροπείας ἀνεδειχθήσαν οἱ Νικόλαος Κωστής, ἰατρός καὶ καθηγητής, πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπείας, ὁ Πρωτοσύγκελος Κωνοφάκος, οἱ Πέτρος Σκουλούδης, Παναγῆς Κυριακός, Γ. Παυλίδης, καὶ παρὰ τῆς Νομαρχίας μετ' ὀλίγον εἰς τούτους προστεθέντες οἱ Σταμάτιος Κρίνος, Νικόλαος Χατζόπουλος, Ἐμμανουὴλ Κουτσικάρης καὶ Ἰωάννης Σωτηριάδης. Ἡ Ἐπιτροπεία αὕτη ἀληθῶς προσήνεγκεν ὑπηρεσίας σπουδαιοτάτας καὶ πολυτίμους, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὀκτωβρίου 1854 ἰδίως μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἤτοι καθ' ὅλον τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ νόσος ἐμείνετο. Ἡ Ἐπιτροπεία αὕτη δὲν περιωρίζετο ἀπλῶς εἰς διασκέψεις, εἰς σύνταξιν καὶ ἐκδοσιν ἐγγράφων, εἰς συλλογὴν μόνον ἐράνων καὶ εἰς τὴν διανομὴν τῶν χρειῶν εἰς τοὺς ἀπόρους, διὰ χειρὸς ἄλλων, ἀλλ' αὕτη αὕτη, πάντα κίνδυνον περιφρονούσα καὶ ἀντιμετωπίζουσα τὸν θάνατον, ἀπὸ πρωίας μέχρι νυκτός, περιήρχετο εἰς τὰ τμήματα τῆς πόλεως, ἐξετίθετο εἰς τὰς προσβολὰς καὶ εἰς τὰς ὕβρεις τοῦ ἀπηλπισμένου πλήθους καὶ τῶν ῥακενδυτῶν, εἰσήρχετο εἰς τὰς καλύβας τῶν χολεριῶντων, ἰδίαις χερσὶ τὰ βοηθήματα παρέχουσα καὶ διανέμουσα, μεμολυσμένον καὶ δηλητηριώδη ἀναπνέουσα ἀέρα. Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης διεκρίθη, ἐν τοῖς συναδέλφοις αὐτοῦ, εἰς προθυμίαν, εἰς γενναιότητα καὶ εἰς αὐταπάρνησιν, καταλιπὼν καὶ συγγενεῖς, ἐκ τῆς χολέρας προσβληθέντας, ὅπως παράσχῃ τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐνδεεῖς καὶ ἀπροστατεύτους, ἰδίως εἰς τοὺς ἐν τῷ τετάρτῳ τμήματι τῆς πόλεως, ὅπου δυστυχῶς, πλὴν τῶν ἰατρῶν, οὐδ' ἀστυνομικὸς κλητὴρ ἐφαίνετο ἐπιτελῶν τὸ καθήκον αὐτοῦ. Ἐπὶ μῆνας δύο ὅλους διήρκεσεν ἡ τοιαύτη ἐργασία τῆς ἐπὶ τῶν ἐνδεῶν χολεριῶντων Ἐπιτροπείας, ἣτις, διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ διὰ τῆς προθυμίας αὐτῆς, κατέστη ἡ μόνη σεβαστὴ καὶ περιπόθητος ἀρχὴ ἐν ταῖς Ἀθήναις, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς φρίκης καὶ τοῦ τρόμου.

Καὶ, ὡς συνήθως συμβαίνει, πάντες, ἀπὸ τοῦ Βασιλέως μέχρι τοῦ ἐσχάτου ὑπαλλήλου, ἀπεθαύμαζον τῶν Μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας τὴν γενναιότητα, ἐξῆρον δὲ τὰς ὑπηρεσίας καὶ καθ' ἑκάστην ἐμνημόνευον μετ' ἐπαίνων τῶν κατορθωμάτων καὶ τῆς ἀρετῆς αὐτῆς. Ἀλλὰ, τῶν κινδύνων παρελθόντων,

ἔνω εἰς ἄλλους, μηδὲν πράξαντας, ἀπενεμήθησαν αἱ κυβερνητικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ παράσημα προσηλώθησαν εἰς τὰ στήθη πλήθους δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ, ὅτι «εἶχον μείνει ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς «χολέρας», ἣτοι διότι ἀπλῶς δὲν παρέβησαν τὸ καθήκον των καὶ δὲν περιέπεσαν εἰς ἔγκλημα, ξηρὰ τις καὶ ἀνούσιος, βεβιασμένη, ἐκονοποιήθη ἔκφρασις εὐχαριστιῶν ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως εἰς τοὺς τόσα παθόντας καὶ τόσα αὐτοκλήτως, οὕτως εἰπεῖν, προκινδυνεύσαντας ὑπὲρ τῶν Συμπολιτῶν αὐτῶν, εἰς τὰ Μέλη τῆς ἐπὶ τῆς χολέρας Ἐπιτροπείας. Οἱ δημοῖοι ὑπάλληλοι, διότι δὲν ἔπραξαν τὸ ἔγκλημα τῆς λιποταξίας, ἡμείβοντο, ἐκεῖνοι δὲ, οἵτινες, οὔτε μισθούμενοι ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, οὔτε ἄλλων τιμῶν ἀπολαύοντες, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν κάμινον θανατηφόρου ἐπιδημίας, καταλιπόντες τοὺς οἰκειοὺς αὐτῶν ἐν διαρκεί φόβῳ, ἄψυχον ἐλάβανον ἔκφρασιν «τῆς ὑψηλῆς εὐαρεσκείας τοῦ Βασιλέως», διότι «ἐξεπλήρωσαν, κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς χολέρας, τὰ καθήκοντά των, μετὰ μεγάλης προθυμίας καὶ φιλανθρωπίας».

Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης, βαρέως φέρων τὸ ἀδίκημα, ἀπηύθυνε τότε (1 Ἰανουαρίου 1855) πρὸς τὸν Νομάρχην Ἀττικῆς ἔγγραφον, δι' οὗ εὐτόλμως ἐστιγματίζε τὴν τοιαύτην πρᾶξιν τῆς Ἐξουσίας καὶ ἀνεμίμνησκεν αὐτῇ τὰ καθήκοντά της. Ἀλλ' αἱ ἐξουσίαι τοιαῦτα συνήθως δὲν ἀκούουσι, δι' ἑαυτῶν δ' ἐξευτελίζουσιν, καὶ ἴσως εὐτυχῶς, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Τὸ πρῶτον δὲ τότε δὲν ἐγένετο τῶν παρασῆμων ἢ διακωμώδησις καὶ ἡ κατάχρησις. Σήμερον, κατήνησαν ταῦτα εἰς τὴν ἐσχάτην τῆς ἐκπτώσεως βαθμίδα, διότι αἱ ἐπελθούσαι ἐξουσίαι, ὡς ἐκ συστήματος, εἰργάσθησαν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐκμηδενίσεως αὐτῶν.

Ἀλλ' ἂν ἡ ἐκτελεστικὴ Ἐξουσία οὕτω οἰκτρῶς ἐξετίμησε καὶ ἀντήμειψε τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Δραγοῦμης, καθ' ἣν ὥραν ἀπητεῖτο καὶ μείζων ἔτι τῆς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐλησμόνησαν τοὺς προκινδυνεύσαντας, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν καὶ ἀρωγὸς προσελθόντας προθύμους, ἐν στιγματῆς ἀγωνίας ἐπιθανάτου. Οὕτω ἐτίμησαν διὰ τῆς ψήφου αὐτῶν τὸν Νικόλαον Δραγοῦμην, ἀπὸ τοῦ 1856 μέχρι τοῦ 1862 ἐκλέξαντες αὐτὸν διαρκῶς Δημοτικὸν Σύμβουλον.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὀριστικῶς ἀπομακρυνθῆ τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου, ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης, ὥσανεὶ ἦν προωρισμένον αὐτῷ νὰ μετέχῃ τῶν κοινῶν, ἐν ἡμέραις συμφορῶν καὶ κινδύνων, ὅπως ἴσως μᾶλλον καταφανεῖς γίνωνται αἱ κοσμοῦσαι αὐτὸν πολιτικαὶ ἀρεταί, ἐπέπρωτο αὐτῷ νὰ κληθῆ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, τὸ τελευταῖον, ὅπερ διάρρησεν ὁ βασιλεὺς Ὅθων, νὰ παραστῇ δὲ καὶ εἰς τὴν ἔξωσιν τῆς Δυναστείας του. Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης φάσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ Νικολάου Δραγοῦμης ὀφείλω νὰ ἐνδιατρίψω εἰδικώτερον, ἐπὶ τινὰς στιγμάς.

Αἱ ἡμέραι, καθ' ἃς ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἐκλήθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπουργοῦ, ἄθλον, ὀφειλόμενον αὐτῷ πολλῷ ἐνωρίτερον, ἐὰν τὰς βαθμίδας τῆς ὑπουργικῆς ἑδρας ἀνέβαινον πάντοτε οἱ διὰ τῆς παιδείας των καὶ διὰ μακρῶν πνευματικῶν ἢ πολιτικῶν ὑπηρεσιῶν ἀποκτήσαντες δικαίωμα ἀναμφίρρηστα, εἰς τὴν προαγωγὴν ἐν τῷ πολιτικῷ σταδίῳ, αἱ ἡμέραι, λέγω, καθ' ἃς ἐκλήθη ὁ Δραγοῦμης ὑπουργός, ἦσαν ζοφεραὶ καὶ δειναὶ, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

Τὸ δρᾶμα τοῦ Ναυπλίου μόλις εἶχε πνιγῆ ἐν τῷ ἀδελφικῷ αἵματι· ὁ σάλος δὲ, ὃν ἡ τρικυμία ἐκείνη ἀφήκεν ὀπισθεν, ἦτον φοβερός. Ὀλίγην τις ἐὰν κατέβαλε προσοχὴν ἐπέθετο, ἵδι ἦτον ἀνάπαυλα, προωρισμένη νέαν νὰ δώσῃ ὁρμὴν εἰς τὰ πρὸ μακροῦ χρόνου μαινόμενα πολιτικά στοιχεῖα. Ὁ ὀρίζων δὲν ἐκαθαρίσθη, τὰ μαῦρα νέφη τῆς ὑποχωρησάσης καταιγίδος ἐσκίαζον αὐτόν, καὶ ὁσημέραι ἐξετείνοντο πρὸς τὴν κορυφὴν. Νοήμων κυβερνήτης καὶ ἀντάξιός τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ εὐθύνης ἤθελε κατανοήσῃ ἀμέσως, ὅτι πρωτίστως ἐπεβάλλετο αὐτῷ ἡ ὑποχρέωσις νὰ ἐκβάλῃ τὸ πλοῖον ἀπὸ τῶν ὑφάλων, ὧν ἐν μέσῳ ὠδήγησεν αὐτὸ, νὰ στρέψῃ δὲ τὴν πρύμνην αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀνοικτὰς θαλάσσας. Ἀτυχῶς ἡ γνώμη αὕτη, ἐπὶ στιγμὴν κατισχύσασα, ὑπεχώρησεν εἰς ἐσφαλμένας ἐκτιμήσεις, αἱ γενναῖαι ἀποφάσεις ἀπεκρούσθησαν, καὶ μετ' ὀλίγον βαθύτερον εἰσέδυσε τὸ πλοῖον τῆς Πολιτείας εἰς τὸν βραχὺδὴ κόλπον, ὅπου ἐπέπρωτο νὰ προσκρούσῃ καὶ νὰ συντριβῇ.

Ἐξωτερικῶς κρείττων δὲν παρίστατο ἡ εἰκὼν τοῦ Κράτους. Αἱ πρὸς τὴν Σερβίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον συνεννοήσεις τοῦ βασιλέως Ὁθωνος καὶ τῆς Κυβερνήσεώς του, ἀποκαλυφθεῖσαι ἐνωρὶς ἤδη, αἱ ἀδιάκοποι διαπραγματεύσεις πρὸς τὸ ἐπαναστατικὸν κόμμα τῆς Ἰταλίας, ὅπως παράσχῃ τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰσορμῶσαν εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ τὰ ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ διενεργούμενα παρὰ τοῦ ριζοσπαστικοῦ κόμματος, ἀμέσως κατὰ τῆς Προστασίας φερομένου, καὶ εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Δυναστείαν δεικνυμένου, ἀκριβῶς ὡς ἀνταγγιζούσης, διήγειραν τὴν ὀργὴν τῆς Ἀγγλίας εἰς ὑπατον βαθμόν. Διῶρα τὸ ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον, ἐν ταῖς ἐνεργείαις ταύταις, ὑπολανθάνοντα τὸν ῥωσικὸν δάκτυλον, πάντα δὲ ἀπεφάσισε νὰ μετέλθῃ τρόπον, ὅπως προλάβῃ ταραχὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπειλούσας τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐν Παρισίοις πρὸ ἐξαετίας συνομολογηθέντων, καὶ ἀνοιγούσας αὖθις τὴν ὁδὸν τῆς Ἄρκτου πρὸς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Οἱ τρόποι, οὓς ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις μετέλλε τότε, ὅπως ἀναστείλῃ τὴν ἔκρηξιν, ὑπῆρξαν αὐστηροὶ, ἀπότομοι, ἀλλὰ δὲν ἐστεροῦντο σαφηνείας καὶ εἰλικρινείας. Τὸ ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον δὲν ἀπέκρυψε τὴν ἀμετάβλητον ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὅπως μὴ ὑποχωρήσῃ οὐδ' ἐνώπιον τῶν ἄκρων ἀποτελεσμάτων τῶν ἀποφάσεών του, χρόνον δὲ ἱκανὸν πρὸ τῆς τραγικῆς λύσεως, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς ἐπὶ τῶν πρῶτων ἐκείνων ἀμεταθέτους γνώμας του. Διὰ τῆς ἀπὸ 2 (14) Αὐγούστου 1862 δικαιοῦσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν εἰς Ἀθήνας πρε-

σβευτὴν τῆς Βασιλίσσης Καίσαρ Σκάρλεττ, ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός τῆς Ἀγγλίας λόρδος Ῥώσσελ ἀνεκοίνου πρὸς αὐτὸν τὰ ἐπόμενα :

«Ἐλαβον τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 29 καὶ ἀπὸ 31 τελευταίου μηνὸς ἔγγραφον τοῦ κ. Drummond, τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ εἰσέτι ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦντος ἐρεθισμοῦ, σπεύδω δὲ νὰ πρᾶγματεῦμαι ὑμῖν, ἵνα ἐπιστήσητε τὴν προσοχὴν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐπὶ τῶν σοβαρῶν ἀποτελεσμάτων, ἅτινα ὑδύνανται νὰ προκύψωσιν ἐξ οἷαςδήποτε ἐπιθέσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς Τουρκίας. Ὁφείλετε νὰ εἰδοποιήσητε τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος ἰδίως (especially), ὅτι πόλεμος κατὰ τῆς Τουρκίας θέλει ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, ἐν χρόνῳ βραχυτάτῳ, τὴν καθάρσιν του καὶ τὴν παραίτησιν του. Οἰοδῆποτε δὲ κίνημα ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, θέλει ἐκθέσει αὐτὴν εἰς τὸν κίνδυνον, ὅπως δώσῃ εὐθύνας αὐστηροτάτας εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀνεκοινώθη παρὰ τοῦ Σκάρλεττ, εἰς τὸν νέον ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν Νικόλαον Δραγοῦμην, τῇ 13(25) Αὐγούστου, ἦτοι ἡμέρας μόλις εἴκοσιν, ἀπὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Τοιαύτη ὑπῆρχεν ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος, καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν μεγάλην Δύναμιν τῆς Δύσεως, ὅτε ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνου, πρωθυπουργοῦ, ἢ ἀκριβέστερον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος, ἐγένετο ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης, μετασχὼν ἐνεργῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843 καὶ διαρκῶς, ἐπὶ μακρὰ ἔτη, παλαίσας, ὑπὲρ τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν, καὶ ὡς δημόσιος ὑπάλληλος, καὶ ὡς δημοσιογράφος, παρεῖχε βεβαίως πᾶσαν ἐγγύησιν, ὑπὲρ τῆς συνταγματικωτέρας πορείας τῆς διοικήσεως, ὑπὲρ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος. Καὶ πρᾶγματι ὑπῆρξεν, ἐν τοῖς συμβουλίαις πρόμαχος, τῆς γενικῆς καὶ ἀπολύτου ἀμνηστείας, τῆς ἀμέσου ὀργανώσεως τῆς ἐθνοφυλακῆς, τῆς ἐνεργείας ἐλευθέρων ἐκλογῶν, καὶ ἐν γένει τῆς εἰλικρινοῦς μεταβολῆς τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ἀλλ' ἐν τῇ πολιτικῇ δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ φρονῇ τις τὸ καλόν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ φαίνεται, ὅτι φρονεῖ τοῦτο, καὶ οἱ ἄλλοι νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτόν, ὅτι οὕτω φρονεῖ. Ὅπως πείσῃ δὲ τις τὰ πλήθη, περὶ τῆς ἀληθείας τῆς νέας πίστεως αὐτοῦ, ὀφείλει νὰ παράσχῃ τὴν καρδίαν του ὀλόκληρον εἰς τὰς νέας ιδέας, νὰ ἐμπνεύσῃ, διὰ τῆς λαμπρότητος καὶ τοῦ τελείου τῶν πράξεών του, ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς ἐσχάταις λεπτομερείαις, τὴν πίστιν εἰς τοὺς πολλοὺς, ὅτι δὲν εἶναι ὑπόκρισις τὰ γινόμενα, ἀλλ' ἀλήθεια. Δυστυχῶς ἡ πρὸς τὸν βασιλέα Ὁθωνα πίστις τῶν πολιτευομένων, καὶ ἐν γένει τοῦ τόπου, εἶχε κλονισθῆ, οὐδεὶς τούτων ἐπίστευεν εἰς τὸ εἰλικρινὲς τῶν νέων τρόπων του. Καὶ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν κατηγορούντων αὐτοῦ, ὡς μὴ εἰλικρινοῦς, πιστευτοῦς καθίστα τὸ ἀτελὲς τῶν ἀποφάσεων τῆς Κυβερνήσεως του. Ἀποδείκνυεν, ὅτι δὲν ἦσαν αὐτὰ προῖον αὐθόρμητον τῆς συνειδήσεώς του,

ἀλλ' ἐπιβεβλημένοι ὑπὸ τῶν περιστάσεων καὶ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης ὑποχωρήσεις, προμηνύουσαι νέαν ἐπίθεσιν καὶ πεισματωδέστεραν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ παλαιότερα εἰθισμένα. Καὶ ἐν μέρει δὲν ἦσαν ἀβάσιμοι αἱ ἰδέαι αὗται. Ἡ ὑπουργεῖα τοῦ Δραγούμη δὲν ὠρέθη οὕτω ἐσωτερικῶς τὴν σαλευομένην Δυναστείαν τοῦ Ὄθωνος, οὔτε καθυσύχασε τοὺς ἐπιτιθεμένους κατ' αὐτῆς. Αἱ μερικαὶ ὄλως καὶ προσωπικαὶ ἐνέργειαι, αἱ μόνω τῷ κύκλῳ τῷ μικρῷ τῶν ἐνδιαφερομένων γνωσταὶ γενόμεναι, δὲν ἔμελλον ν' ἀναγκαιώσωσι τὴν ὁρμὴν τοῦ ρεύματος, ὅπερ ἤδη κατέκλυσε τὰς βαθμίδας τοῦ θρόνου καὶ ὅση μέρει ἐξογκούμενον ἀνέβαινε πρὸς τὸν ἐπ' αὐτοῦ καθήμενον.

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἀνέκαθεν διατέλεσε φίλος εὐλικρινὴς καὶ πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τὰ πρόσωπα τοῦ τότε καλουμένου ἀγγλικῆς κόμματος, ἐτιμωρήθη δὲ μάλιστα, ἐν προγενεστέροις χρόνοις, ὡς εἶδομεν, τῆς ὑπηρεσίας ἀποβληθεὶς, διότι εἰς τὰς πεποιθήσεις του ταύτας ἐνέμενε. Τὸν Δραγούμην συνέδεε στενὴ φιλία καὶ σχεδὸν οἰκογενειακὴ σχέσις πρὸς τὸν λόρδον Λάϊον, ὅστις ἐτίμα αὐτὸν καὶ ὡς υἱὸν ἠγάπα. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ν. Δραγούμης, μετὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστροφὴν του, δὲν ἐδίστασεν ἀπροκαλύπτως νὰ δηλώσῃ τῷ βασιλεῖ Ὄθωνι, ἐν συνεντεύξει, ἣν πρὸς αὐτὸν ἔσχε, τὴν νύκτα τῆς 20 Ἰουλίου 1862, τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Ἑλλάς ὄφειλε δι' ἄλλης πολιτικῆς νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἐθνικῶν πόθων, οὐχὶ ἐπιδεικτικὸς μετερχομένη τρόπους καὶ ἀδικόπως ῥιπτομένη εἰς μερικὰ ὄλως καὶ οὐχὶ πολὺ ἀπὸ τῶν ληστρικῶν ἀπέχοντα κινήματα ἐπαναστατικὰ, ἐν ταῖς ὁμόροις ἐπαρχίαις, ἅτινα καὶ τὴν ληστείαν καθίστων δυσεξάλειπτον καὶ τὴν ὅλην θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐδυσχέρανον, ἀλλὰ τὸναντίον διὰ τινος μεμετρημένης πολιτείας καὶ συνεννοήσεως πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀνακουφίζουσα τὴν βαρεῖαν τύχην τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων καὶ ὀχυρομένη στερεώτερον, κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατὰ τῶν ἐντέχνων καὶ ἐτέρωθεν ἰσχυρῶν ἐνεργειῶν τῶν Πανσλαβιστῶν, ὧν διέκρινεν ἤδη τὰς τάσεις κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ δὲν ἠγνόει τὰς ποικίλας ἐργασίας, ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας ὑποστηριζόμενας ἐκθύμως, πρὸς ἀπώθησιν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἀπὸ μερῶν ἐπικαίρων τῆς ὑπὸ τὸν Αἴμον χώρας. Πάντα ταῦτα ἦσαν λόγοι ἰσχυροὶ βεβαίως, ὅπως ἐμπνεύσωσι πίστιν εἰς τὴν ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν· ζῆναι δὲ δὲν ὑπῆρχον αἱ περιστάσεις αὗται εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ, ὡς ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀφοῦ καὶ τῷ βασιλεῖ Ὄθωνι καὶ τῷ Κολοκοτρῶνῃ εὐλικρινῶς ἐξέθηκε τὰς ἐντυπώσεις του καὶ τὰς γνώμας του ταύτας. Ἐπιστεύθη ἐντεῦθεν καὶ εὐλόγως, ὅτι ἠδύνατο ἡ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν παρουσία τοῦ Δραγούμη νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὰς ὑπονοίας αὐτῆς, παρέχουσα ἐγγύησιν ἐπαρκῆ, περὶ τῆς νέας τροπῆς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος. Φιλοῤῥωσσικῶν σχεδίων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταστήσῃ ὄργανον ὁ νέος ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπεισε κυρίως, τὸν Δραγούμην νὰ δεχθῇ τὸ Ὑπουργ-

γεῖον, μετὰ πολλὰς ἀνήσεις του. Ἐπίστευσε, ὅτι προσφέρει ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Πατρίδα του καὶ εἰς τὸν κινδυνεύοντα βασιλέα αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι ὑπουργοὶ, δὲν ἐλησμόνουν, ὅτι τῷ 1854 ὁ Δραγούμης καὶ αὐτὸς συμφωνῶν τῇ κολοσσιαίᾳ πλειονοψηφίᾳ τοῦ Τόπου, συνετάχθη τοῖς φρονήσασιν, ὅτι ἡ Ἑλλάς ὄφειλε νὰ μετὰσχῃ πολέμου, διωκομένου κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀνεξαρτήτως τοῦ κηρύξαντος αὐτὸν καὶ παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἀντιθέτους ἀπαιτήσεις τῆς Ἀγγλίας πολεμοῦσης κατὰ τῆς Ῥωσσίας. Ὁ λόρδος Ῥώσελ, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ν. Δραγούμης διορίζετο ὑπουργὸς ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἀπέκρυψεν τοὺς περὶ τῶν φρονημάτων τοῦ Δραγούμη ἐνδοιασμούς του, ἀναφερόμενος εἰς τὴν κατὰ τὸ 1854 πολιτείαν του. Ὁ νεαρὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας προσεπάθησε νὰ διασκεδάσῃ τὴν καταιγίδα. «Βεβαίως, εἶπεν ὁ κ. Χαρίλαος Τρικούπης, ἀπαντῶν πρὸς τὸν λόρδον Ῥώσελ, ὑπομνηστικῶς αὐτῷ τὴν ἐν ἔτει 1854 πολιτείαν τοῦ Δραγούμη, ὅπως τῷ δείξῃ, ὅτι ἐγένετο Ῥώσσοις, ἀβελήως ἐγένετο Ῥώσσοις ὁ κ. Δραγούμης, ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐγενόμεθα ἀνεξαιρέτως Ῥώσσοι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ὅπως ἠθέλομεν γίνεαι ὅλοι Ἄγγλοι, ἂν ἡ Ἀγγλία ἦτο ἡ προσβάλλουσα τὴν Τουρκίαν· ἀλλ' ἤδη ὅτε ἐξέλιπον αἱ παρενοήσεις, εἰς ἃς, πρὸς μεγίστην ζημίαν τῆς Ἑλλάδος, ἔδωκεν ἀφορμὴν ὁ Ῥωσσοῦς πόλεμος, ἐνόησεν ἡ Ἀγγλία ὅ,τι δὲν ἦτον ἐλπίζομενον νὰ ἐννοήσῃ, ἐν τῇ ἐξάψει τοῦ πολέμου, τοῦτέστιν, ὅτι ἡ τότε πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος οὐδ' ἀμῶς ἦτο φιλοῤῥωσσικὴ, ἀλλὰ μόνον ἀντιτουρκικὴ.» Ὁ Ῥώσελ ἐφάνη ἀποδεχόμενος τὰς βεβαιώσεις ταύτας τοῦ κ. Τρικούπη καὶ ἐγκρίνων τὰς περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Δραγούμη ἐκτιμήσεις του. Ἀλλὰ πεισθεὶς περὶ τῶν προσόντων καὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ προσώπου, δὲν ἐπέισθη καὶ περὶ τῆς δι' αὐτοῦ προσδοκωμένης πραγματικῆς μεταβολῆς. Δὲν ἦτο ἀσφαλές, ὅτι ἡ μόνη παρουσία τοῦ Δραγούμη, ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο ν' ἀλλοιώσῃ ἐκ θεμελίων τὴν πολιτικὴν τοῦ Μυστικοσυμβουλίου τῶν Ἀθηνῶν, ἧς τὰ καθ' ἕκαστον ἄλλοθι ἐγίνωσκεν ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις. Τότε δὲν ἐπεκράτει ἐν τῇ Ἑλλάδι τέλειον καὶ πλήρες τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα· οἱ Ὑπουργοὶ ἦσαν, ἐκόντες ἄκοντες, τοῦ Βασιλέως οἱ Ὑπουργοὶ, τῆς προσωπικῆς πολιτικῆς του οἱ ὑπάλληλοι, οὐχὶ τῆς πολιτικῆς ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ κατἰσχυροῦσης μερίδος οἱ ἀντιπρόσωποι. Ἐλαχίστην οὕτω ἐκέκτητο σημασίαν ἡ προσωπικότης τοῦ Ὑπουργοῦ, ἀπέναντι τῆς ἐπὶ τῆς ἀμεταβλήτου θελήσεως τοῦ Ἡγεμόνος στηριζομένης πολιτικῆς. Τοῦ Δραγούμη ἡ παρουσία ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐν ἔτει 1862, μεγίστης σημασίας μεστῆ, ὑπὸ τὸ καθαρῶς κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα καὶ ὑπὸ τοῦτο πραγματικὴν ἐμπιστοσύνην προωρισμένη νὰ ἐμπνεύσῃ τῇ Ἀγγλίᾳ, καὶ ἱκανῆ, ὅπως διασκεδάσῃ ἐμπνεύσεις ἄλλας ἢ ἐξουδετερώσῃ ῥαδιοργάνως ἐντέχνους, ἐντεῦθεν δὲ σώσῃ τὸ ἀνεύθυνον τοῦ Βασιλέως καὶ τὸ μέλλον τῆς Δυναστείας αὐτοῦ, δὲν ὑπηρετήσῃ τὸν σκοπὸν, τὸν ὑπαγορευσαντα αὐτῇ,

οὔτε ἐπήγαγε τὸ ἐπιδιωχθὲν τέλος. Ἡ πολιτικὴ τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως δὲν μετεβλήθη πρὸς τὴν Ἑλλάδα, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξετελέσθη ἡ ἀπειλή, ἣν κατὰ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος ἀπηύθυνεν ὁ Ῥώσσελ, διὰ τῆς πρὸς τὸν Σκάρλετ ἐπιστολῆς αὐτοῦ τῆς 2(14) Αὐγούστου 1862, ἣν ἔμελλε νὰ δεχθῆ ὁ ἀντίθετα φρονῶν Ὑπουργὸς καὶ ἀπόφασιν ἔχων ἄλλως νὰ βαδίσει, ἐὰν ἀφίνετο ἐλεύθερος. Πολλὰ δὲ, πλεῖστα κείμενα τοῦ Νικολάου Δραγοῦμης πείθουσι τὸν ἐπισταμένως μελετῶντα ταῦτα, ὅτι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημείωσα, πρακτικωτέρας ὄπως ἀπεδέχετο ἀρχᾶς, καὶ πρὸ πάντων ἀπέκρουε τὰ παρακκεινδυνευμένα κατὰ τῆς Τουρκίας κινήματα, ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ μάλιστα ἐν ἡ ἐποχῇ οὐδεμίαν ἐδύνατο ἡ Ἑλλάς νὰ προσδοκᾷ ὑποστήριξιν, ἔστω καὶ ἠθικὴν, ἐκ τῆς Εὐρώπης, τούναντίον δὲ βεβαία ἦν, ὅτι ἔμελλε ν' ἀνεύρη καθ' ἑαυτῆς σφοδρὰν ἐκρηξιν ἀγανακτήσεως. Οὕτω ὁ νέος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκλήθη, ἵνα παραστή μάρτυς τῆς πτώσεως Βασιλέως, βιαιῶς καταβάλλοντος τοῦ θρόνου, ἀκριβῶς διότι, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἠκολούθησε τὴν πολιτικὴν, ἣν μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Τύπου καὶ ἐμέμφθη διὰ τῆς πολιτείας του. Ἐπέπρωτο, ἵνα ὁ μὲν εἰλικρινὴς καὶ τίμιος πολέμιος, ὁ ἐν καιρῷ τοῦ μέλλοντος κινδύνους ὑποδείξας, καὶ παντὶ σθένει ἐργασθεὶς εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τοῦ πρώτου Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, εὐρεθῆ πλησίον του, ἀτυχῆσαντος καὶ φυγάδος, συμμετέχων συμφορῶν, ἃς δὲν προῦκάλεσεν αὐτός, ἀλλὰ τούναντίον, ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐνεργείας του, προσεπέθηκε ν' ἀποσοβῆσει, ἀνακηρυχθῶσι δὲ τῶν νέων ιδεῶν πρόμαχοι καὶ ἀνευφημηθῶσι ὑπὸ τοῦ Τόπου, ὡς ἀνοθωνισταί, πολλοὶ ἐκ τῶν μέχρι πρὸ τίνος ἔτι τυφλῶς ἐξυπηρετησάντων τὰς περὶ πολιτείας ιδέας τοῦ Βασιλέως ἐκείνου καὶ βεβαίως ὑποθαλψάντων τὰς πρὸς πολλοὺς ἀνεξηγήτους ἀντιπαθείας τοῦ ἄλλως γενναϊόφρονος καὶ περισκερμένου Ὁθωνος, ἀντιπαθείας, αἵτινες πολλοὺς ἐξήγειραν κατ' αὐτοῦ καὶ προσωπικὸν ὄπως κατέστησαν τὸν ἀγῶνα.

Ἄλλ' ὅμως, εἰ καὶ ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης, εἰ καὶ ἠσθάνετο τὴν καταιγίδα μακρομένην περὶ τὴν ἐξουσίαν, οὐδὲν ἠμέλησεν ἐκ τῶν τοῦ κλάδου αὐτοῦ. Ὡς ἀποδεικνύει μακρὰ σειρὰ ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν, ἐπεδίωξε τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς ἰθαγενείας, τὴν ἀνανέωσιν τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν συνθηκῶν, εἰργάσθη εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, ὅπερ μόλις μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν δεκαεξὶ ἔμελλε νὰ λυθῆ ὀριστικῶς, ἀνευδότης δὲ παρεσκεύαζε τὴν ἀνακάλυψιν καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ προζενικοῦ κλάδου, περὶ τοῦ ζωτικωτάτου τούτου μέρους τῆς ἐξωτερικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, ζητήσας καὶ λαβὼν λεπτομερεῖς καὶ μεμελετημένας ἐκθέσεις, παρὰ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐλληνικῆς πρεσβείας.

Τοῦ Νικολάου Δραγοῦμης οἱ κατὰ τὸ παρελθὸν μακροὶ ἀγῶνες, ὑπὲρ

τῆς κατισχύσεως τῶν συνταγματικῶν ἀρχῶν, τόσῳ ἐπιφανεῖς καὶ τόσῳ πασίγνωστοι ὑπῆρξαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πνίξη αὐτὰς καθ' ὀλοκληρίαν, ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν τῶν ἐπαναστατῶν ἔτι, τὸ κύμα τῆς ἐκραγείσης καταιγίδος. Δὲν ἠδύνατο ἡ θριαμβεύουσα ἐπανάστασις νὰ παρίδη καὶ τὴν περίστασιν αὐτὴν, ὅτι ὁ τελευταῖος ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ βασιλικοῦ Ὄγκου ὑπουργὸς τοῦ ἐκπτώτου Βασιλέως, οὐ μόνον εἰς οὐδεμίαν μετέσχεν ἐκ τῶν βιαιῶν πράξεων, αἵτινες ἐπέσπευσαν τὴν κρίσιν τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1862, ἀλλὰ πᾶσαν ἀφιέρωσε τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὅπως χύση βλάσκαμον ἐπὶ τῶν καθημαγμένων πληγῶν τῆς Πολιτείας, καὶ εἰ δυνατὸν, νέαν χαράξῃ ὁδὸν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος, ὅτι δὲ, ἐὰν ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου, ἐὰν πάντα τετμημένα ἐπήρχοντο τὰ χρήσιμα, καὶ τὰ σώζοντα ἐθραύοντο κατὰ τοῦ βράχου ἀκάμπτου θελήσεως καὶ παραδόξου, ὅσῳ μοιραίας, ἐπιμονῆς εἰς ἐσφαλμένον σύστημα, αἴτιος δὲν ἦτο αὐτός. Οὕτω ἡ ἐπανάστασις ἐσεδόθη τὸν Δραγοῦμην, οὐδεμίαν παρέσχεν αὐτῷ δυσάρεσκαιαν, καὶ ὁ τέως ὑπουργὸς ἐκπτώτου Βασιλέως, αὐτὴν ἔτι τὴν ἡμέραν τῆς καταλύσεως τῆς βαυαρικῆς δυναστείας, παρ' οὐδενός ἐνοχλούμενος, ἐπεσκεπτετο τοὺς φίλους του καὶ ἐδέχετο τοὺς οἰκείους του, τιμῶμενος παρ' αὐτῶν ἔτι τῶν φανατικωτάτων ἐκ τῶν νικητῶν.

Μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ 1862, ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης ἀπεχώρησε καθ' ὀλοκληρίαν τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου, ἐπιμόνας δὲ καὶ διαρκῶς ἀπεποιήθη νὰ δεχθῆ τὰς πολλὰς προσερχθείσας αὐτῷ ἐπιφανεῖς θέσεις τοῦ νομάρχου εἰς Σύρον, εἰς Ζάκυνθον καὶ εἰς Κέρκυραν, παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ Ἀναργύρου τῷ 1865, τοῦ Μεσοσηνέζη τῷ 1867 καὶ τοῦ Χ. Τρικουπῆ τῷ 1875. Ἐξηκολούθησε δὲ διευθύνων τὴν *Παρδώραν*, μέχρι τοῦ 1872 ὅτε, μετὰ εἴκοσι καὶ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς του, ἔπαυσεν ἡ ἔκδοσις τοῦ σοβαροῦ τούτου καὶ τὴν πρωτεύουσαν κατέχοντος θέσιν ἐν τοῖς περιοδικῶς συγγράμμασι τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλὰ, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, καθ' ὃν ἔπαυσεν ἡ ἔκδοσις τῆς *Παρδώρας*, συμπύπτει ἡ σύνταξις καὶ ἡ ἔκδοσις βιβλίου, ὅπερ ἔσκει θὰ καλλύνη τὴν μνήμην τοῦ Νικολάου Δραγοῦμης. Ἀνὴρ, ἐκ τρυφερᾶς νεότητος, εἰς τὴν ἐργασίαν ἀρσιωθεις, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι στιγμὴ τις τοῦ βίου του ἔμελλε νὰ παρέλθῃ, χωρὶς ν' ἀπασχολῆσῃ αὐτὴν εἰς ἔργον τι ὑπὲρ τῆς Πατρίδος. Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης ἐπεχείρησε νὰ κατατάξῃ εἰς ἐν τακτικὸν διήγημα τὰς πολλὰς σημειώσεις αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν συμβάντων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ὧν αὐτὸς ἐγένετο αὐτόπτης, ἢ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πρώτης ὀργανώσεως τοῦ νέου Κράτους τῆς Ἑλλάδος, ὧν μετέσχεν, ὡς συνεργάτης μετ' ἄλλων. Ἐδημοσίευσεν οὕτω, ἐν 1874, τεῦχος ἐπιγραφόμενον «Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις», ἐν ᾧ ἐκτίθησι τὰ κυριώτατα τῶν γεγονότων τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ὅσα εἶδεν, ἀπὸ τῆς νεότητος αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1862. Ἀφορῶσιν ἐντεῦθεν αἱ «Ἀναμνήσεις» τοῦ Ν. Δραγοῦμης εἰς τοὺς σπουδαιό-

τάτους χρόνους τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος· διότι καὶ ἡ γέννησις καὶ ὁ ἐνεργὸς βίος αὐτοῦ συμπίπτουσι ταῖς ἡμέραις τῆς ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως, τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς διοργανώσεως αὐτοῦ.

Αἱ «Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις» τοῦ Νικολάου Δραγοῦμη προὐκάλεσαν ἐπικρίσεις τινὰς καὶ συζητήσεις· καὶ ἔχουσι βεβαίως, ὡς αὐτὰ τὰ τελειότατα τῶν προϋόντων τῆς διανοίας, τὰς ἐλλείψεις των. Τοῦτο οὐδ' αὐτὸς οὗτος ἀποκρύπτει ὁ γράψας. Ἀναμφιρρήστως ὁμῶς τὸ τελευταῖον τοῦτο πνευματικὸν προϊόν τοῦ ἀκαμάτου Νικολάου Δραγοῦμη εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ἐπαγωγῶν πρωτοτύπων δημοσιευμάτων τῆς νέας Ἑλλάδος, ἐκ τῶν γεγραμμένων εἰς ἀφελεῖν καὶ ἠδύνουσαν φράξιν, συμβολὴ ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων καὶ πολυτιμοτάτων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πολιτικῆς παλιγενεσίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἐν πλείστοις δὲ φωτεινοτάτῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πρώτων βηματισμῶν τοῦ νέου Κράτους τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς διοργανώσεως. Ἐτήρησε δὲ ὁ συντάκτης τῶν «Ἀναμνήσεων» ἢ ἔδωκεν ἐγγύησιν, «ὕπερ τῆς ἀκιδήλου ὑπαρξαστάσεως τῶν πραγμάτων». Ὁ μέλλον ἱστορικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀποδώσει εὐκρινῶς μεγίστην εὐγνωμοσύνην τῷ Νικολάῳ Δραγοῦμη, ὅτι κατὰ νοῦν ἔθετο νὰ συντάξῃ καὶ ἐκδώσῃ τὰς «Ἀναμνήσεις» του· πολλάκις θὰ δυσχερᾶν ἐπὶ πολλῶν σημείων τῆς νέας ἱστορίας ἡμῶν, διότι ὁμοίω ἀπομνημονευμάτων συγγραφεὺς ἄλλων δὲν ἔχη ὑπ' ὄψιν του. Τελειότερον τὸ μνημεῖον τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεως ἡμῶν θ' ἀνηγείρετο, ἐὰν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἰδρύσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ζήσαντες καὶ ὁπωσδήποτε μετασχόντες τούτου, ἀπέθετον ἐν Ἀπομνημονεύμασιν ὅσα εἶδον καὶ ὅσα ἤκουσαν, ὡς τοῦτο ἔπραξεν ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης. Οὕτω πολλὰ ἐκ τῶν ἄλλως δυσεξηγήτων γεγονότων ἤθελον κρεῖττον κατανοηθῆ καὶ ἐρμηνευθῆ, ἀκριβεστέρον δὲ ἤθελον ὀρισθῆ οἱ κύριοι ἐργάται πολλῶν κατορθωμάτων, ὑπὸ ἐσφαλμένων ἐντυπώσεων τῆς κοινῆς γνώμης ἀποδοθέντων εἰς ἄλλους. Ἀτυχῶς ὁ μέλλον ἱστορικὸς ἄνευ φωτὸς ὁδηγοῦ βαδίζει ἐν τοῖς σκοτεινότεροις διαδρόμοις τοῦ λαθυρίνου τῶν πρὸ πεντηκονταετίας συμβάντων, πολλῶν δὲ τὴν ἐξήγησιν μάτην ἐκζητήσει, εἰ καὶ παρὰ τὰ πλευρὰ τῆς θὰ διέρχηται, ἐνῶ ἔστω καὶ ἰσχνὸν κηρίον ἀνημμένον ἔμελλε νὰ παράσχῃ πλήρη καὶ τελείαν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν καὶ τὴν δικαίαν ἐκτίμησιν.

Τῶν «Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων» τούτων ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης ἐπεχείρησε νέαν ἔκδοσιν, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἐξητηλήθη, καὶ εἶδεν οἷας ἔτυχεν ὑποδοχῆς τὸ πόνημα αὐτοῦ. Εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν ταύτην ἐποίησατο προσθήκας πολλάς, διεσκεύασε δὲ τὰς «Ἀναμνήσεις» του οὕτω, ὥστε νέον ἀποδεικνύεται αὐτῆ ἔργον. Εἰς τὴν νέαν ἔκδοσιν τῶν «Ἀναμνήσεων» του εἰργάζετο ὁ Δραγοῦμης, ἀνευδότης καὶ ἄνευ διακοπῆς, εἰ καὶ ἡ νόσος, ἢ πρὸ τριετίας προσβαλοῦσα αὐτόν, προχωροῦσα ὁσημέραι, ἤθελεν ἀποθαρρύνει καὶ τὸν

μᾶλλον χαλκέντερον. Ὡς δὲ ὁ ἄξιος στρατιώτης, καὶ οὗτος ἔπεσε μαχόμενος ἐπὶ τοῦ πεδίου, ὅπερ ὠρίσατο, ὡς στάδιον τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ. Ἐκράτει, δύναται τις νὰ εἴπῃ, τὸν κάλαμον, συνεργαζόμενος τῷ υἱῷ αὐτοῦ Στεφάνῳ εἰς τὰς διορθώσεις τοῦ κειμένου τοῦ φύλλου ια'. τοῦ δευτέρου τόμου τῶν «Ἀναμνήσεων», ὅτε τὴν νύκτα τῆς 8 πρὸς τὴν 9 Μαρτίου, ἰσχυρὰ ἀποπληξία, ἐκ τετάρτου ἐπερχομένη σφοδρὰ, ἀφήρει τὸν Νικόλαον Δραγοῦμην, περὶ τὴν ὥραν 1 μ. μ. τῆς ἐπομένης ἡμέρας, ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῆς συζύγου, τῶν θυγατέρων του, τοῦ ἐν Ἀθήναις κατοικοῦντος υἱοῦ του, τῆς νύμφης του, τῶν ἐγγονῶν του, τῶν συγγενῶν καὶ τῶν πολυαριθμῶν φίλων του.

Δὲν δύναμαι νὰ περῶν τὴν στοιχειώδη ἀφήγησιν αὐτὴν τοῦ βίου τοῦ Νικολάου Δραγοῦμη, πρὶν ἢ προσθέσω ὀλίγας ἔτι λέξεις, ἃς ἀπαραιτήτους κρίνω, εἰς τὴν ὅσῳ ἔνεστι πλήρη ἐξεικόνισιν τοῦ μακαρίου ἀνδρός.

Ἐὰν ἀληθές, ὅτι ἡ μορφή τοῦ προσώπου εἶναι ἡ πιστὴ εἰκὼν τῆς ψυχῆς, σπανίως ἀποδείγμα τοῦ ἀφορισμοῦ τούτου παρέσχεν ἡ φύσις πειστικώτερον ἢ διὰ τοῦ Νικολάου Δραγοῦμη. Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης ἦτον καὶ τὴν ὄψιν ὠραῖος καὶ τὸ παράστημα πλήρης, οἷος τὴν ψυχὴν ἀγαθὸς καὶ τὸν νοῦν καλὸς καὶ εὐρύς. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀνεμίμησκε τοὺς καλοὺς τύπους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐφέρετο δ' ἐπὶ ἀναστήματος ἀνδρικοῦ καὶ ὀρθίου. Τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν αὐτοῦ, καίτοι ὑπὸ τῆς νόσου ἀνὰ στιγμὴν πελεκιζόμενον, ἐφαίδρυνεν ἡ γλυκύτης, δῶρον ἀπταιστον τῆς εὐσυνειδησίας καὶ τῆς ἐν παντὶ ἐπιτελέσεως τοῦ καθήκοντος. Μειδιάμα ἐπήνθει ἐπὶ τῶν χειλέων καὶ ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διαρκῶς, συνοδεῦον τὴν αἰετοπε εὐφροῦ καὶ ἀβρόφρονα ὀμιλίαν του. Καὶ αὐτοὶ οἱ λόγοι τῆς ἀγανακτικῆς, καὶ αὐτὴ ἡ ὀργή, καίτοι σπανιωτάτη, καὶ αὐτὸ τὸ πένθος τοῦ Νικολάου Δραγοῦμη δὲν κατίσχυον νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν χάριν καὶ τὴν σώφρονα εὐθυμίαν, αἵτινες διέκρινον ἰδίως τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ, πρὸ πάντων δὲ τοῦ ὕψους βλέμματός του τὴν φαειρότητα. Εἶχε δ' ἐπὶ τούτοις τὸν ἦχον τῆς φωνῆς ἐπαγωγόν, καὶ ἐπιχαρίτως ἐφέλλιζεν. Ἐν τῇ διηγήσει ἦτον ποιικίλος, ἐλκύων πάντοτε, ποιήτως πλήρης καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Τελευταῖον ἤκουσα αὐτοῦ δημοσίᾳ ὀμιλήσαντος, πρὸ διετίας, ἐν τῷ Συλλόγῳ τοῦ Βύρωνος, τελούντος τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν αὐτοῦ, τὴν 25 Μαρτίου τοῦ 1877. Οἱ νεανίαι Ἐταῖροι τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου τούτου τὸν Νικόλαον Δραγοῦμην, ἐπίτιμον Μέλος τοῦ Βύρωνος, ἐκάλεσαν νὰ ἐκφωνήσῃ τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας. Εἰ καὶ ἤδη ἡ προσβαλοῦσα αὐτὸν νόσος, ἥτις μετ' ὀλίγον χρόνον ἔμελλε νὰ τὸν φέρῃ εἰς τὸν τάφον, ἤρξατο καταβάλλουσα τὰς δυνάμεις τοῦ Νικολάου Δραγοῦμη, δὲν ἠρνήθη οὗτος τὴν παράκλησιν τῶν νέων Συνεταίρων του· διότι ἠρέσκετο νὰ συναναστρέφῃται αὐτοῖς ὁ νεάζουσαν διατηρήσας τὴν καρδίαν καὶ τὸ φρόνημα μέχρι τοῦ γήρατος αὐ-

του, παρέστη δ' ἐνώπιον αὐτῶν, ὅπως ἀναγνώσῃ τὸν σχεδιασθέντα λόγον του. Ὑποκείμενον τοῦ λόγου αὐτοῦ ἔθετο τὸν ἠρωϊσμόν τοῦ ἐκ Ψαρόων Ἀνδρέου Σταματάρου, οὗ μυθιστορικῶς ὑπῆρξαν τὰ κατορθώματα καὶ ἠρωϊκὸς ὁ θάνατος. Καὶ ἤρξατο μὲν διὰ φωνῆς ὑποτρεμούσης μὲν, ἀλλ' ἠχηρᾶς πάντοτε καὶ γλυκείας, ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ· ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὸ μέρος, ἐν ᾧ ἱστορεῖται, ὅτι ἐπὶ τῆς σημαίας τῶν Ψαρόων, ἧτις ἐκυμάτιζεν ἐπὶ τῆς κεραίας τοῦ πλοίου τοῦ Σταματάρου, ἀνεγινώσκето «τὸ ἀθάνατον ὑπαρχάγγελμα, Ἐλευθερία ἢ Θάνατος», ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἐκόπη ὑπὸ τῶν λυγμῶν, παρέδωκε δὲ τὸ χειρόγραφον εἰς νέον τινα Ἐταῖρον τοῦ Συλλόγου, ὅστις ἐπέρανε τὴν ἀνάγνωσιν, ἐν μέσῳ τῶν χειροκροτημάτων τῶν ἐνθουσιῶντων ἀκροατῶν του. Οἱ λυγμοὶ ἐκεῖνοι ἦσαν βεβαίως οἱ λυγμοὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν ἐμπνέει εἰς τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς ἡ ἀνάμνησις τῶν γενναίων πράξεων· ἀλλὰ, κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν, συνώδευον καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ῥήτορος εἰς τὰς ὥραιας τῆς νεότητός του ἡμέρας, αἵτινες εὐτυχῶς συνέπεσαν καὶ πρὸς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ ὅλου Ἔθνους. Παραβάλλων τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς τῆς σήμερον πρὸς τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ῥώμην τῶν σωματικῶν δυναμειῶν του, πρὸ ἡμίσεως αἰῶνος, παρελθόντος ἤδη, συνεκινήθη, ὅτι ἔμελλε νὰ καταλίπη τὴν γῆν, ἐνῶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἦν πάντοτε νεαρὸν καὶ ἀποστήλβον τῆς αὐγῆς αὐτοῦ τὴν λάμψιν. Ἄλλ' ἀφοῦ ἀπέτισε τὸν φόρον τῆς συγκινήσεως καὶ τῶν δακρύων εἰς τῆς σαρκὸς τὴν ἀσθένειαν, ἐπανελάβε τὸ σύνθημα αὐτῷ ἦθος, κατέβη δὲ τοῦ βήματος, εὐχαρὶς καὶ οἶονεὶ ἀνανεωθείς. Ἐκτοτε, τῆς προσβαλούσης αὐτὸν νόσου ἐπιτεινομένης, δὲν ὠμίλησε δημοσίᾳ ὁ Νικόλαος Δραγούμης.

Τοιοῦτος ἐβίωσε καὶ ἀπέθανεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης. Καὶ ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς πολίτης, καὶ ὡς ἱερεὺς τῶν γραμμῶν, ἐπετέλεσε τὰ καθήκοντα αὐτῷ, ἐν προθυμίᾳ ἀμεταπτώτῳ, ἐν ἀφιλοκερδεΐᾳ καὶ ἐν αὐταπαρνήσει ἀνωμολογημέναις, ἐν ἀκριβεΐᾳ τελείᾳ. Οὐδ' ἐπὶ στιγμήν μίαν, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν βίον αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς τρυφερᾶς νεότητός του, ὅτε ἐσύρετο ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἐνώπιον τοῦ σουλτανικοῦ δημίου, μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξέπνευσεν, ἠρνήθη ἑαυτόν· ἔστη δ' ἐπὶ τῶν προμαχώνων, ἐφ' οὓς ἔταξεν αὐτόν ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρις, ἡ Ἐπιστήμη, καὶ ἐπάλαυσε, καὶ ἔπαισε, ἀναλλοίωτος καὶ ἀκαμπτος. Ὁ ναύαρχος λόρδος Λάυονς πιστῶς ἐξείκονισε τὸν ὅλον βίον τοῦ Νικολάου Δραγούμης, γράφων πρὸ εἰκοσιν ἑτῶν εἰς τὴν θυγατέρα αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ ἀκριβεΐᾳ αὐτῶν ὥραιους τούτους στίχους: «Τοῦ πατρὸς ὑμῶν ὁ βίος ὑπῆρξεν ἀξίος θαυμασμοῦ, δι' ὅσας προσήνεγκεν πρὸς τὸς εὐγενεῖς θυσίας, πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ πατριωτισμοῦ, τὰ δὲ τέκνα αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως θὰ κληρονομήσωσιν ὄνομα τιμιώτατον.» Εἷς δ' ἐπιφανῆς ἐλληνοστῆς καὶ φιλέλληνας, ὁ Egger ἀριστον ἐπιτάφιον ἔγραψε, πρὸς

τὴν οἰκογένειαν τοῦ Δραγούμης ἐπιστέλλων τὰ συλλυπητήρια αὐτοῦ, τὸν ἐπόμεινον: «Ὁ θάνατος τοῦ ὑμετέρου Πατρὸς καταλείπει πένθος μέγα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας πατριώτας καὶ εἰς πάντας τοὺς Φιλέλληνας, ἰδίᾳ δὲ »εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν παριστανὴν κοινωσίαν» ἡμῶν.»

Καὶ ὁ Ἄγγλος ναύαρχος καὶ ὁ Γάλλος σοφὸς, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἰδόντες τὸν Δραγούμην καὶ συνακαστραφέντες αὐτῷ, ἦσαν οἱ ἀριστοὶ τῶν κριτῶν τοῦ βίου καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, καὶ οἱ κατάλληλοι, ὅπως πλέξωσι τὸν στέφανον, ὅστις ἀμάραντος θὰ στολίσῃ διὰ παντός τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Διὰ τῶν ἐπιστήμων λόγων τῶν ἀμερολήπτων καὶ ἀρμολίων κριτῶν τούτων, περαίνω τὸ περὶ Νικολάου Δραγούμης βιογραφικὸν σχεδιάσμα μου, εὐελπιστῶν, ὅτι ὅσα περὶ τοῦ μακαρίου ἀνδρὸς ἔγραψα χρησιμεύουσιν ὡς ἀνάπτυξις καὶ κύρωσις τῶν κρίσεων τῶν δύο διασήμεων Φιλελλήνων.

ΤΙΜΟΛΕΩΝ Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ.

ΑΙ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Μετὰ τὰς ἐν τῷ τεύχει τοῦ Φεβρουαρίου δημοσιευθείσας δύο ἐκθέσεις τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ διευθυνόντων τὰς ἀνασκαφὰς Γερμανῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Deutscher Reichs-Anzeiger τρεῖς νεώτεραι, ὧν καὶ καταχωρίζομεν τὴν μετάφρασιν ἐναυθῶν. Ἡ πρώτη τούτων ἐξεδόθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 5/17 Φεβρουαρίου καὶ εἶνε γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ κ. Ἀδόλφου Φουρτβάιγγερ, ἡ δευτέρα ἐδημοσιεύθη τῷ 14/26 Φεβρουαρίου σταλεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γουλιέλμου Δέρπφελδ, ἡ δὲ τρίτη γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γεωργίου Τρόυ ἐτυπώθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 27/8 Μαρτίου.

Α'.

Βαρεῖα ἀσθένεια τοῦ διδάκτορος κ. Τρόυ εἶνε ἡ ἀφορμὴ δι' ἣν ὁ ὑποφαινόμενος ἀναλαμβάνει τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καὶ τῶν δύο τελευταίων μηνῶν, τοῦ Δεκεμβρίου καὶ Ἰανουαρίου.

Τὸ ὑποδηλωθὲν ἤδη ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκθέσει, ὅτι ἡ σημασίαι τῶν ἐφετεινῶν εὐρημάτων φαίνεται κειμένη ἐν τῇ ἀνεκπτώσει τῆς γνώσεως τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ ἀρχαίου τρόπου, ἐπικυροῦται ἀριδῆλως, εὐρεθέντων κατὰ τοὺς παρελθόντας μῆνας ἔργων ἐχόντων ἀληθῶς θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἐργαστηρίων.

Ποιοῦμαι δὲ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ κυριωτάτου τῶν εὐρεθέντων, τῆς μεταξὺ τῆς Παλαίστρας καὶ τοῦ δυτικοῦ περιβόλου τῆς Ἀλτσεως εὐρεθείσης κολοσσαίας γυναικείας κεφαλῆς ἐκ μαρμαίκοῦ τιτανολίθου, ἧτις ἔχει ὕψος 0,52. Εἶνε δ' ἐξ-

ειργασμένη ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαλακοῦ καὶ εὐπλάστου, ἐνιαχοῦ μὲν χιονολευκοῦ, μάλιστα δὲ κιτρινωποῦ λίθου ἐξ οὗ εἶνε κατειργασμένα τὰρχαῖκὰ ἀνάγλυφα περὶ ὧν λόγος ἐγένετο ἐν τῇ προηγουμένη ἐκθέσει· ἀλλ' ἐν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ διετηρήθησαν οἱ χαρακτῆρες πολλῶν κάλλιον ἢ ἐν ἐκείνοις καὶ ἀκριβῶς οἷοι ἦσαν τὸ πρῶτον, μόνον δὲ λείπει ἢ ῥίς καὶ ὄλον τὸ ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς ὡς καὶ ὁ λαίμωρος, μετ' αὐτοῦ δὲ πιθανῶς καὶ οἱ ἐπὶ τὸν ὦμον καθειμένοι βάστρυχοι. Ἡ δὲ κόμη εἶνε διευθετημένη κατὰ τεχνήεντα κυμάτια καὶ χωρίζεται ὑπὸ κίρρης ταινίας. Ἄνω δὲ ὑψαῦται ὑψηλὸν ἐρυθρὸν διὰ δῆμα, ὅπερ ἀκριβῶς ὅμοιον, κοσμούμενον διὰ γραμμῶν ὀριζοντίων, οὐδαμοῦ τέως παρετηρήθη. Ἀναλογιζόμενοι τὸ προσῆκον μέγεθος τοῦ ἀγάλματος ταύτου καὶ τὴν τοποθέτησιν αὐτοῦ ἐντός τινος ναοῦ, ἐπειδὴ ἐν ὑπαίθρῳ ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ διατηρηθῇ ὁ εὐθρυπτος λίθος, ἀναλογιζόμενοι περαιτέρω ὅτι ἐν χρόνους οὕτως ἀρχαίους οἷους καταδεικνύει ἡ ἐργασία μόλις που δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἄλτει ἀγάλμα οὕτω μέγα ἄλλης θεᾶς, τέλος δὲ ἀναλογιζόμενοι ὅτι δικαιούμεθα ἔργον τοιοῦτον, εὐρεθὲν ἐν στρώματι γῆς κειμένον ἄνω τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους τῆς Ἄλτεως, νὰ ζητήσωμεν ἐν τοῖς ὑπὸ Παυσανίου μνημονευομένοις, εὐρίσκομεν λίαν πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν οὐδὲν ἦττον ἢ τὴν κεφαλὴν τοῦ κυριωτάτου ἀγάλματος τῆς Ἥρας ἐν τῷ Ἡραίῳ, εἰς ἣν διὰ πέμπτου ἔτους ὕρκινον πέπλον αἱ γυναῖκες τῶν Ἡλείων.¹ Παρίστα δὲ κατὰ τὸν Παυσανίαν² τὸ ἀγάλμα ταῦτο τὴν Ἥραν καθήμενην, παρ' αὐτῷ δὲ ἴστατο ἀγάλμα Διὸς καὶ ἄλλα θεῶν γένεια ἔχοντος καὶ ἐπικειμένου κυτῆν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ. «Ἔργα δὲ ἐστὶν ἀπλᾶ» προσθέτει ὁ Παυσανίας, τοῦθ' ὅπερ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐπόμενα χρυσελεφάντινα ἔργα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀνφερόμενα εἰς τε τὸ ὕλικόν καὶ τὴν ἐργασίαν. Τὴν εἰκασίαν ἡμῶν ἐπικυρόνει καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ἔτι ἐν τῷ Ἡραίῳ ἐν τῷ βῆθει τοῦ ἱεροῦ σωζόμενον εὐρὺ βῆθρον, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἀνεῖχε τὰ τρία ἐκεῖνα ἀγάλματα, εἶνε ἐξειργασμένον ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκεῖνα τιτανολίθου. Τέλος δὲ συμφωνεῖ καὶ ἡ μικρὰ ἀπόστασις τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως τῶν ἀγαλμάτων ἀπὸ τοῦ Ἡραίου. Ὅμοιον δὲ τι στρογγύλον διάδημα πρὸς τὰ ἐπάνω εὐρυνόμενον ἔφερε καὶ τὸ ἀρχαῖον ἐν Σάμῳ ἀγάλμα τῆς Ἥρας.

Ἡ ἐργασία τῆς κεφαλῆς ταύτης εὐρίσκεται ἀνάλογος τὰ μάλιστα πρὸς τὰς παλαιότητας ἐκ Σελινούντος μετόπισθε περὶ τὰς κυριωτάτας ιδιότητας, τὴν ἄλλην κατασκευὴν τοῦ προσώπου, τὴν θέσιν καὶ τὸ σχῆμα τῶν μεγάλων ὀφθαλμῶν ὡς καὶ τῶν ὠτων, τὸ εὖρος τοῦ στόματος καὶ τὸ ὕψος τοῦ πάγωνος. Ἄλλ' οἱ ἰδιαιτάτοι χαρακτῆρες τῆς κατασκευῆς γίνονται καταφανεῖς μάλιστα διὰ παραβολῆς πρὸς τὰ δεύτεραν τῶν κυρίων εὐρημάτων, τὸν ἀνω κορμὸν ἀρχαιοτάτου γυναικείου ἀγάλματος ἐκ τῶν νοτιοανατολικῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, ἔχοντα ὕψος 0,24. Καὶ αὕτη ἔχει ὁμοίως στρογγύλον διά-

¹ Παυσ. V, 16, 2.

² V, 17, 1.

δημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς εὐρυνόμενον πρὸς τᾶνω, ἔχει πυκνοὺς ἐπὶ τοὺς ὦμους καθειμένους βοστρύχους καὶ χιτῶνα ἐχέσαρκον, ὅστις στερούμενος πάντη πτυχῶν εἶνε ἐξειργασμένος κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὴν ἐργασίαν μεγάλου ἀγάλματος γυναικὸς καθήμενης εὐρεθέντος πρὸ τινων ἐτῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ. Ἄν δὲ καὶ τὸ ἡμέτερον ἀγάλμα παρίστα καθήμενην γυναῖκα δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἐκ τοῦ σωζομένου κορμοῦ. Εἶνε δυνατὸν καὶ τοῦτο τὸ μικρότερον ἀγάλμα νὰ εἶνε Ἥρας. Ὁ λίθος εἶνε κυανόλευκον, λεπτόκοκκον, πιθανῶς λακωνικὸν μάρμαρον, ἐξ οὗ διεσώθη καὶ μικρὸς τις καθήμενος, λίαν δὲ ἀρχαῖκός λέων. Καίτοι δὲ τὸ ἀγάλμα τοῦτο πιθανῶς ἀπέχει κατὰ τοὺς χρόνους βραχὺ τι τῆς κολοσσαίας κεφαλῆς, ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας εἶνε τις πάντη διάφορος· ἐν ἐκείνῃ μὲν εὐρίσκομεν κατεργασίαν τῶν μεστωμένων σαρκῶν μιμουμένην ἀμεσώτερον τὴν φύσιν, ἐνταῦθα δὲ κατ' ἀντίθεσιν ἐκτάκτως ἀνεπτυγμένα τὰ ὀστά μετὰ τινος μάλλον σχηματικῆς κατασκευῆς τῶν καθ' ἑκαστα. Ἀλλὰ νὰ χαρακτηρίσωμεν δι' ὀνομάτων τὰ δύο ἐνταῦθα παρουσιάζόμενα ἐργαστήρια δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς.

Ὀλιγώτερον σπουδαία εἶνε μικρὰ τις λαμπρῶς διατετηρημένη γυναικεία κεφαλὴ, ἔχουσα ὕψος 0,05 ἐκ μαργικοῦ τιτανολίθου, ἀρχαίας καὶ πως ἀτέχνου ἐργασίας, ἰδίως διὰ τοῦτο ἀξία λόγου, ὅτι ὁ λαίμωρος δὲν εἶνε ἐξειργασμένος καὶ ὅτι ἡ κεφαλὴ προφανῶς ἐχρησίμευσεν ὡς κοσμητικῆ μεγαλειτέρου τινὸς ὄλου.

Ἐπειτα δ' ἔχομεν νὰ καταγράψωμεν πάλιν ἀπόκομμα μεγάλου τινὸς, τὸ κατ' ἀρχὰς περὶ τὰ 0,55 ὑψηλοῦ, εἰδωλίου ἐξ ὀπτῆς γῆς βεβαμμένου, ἀρχαίου δὲ τὸν τρόπον. Εἶνε δὲ κορμὸς ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης λευκὸν χιτῶνα, ἱμάτιον πορφυροῦν μετὰ παρυφῆς μακιοδρακοσμήτου καὶ ἐχούσης μέλανας βοστρύχους καθειμένους ἐπὶ τῶν ὦμων. Ἐχει δὲ ἀμφοτέρως τὰς χεῖρας ἐν κινήσει, τὴν μὲν δεξιὰν ὑψωμένην, τὴν δὲ ἀριστερὰν κεκλιμένην πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἡ δὲ κεφαλὴ ἦτο πιθανῶς ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἐπὶ τῆς ῥάχως πεταλοειδῆ τινα λείψανα δεικνύουσι διὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐπίχρωσιν ὅτι τὸ ἀγάλμα ἔφερε πτέρυγας. Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀληθῶς ἀρχαῖκὴν Νίκην· τοῦτο δὲ λέγοντες ὑπομιμνήσκουμεν ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς Νίκης ἐν τῇ τέχνῃ ἀνάγονται πιθανῶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν.

Ἄλλο δὲ τι εἰδωλίον ἐκ γῆς, βεβαμμένον διὰ μέλανος χρώματος, πιθανῶς δὲ ἀνήκον εἰς τὸν πέμπτον αἰῶνα τελευτῶντα, παριστάνει δειλῆγα ἔχοντα μῆκος 0,50. Εἶνε ἔργον ἀξίον πολλοῦ λόγου ὡς παράστασις ζῆου αὐτάρκης καὶ ὀλόγλυφος, ἐπειδὴ δὲν ἐχρησίμευε τυχὸν ὡς πίδαξ ὕδατος ἢ ὡς πᾶρεργον σύμβολον ἀγάλματος ἄλλου. Κολυμβᾶ δὲ ὀριζοντίως πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ὑπερέιδεται ὑπὸ τριῶν κατὰ περίεργον ἀλήθειαν φυσικῶς ἐξειργασμένων κυμάτων. Ἄλλὰ καὶ ὁ τόπος ἐνθα εὐρέθη εἶνε ἀξιοσημείωτος, ἐπειδὴ ἀνεκαλύφθη 0,50 ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς Ἄλτεως καὶ δεικνύει τὴν μεταγενεστέρην κτίσιν αὐτοῦ, τοῦλάχιστον ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει.

Τῶν πολυπληθῶν ἔργων τῆς μικροτεχνίας ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ἀρχαϊκώτατόν τι καὶ ἐπιμελῶς τετεχνημένον ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον ἀνδρὸς γυμνοῦ, χρησιμεῦσαν ὡς στήριγμα σκεύους τινός, διάμετρον μὲν ἔχον 0,04, κεκοσμημένον δ' ἀμφοτέρωθεν δι' ἀρχαϊκωτάτων ἐγγλυμάτων παριστανόντων ἀνὰ ἓνα γενειῶντα καὶ πτερωτὸν ἄνδρα, ὃν ὁ ἕτερος ἀπολήγει εἰς δύο οὐράς. Τέλος δ' ἀναφέρω τὰ εὐρήματα ἐν τῷ βαθυτάτῳ στρώματι παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Διός, συνιστάμενα κυρίως ἐκ πολυπληθῶν ἀναθηματικῶν ζωδίων καὶ ἀποσπασμάτων ὀρειχάλκινων ἀναγλύφων· πάντων δὲ κυριώτατον εἶνε ὠραία κεφαλὴ γρυπὸς τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.

Εἰς δὲ τὰγάλματα τῶν ἀετωμάτων προσετέθησαν πολλὰ μικρὰ κομμάτια, σκέλη, πόδες καὶ τεμάχια ἐνδυμάτων, πρὸς δὲ εὐρέθησαν καὶ κομμάτια μετοπῶν, αἵτινες πλὴν τούτων ἐπλουτίστησαν δι' ἀξιολόγου ἀποκόμματος, ὅπερ ὁ διδάκτωρ κ. Τρού ἀνεγνώρισεν ὡς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ εἰς τὸν πίθον ὑποπτήσσοντος Εὐρυθέως. Ἐκτὸς δὲ τούτων δύναται νὰ προστεθῇ εἰς τὰ εὐρεθέντα μαρμαρίνα ἔργα καὶ κορμὸς παιδὸς τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν χρόνων, ἴσως μέρος ἀγάλματος παιδὸς νικήσαντος ἐν τοῖς ἀγῶσι.

Τέλος δ' εὐρημα περιεργον ἐγένετο κατὰ τὴν διατομὴν τοῦ νοτίου τειχίσματος τοῦ Σταδίου, περὶ οὗ θὰ γραφῶσιν ἀκριβέστερα ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἐκθέσει. Ἐν μεγάλῳ δὴλα δὴ βάθει εὐρηται στρώμα, ἐν ᾧ εὐρομεν παρακειμένους ἐγγύτατα ἀλλήλων ἑπτὰ στρογγύλας καὶ μόνον ὀλίγον ἑλλειπτικὰς ἀσπίδας χαλκᾶς. Ἐχουσι δὲ ὠραία κεκοσμημένους γύρους, μία τις δ' αὐτῶν διασώζει ἀποσπασμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ἀργείων, πιθκῶν γραφείσης περὶ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος· ἄρα ἢ ἐπ' αὐτῶν κειμένη πρὸς ἧμισυ πρέπει νὰ εἶνε ἐπιγενεστέρα. Πλὴν δὲ ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς ἄξιαι μνείας εἶνε μόνον ἢ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἐπιθέου (Παυσ. VI. 15. 6.), ἐφ' ἧς ὀνομάζεται ὁ γλύπτης Πυθόκριτος, καὶ τινες ἀρχαῖαι χαλκαῖ πλάκες ἐν κομματίοις ὡς καὶ μεγάλα ἀποσπάσματα στήλης τινός ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαϊκῆς ὁμοσπονδίας κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα π. χ.

B'

Τὰ σπουδαιότατα τῶν τοπογραφικῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν πορισμάτων κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον ἐξήχθησαν ἐν τῷ νοτίῳ καὶ ἀνατολικῷ μέρει τῆς Ἀλτεως καὶ ἐν τῷ Σταδίῳ. Οἱ δ' ἐργάται ἦσαν διανεμημένοι σχεδὸν ἴσοι εἰς τοὺς τρεῖς τούτους τόπους, μικρότερον δὲ τι μέρος πλὴν αὐτῶν εἰργάζετο πρὸς περαιτέρω καθαρισμόν τῆς Παλαίστρας.

Αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Ἀλτεως ἐφώτισαν ἡμᾶς τελῶς περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ ἱεροῦ χώρου. Δύο μεγάλαι στοαὶ κίωνων περιελάμβανον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀλτεως, ὧν ἡ μὲν

βορεια, ἢ στοὰ τῆς Ἥχους, ἀνεκαλύφθη ἤδη κατ' Ὀκτώβριον, ἢ δ' ἑτέρα, ἢ νοτία, ἀπεσκεπάσθη πρὸ μικροῦ χρόνου. Τὸ ὄνομα ὅπερ ἔφερον ἡ δευτέρα αὕτη στοὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀγνοοῦμεν δυστυχῶς ἔτι, προσωρινῶς δ' ὀνομάσαμεν αὐτὴν ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Διός «νοτιοανατολικὴν στοάν».

Δύο βαθμίδες ἐκ λίθου κογχυλιάτου ἀνεῖχον ἐν τῷ προσώπῳ τῆς στοᾶς ταύτης δεκαεννέα δωρίους κίονας ἀνευ ραβδώσεων μετὰ δωρίου θριγκώματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου. Καὶ ἡ μὲν ἀπόστασις τῶν κίωνων ἀπ' ἀλλήλων ἦτο 1,21, ἡ δὲ πρὸς γείους αὐτῶν διάμετρος 0,78.

Ἐκ τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν λείπει μέχρι τοῦ νῦν μόνον τὸ τρίγυλον τοῦ δὲ κιονοκράνου, τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τοῦ γείσου ὑπάρχουσι τινα δείγματα. Κατεστράφη δ' αὕτη ἢ στοὰ ἤδη ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, πιθανῶς ἐκ πυρκαϊᾶς, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ πολλῶν ξυλανθράκων εὐρεθέντων ἐν τοῖς βαθυτέροις στρώμασιν. Δὲν ἀνωκοδομήθη δὲ τὸ ἐξῆς ἢ στοὰ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῆς καλῶς ἔτι σωζομένης βάσεως ἐκτίσθη βαλανεῖον Ῥωμαϊκόν, οὗ τὰ τεῖχη σύγκεινται τὸ μὲν ἐκ τῶν λευφάνων τῆς στοᾶς, τὸ δὲ ἐκ πλίνθων Ῥωμαϊκῶν. Εὐρίσκομεν δὲ καὶ ἐν ταῖς θερμαῖς ταύταις τὰς αὐτὰς κατασκευὰς, τὴν αὐτὴν οἰκοδομὴν καὶ τὰς αὐτὰς τοιχογραφίας, αἵτινες εἶνε γνωσταὶ ἐκ τῶν σωζομένων βαλανείων ἐν Ῥώμῃ καὶ Πομπηίᾳ, ἀλλὰ πάντως μετριωτέρας τὴν τε τέχνην καὶ τὸν πλοῦτον.

Ὁ δεύτερος τόπος ἔνθα ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ ἦτο ὁ χώρος μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Διός καὶ τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς Ἀλτεως. Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύψαμεν τὸ μέγα ἐπίπεδον τὸ περιβάλλον αὐτὸν πάντοθεν, ὅπερ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἦτο κεκοσμημένον διὰ παντοίων ἀγαλμάτων. Κατεσκευάσθη δὲ τοῦτο τεχνητῶς κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ, ἵνα παράσχη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διός θέσιν ἐξέχουσαν ἐν τοῖς ἄλλοις κτιρίοις τῆς Ἀλτεως. Εὐρομεν δ' ἔτι καλῶς διατηρούμενον τὸ χθαμαλὸν θωράκιον τὸ περιβάλλον τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο, ἔκειντο δ' ἔτι ἐπ' αὐτοῦ κατὰ χώραν καὶ πολλὰί βάσεις ἀνέχουσαι ποτε ἔργα τέχνης.

Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ἐπιπέδου τούτου εὐρηται ἡ δυτικὴ πύλη τῆς Ἀλτεως. Ἐκεῖθεν δὲ ἄγει κατὰ μῆκος τῆς ὅλης νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ δρόμος εὐρύς, οὗ τὸ στερεὸν δάπεδον κατὰ μέρη διασώζεται ἔτι. Ὁ ἐκ ταύτης τῆς ὁδοῦ εἰσερχόμενος εἰς τὴν Ἀλτιν ἀριστερόθεν μὲν εἶχε τὸ ἐπίπεδον μετὰ τῶν παμπληθῶν αὐτοῦ ἀναθημάτων καὶ ἀνδριάντων, ὅπισθεν δ' αὐτοῦ τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον τοῦ ναοῦ τοῦ Διός· δεξιόθεν δὲ ἔθεατο τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν μεγάλων βάσεων, ἀνεχουσῶν τὸ μὲν εἰκόνας ἰπέων, τὸ δὲ μεγαλειτέρας ὀλογλύφους περσαστάσεις. Ἀκολουθῶν δὲ τὴν ὁδὸν μέχρι τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, εὕρισκε δεξιᾶ ἄλλην πύλην τῆς Ἀλτεως, ἣν πρότερον ἐνομίσαμεν ὅτι ἀνεγνωρίσαμεν ὡς τὴν πομπικὴν

εἰσοδον¹. Ἄλλ' ἡ ἐξαιολοῦθησις τῶν ἀνασκαφῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ κατέστησε πάλιν ἀμφίβολον τὴν εἰκασίαν ἐκείνην, ἐπειδὴ ἡ πύλη φαίνεται οὐσα μόνον ἢ ἀρχὴ μεγαλειτέρας τινὸς ἀρχαίας οἰκοδομῆς, ἥτις δὲν ἀπεκαλύφθη ἤδη καθ' ὀλοκληρίαν, οὐδ' ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ παρόντος οἰαδήποτε ἀφορμῆ ῥητὴ πρὸς ὄρισμὸν αὐτῆς. Νοτίως δὲ τῆς μακρᾶς ἐκείνης σειρᾶς μεγάλων βάσεων ἐκτείνεται ὁ νότιος περιβόλος τῆς Ἄλτεως, οὗ τὴν συνέχειαν διακόπτει ἀρχαῖον φρέγγρ, περίπου ἀπέναντι τοῦ μέσου τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. Ἐγγύτατα δὲ τοῦ φρέγγρος, ἔξω τοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως εὐρέθησαν μέρη μεγαλειτέρου τινὸς ἀρχαίου κτιρίου, οὗτινος ἡ σημασία εἶνε ἄγνωστος μέχρι τοῦδε.

Τὴν δὲ σπουδαιότητα τοπογραφικὴν ἀνακάλυψιν ἐποηισάμεθα ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τῶν ἀνασκαφῶν, τῷ Σταδίῳ. Γενικῶς μέχρι τοῦδε ἐνομιζέτο, ὅτι τὸ Στάδιον ἦτο παράλληλον τοῦ ἀνατολικοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως, διευθυνόμενον ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν, καὶ ὅτι διατομή τις τοῦ Κρονίου ἔτε ὄρατὴ ἀπετέλει τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν κατελήξαμεν εἰς ἄλλο συμπέρασμα, ὅτι τὸ Στάδιον παρακολουθεῖ τὸ βεῦμα τοῦ Ἄλφειοῦ, ἥτοι διευθύνεται ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, κείμενον παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου καὶ τῶν ἀνατολικῶν παρακλαδίων αὐτοῦ.

Παρὰ τὸν τελευταῖον θησαυρὸν ἄγει θόλος ἔχων μῆκος 100 ποδῶν, ἡ κρυπτὴ εἴσοδος ἀπὸ τῆς Ἄλτεως εἰς τὸ Στάδιον. Μόνοι οἱ ἀγωνισταὶ καὶ οἱ Ἑλλανοδίκαι εἰσέρχοντο δι' αὐτῆς εἰς τὸ Στάδιον. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν εἴσοδον εὐρίσκοντο αἱ ἔτι καὶ νῦν ἀριστα σωζόμεναι ἀφῆσεις τῶν ἵππων. Πανταχόθεν δὲ περιεβάλλετο τὸ Στάδιον ὑπὸ ἀπλῶν χωμάτων γῆς, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ παμπληθεῖς θεαταί. Τούτων τὸ μὲν νότιον χῶμα, ὑψηλὸν περὶ τὰ ἑξήμετρα, εἶνε τεχνητῶς ἐπιτεχασμένον, τὸ δὲ βόρειον ἀποτελεῖται φυσικῶς ἐκ τῶν προπόδων τοῦ Κρονίου καὶ τῶν γειτονικῶν αὐτοῦ λόφων. Κατὰ τὸ νότιον χῶμα ἐκαθέζοντο, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας, οἱ Ἑλλανοδίκαι ἀπαντικρὺ δὲ τούτων ἐν τῇ βορείᾳ πλευρᾷ ἔθεατο τὰ Ὀλύμπικα ἢ ἱέρεια τῆς Δήμητρος, καθεζομένη ἐπὶ βωμοῦ λίθου λευκοῦ.

Καθ' ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε κατὰ τὸ Στάδιον ἀνασκαφῶν, δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰναμῆνωμεν ἄξια λόγου εὐρήματα, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι τὸ Στάδιον ἤδη ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων κατεχώσθη πως. Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἐπιθυμητὴ ἐντελής τις ἀποσκέπασις τοῦ Σταδίου, θαὶ προκατηθῶμεν ὁμῶς αὐτῆς, ἐπειδὴ τὸ στρώμα τῆς ψάμμου τὸ διὰ τῶν αἰώνων προσχωθὲν ἐνταῦθα εἶνε κατὰ μέσον ὄρον ὕψους 4¹/₂ μέτρων, ἡ δὲ ἀποκομιδὴ τοιούτων ὄγκων χῶματος ἀπαιτεῖ μεγίστας δαπάνας. Ὁκ περιορισθῶμεν δὲ εἰς τὸ νὰ ὀρίσωμεν διὰ τινῶν ἀποπειρακτικῶν διωρῶν τὸ μῆκος καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευὴν τοῦ ἐπιφανεστάτου τούτου σταδίου τῆς ἀρχαιότητος. Ὅποση δὲ ὁ ὀρισμὸς τοῦ μῆκους τοῦ σταδίου, ἔσου πρὸς ἐξακοσίους ὀλυμπιακοὺς πόδας, κέντηται σπουδαιότητα διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ

ἰδίως διὰ τὴν μετρολογίαν καταδείκνυται ἤδη ἐκ τούτου, ὅτι μέχρι τοῦδε παρὰ πάσας τὰς ἐπιμόρους ἐρεῦνας τῶν ἐπιστημόνων δὲν κατωρθώθη ὁ ἀκριβὴς ὀρισμὸς τῆς σχέσεως τοῦ μεγέθους τῶν ὀλυμπιακῶν ποδῶν πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν μέτρα μήκους. Καὶ ἐπετύχομεν μὲν ἤδη νὰ εὐρωμεν ἐν τοῖς ἀρχαιότεροις κτιρίοις τῆς Ὀλυμπίας πόδα 320 - 321 μέτρων, ἀλλ' αἱ τοιαῦτα ἐξερρηνήσεις θαὶ ἐξελεγχθῶσι κυρίως διὰ τῆς μετρήσεως τοῦ μῆκους τοῦ Σταδίου.

Τέταρτος τόπος ἐν ᾧ ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον ἦτο τὸ γυμνάσιον τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς παλαιστὰς καὶ πύκτας, ἢ λεγομένη Παλαίστρα. Ταύτης μέρος εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, αἱ δὲ περαιτέρω ἀνασκαφαὶ κατέστησαν ἐντελῶς δῆλον τὸ διάγραμμα αὐτῆς. Καὶ δὴ εὐρηται ἐν τῷ μέσῳ μεγάλη τετραγωνικὴ ὑπαιθρος στοὰ, ἥς ἐκάστη πλευρὰ, ἔχουσα μῆκος περὶ τὰ 41 μέτρα, ἀποτελεῖται ἐκ δεκαεννέα δωρίων κίωνων. Τὴν αὐτὴν ταύτην περιέει διαδρομὸς ἐστεγασμένος, ὅθεν εἰσέρχεται τις εἰς τὰ περικείμενα δωμάτια, ὧν ἡ πρὸς τὴν στοὰν εἴσοδος εἶνε κεκοσμημένη διὰ κίωνων ἰωνικοῦ ῤυθμοῦ. Κατὰ δὲ τὸν πρὸς νότον ἐξωτερικὸν τοῖχον ἠνοίγοντο δύο κύρια εἴσοδοι τοῦ κτιρίου, ἐν οἷς ὑπῆρχον ἀνὰ δύο κίονες κορινθιακοῦ ῤυθμοῦ καὶ δύο παραστάδες. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν ἐν τῇ Παλαίστρᾳ οὐ μόνον ἄξιον λόγου παράδειγμα τῆς συνυπάρξεως κίωνων δωρίου, ἰωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ ῤυθμοῦ ἐν οἰκοδομήματι ἀνήκοντι, ὡς πειθόμεθα ἐκ διαφόρων λόγων, εἰς τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον συνεχὲς δεῖγμα τῆς οἰκοδομικῆς ἑλληνικοῦ γυμνασίου τῶν ἀρχαιότερων χρόνων.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπεξετάθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ στενοτέρου χώρου τῆς Ἄλτεως ἐπὶ τὰ περίχωρα αὐτῆς, ἠδυνάμεθα ἤδη κατ' ὀλίγον νὰ συλλέξωμεν ἀρκετὴν ὕλην ἵνα σχηματίσωμεν γενικὴν τινα ἰδέαν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιχώσεως τῆς Ὀλυμπίας. Διακρίνομεν δὲ τέσσαρας περιόδους.

Καὶ πρῶτον μὲν οὐ μακρὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐτελέσθησαν τὸ τελευταῖον οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, κατεκυλίσθησαν, ἀπὸ τοῦ Κρονίου, πιθανῶς ἕνεκα τῆς αἰφνιδίας καὶ ἐντελοῦς ἀποδασώσεως, μεγάλοι βῶλοι γῆς καὶ κατέχωσαν τὸ Ἡραῖον, τινὰς τῶν θησαυρῶν καὶ τὸ Στάδιον εἰς βάθος ἑνὸς μέχρι δύο μέτρων. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἐξεχώρησε καὶ ὁ Κλάδεος τῶν ὄχθων αὐτοῦ καὶ προσέχωσε τὸ μέγιστον μέρος τῆς Παλαίστρας.

Ἐπειτα δὲ φαίνεται ὅτι ἐπῆλθε διέλειμμα πολλῶν αἰώνων, μεθ' ὃν χρόνον Σλάβοι ἢ ἄλλα φύλα τοῦ Βορρᾶ εἰσῆλασαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἄλφειοῦ καὶ ἀποκατέστησαν ἐνταῦθα, μάλιστα ἵνα ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν ἀμπελοργίαν. Ὡς κατοικίας εἶχον καλύβας, τὰς μικροτάτας καὶ εὐτελεστάτας, ἃς δύναται τις νὰ φαντασθῆ, στερουμένας καὶ αὐτῆς τῆς ἐστίας.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἐπῆλθον ἐπανειλημμένοι πλήμμυραι τοῦ Ἄλφειοῦ καὶ Κλαδέου, ἐκδιώξασαι πάντας τοὺς κατοίκους τῆς Ὀλυμ-

¹ Ἰδὲ Παρνασσὸς τόμ. Γ', σελ. 154.

πίας και επικαλύφεται διὰ στρώματος ἄμμου ἔχοντος ὕψος τεσσάρων μέτρων τὰ ἔτι ἀδιέφορα μένοντα κτίρια. Μόνον δὲ τινες τῶν δώδεκα θησαυρῶν ἔμειναν ἔτι ὁρατοὶ μὴ καλυφθέντες ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν θέσιν κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου. Οἱ δὲ ἀναλόγως μικροὶ αὐτῶν λίθοι ἀπήχθησαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, δαπανηθέντες ὡς τὰ μάλιστα ἐπιτήδειον ὕλικόν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν οἰκιῶν τῶν περικειμένων τόπων. Τέλος δὲ τὰ ἐναπολειφθέντα λείψανα τῶν θησαυρῶν φαίνεται ὅτι κατεχώσθησαν τελῶς διὰ κατακρημνίσεως μέρους τινὸς τοῦ Κρονίου.

Οὕτω δὲ ἡ Ὀλυμπία μετεβλήθη εἰς ἐρημίαν, μόνον δὲ τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν ἐξέχοντα λείψανα τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ πολλὰ ἐρείπια πλινθοκτίστων ῥωμαϊκῶν κτιρίων ἕμενον ὁρατὰ προδίδοντα εἰς τοὺς μεταγενεστέρας θεατὰς τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ τὰ ὑπὸ τὴν γῆν κρυπτόμενα κειμήλια.

Γ'

Ὡς μία τῶν κυριωτάτων ἐργασιῶν τῶν ἀνεκταφῶν ἐθεωρήθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ συμπλήρωσις τῶν ἀετωμάτων καὶ μετοπῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, καὶ δὴ μάλιστα ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος. Ἐπειδὴ, καίτοι ἐκεκτῆμεθα ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Πχυσανίου μνημονευόμενα εἴκοσι καὶ ἐν ζώδια, ἔλειπον ὅμως ἀπὸ τῶν δέκα καὶ τριῶν ἀνθρωποειδῶν ἀγαλμάτων πλὴν πολλῶν μελῶν δέκα κεφαλαί.

Καὶ οἱ μὲν δυσμετακόμιστοι κορμοὶ τῶν ἀγαλμάτων εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὰς ἀνασκευὰς ἀναλόγως πλησίον τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως, τὰ δ' εὐδιαφόρητα ἄρα ἐχρειάσθη νάναζήτησωμεν ἐν ἀπωτέρᾳ περιφερείᾳ. Οὕτω δὴ ἐπελήφθημεν ὅλου τοῦ χώρου πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, ἅμα δὲ τῶν στοῶν, αἵτινες πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιζωννύουσι τὸ τέμενος τοῦ Διὸς. Καίτοι δὲ δὲν ἐπερατώθη μέχρι τοῦδε οὔτε κἂν τὸ ἥμισυ ταύτης τῆς ἐργασίας, ἐξηγάγομεν ἤδη ἐκ τοῦ πυκνοῦ ὄχλου μεταγενεστέρων οἰκοδομημάτων, ὅστις περικαλύπτει πᾶσαν ταύτην τὴν χώραν, οὐ μόνον μέγα πλῆθος μελῶν καὶ ἄκρων, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐξ κεφαλαί, ὧν δύο μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων, τρεῖς δὲ εἰς τὰς μετόπας τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, μία δὲ, *εἰκονικὴ κεφαλὴ* ἀνδρὸς ἀγενείου, ἀνέρχεται εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Πρὸ πάντων δὲ σπουδαῖον εἶνε τὸ εὑρημα τῆς κεφαλῆς τοῦ *Οἰνομάου ἐπικειμένου κράνος τῆ κεφαλῆς*. Καὶ εὑρομεν μὲν τῇ 22 Φεβρουαρίου μόνον τὸ ἐμπρόσθιον ἥμισυ τῆς ἐγκαρσίως τετμημένης κεφαλῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀπισθοκράνιον συνεπληροῦτο κατὰ μέγα μέρος διὰ τεμαχιῶν κρᾶνους πρότερον εὑρημένων. Πάντως δὲ ἡ ἐμποιουμένη ἰδέα εἶνε πληρεστέρα ἢ ἡ παρὰ τῆς λίαν βεβλαμμένης κεφαλῆς τοῦ Πέλοπος, ἧς φαίνεται ἡ τοῦ Οἰνομάου καὶ ὡς ἔργον τέχνης ἀνωτέρᾳ. Οἱ τε ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ ἐρρυτιδωμένον μέτωπον εἶνε ἐμφατικώτερον, τὸ ὑπὸ γενείου περιεστοιχισμένον στόμα βαθυτέρον ἐγ-

γεγλυμμένον καὶ πῶς ἠνεωγμένον, ἐνέχον ἔκφρασιν τινὰ ἀρμόζουσαν πρὸς τὴν ὑπερήφανον στάσιν ἣν ἔχει τὸ ἄγαλμα τοῦ ἀγρίου βασιλέως τῆς Πίσσας, ὑπερείδοντος τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς χειρὸς. Ὁ δὲ Πέλοψ ἀπ' ἐναντίας ἔχει τὸ βλέμμα μειλίχιον καὶ ἤσυχον.

Τῇ 1 Μαρτίου εὑρεθὴ ἡ κεφαλὴ τῆς ἐπὶ τὸ γόνυ κεκλιμένης κόρης ἐκείνης τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ἣν παραδόξως ὁ Πausanias ἐξέλαθεν ὡς ἓνα τῶν ἵπποκόμων. Ὅτι δὲ ἡ κεφαλὴ ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα ἐκεῖνο καθίσταται δῆλον ἐκ τῆς ἀναλόγου μικρότητος αὐτῆς, καίτοι λείπουσι καὶ ἐνταῦθα ὁ τε λαιμὸς καὶ τὸ ὀπισθοκράνιον.

Ἀποτελεῖ δὲ ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ κορμοῦ ὅλον τι χαριέστατον, ἐν ᾧ πάντα ἀπεικονίζουσι ἤρεμον καὶ ἀφελῆ θεάν. Ἐπικρατεῖ δὲ ἐν τε τοῖς χαρακτῆρσι τοῦ προσώπου καὶ ἐν τῇ διασκευῇ τῆς κόμης ἡ μεγίστη ἀπλότης, περιβαλλούσης τὴν κόμην ταινίας, περὶ ἣν περιελήφθη ἡ κόμη κατὰ τὴν ῥάχιν. Μόνον δὲ οἱ βόστρυχοι τοῦ μετώπου κάτω τῆς ταινίας ἐπεξεργάσθησαν πλαστικῶς, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τῆς κόμης ἀφέθησαν λεῖτα, δηλωθέντα μόνον διὰ χρωμάτων.

Ἀξία λόγου εἶνε ἡ συμφωνία τῆς κεφαλῆς ταύτης περὶ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν διασκευὴν τῆς κόμης πρὸς τινὰ καλῶς διατηρουμένην *γυναικίαια κεφαλὴν* μετόπης τινὸς, ἣν εὑρομεν τῇ 23 Φεβρουαρίου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γνώμην μου δι' αὐτῆς καθίσταται ἐκ νέου φανερὰ ἡ ταυτότης τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἐργαστηρίου διὰ τε τὰ ἀετώματα καὶ τὰς μετόπας. Εἶνε δ' αὕτη ἀνεκτιρητῶς ἡ καλλίστη πικρῶν τῶν τέως εὑρεθειῶν κεφαλῶν τῶν γλυπτῶν μετοπῶν. Εἶνε δὲ σχεδὸν ὀλόγλυφος καὶ συνείχετο μετὰ τοῦ ἐδάφους τῆς μετόπης μόνον διὰ τινος μικρᾶς κυλινδρικής ἐξοχῆς κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος. Δυστυχῶς περὶ τῆς σημασίας τῆς κεφαλῆς ταύτης μέχρι τοῦδε οὐδὲν δύναται νὰ ἐξαχθῆ πόρισμα ἀσφαλές. Πιθανῶς δὲ ἀνήκει εἰς τὴν μετόπην τὴν παριστώσαν τὴν ἐκ τοῦ Ἄδου ἀνοδὸν τοῦ Κερβέρου, ἐπειδὴ ἐν οὐδεμιᾷ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν μετοπῶν εἰς ἀς βεβλῶς ἀνήκει, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ τόπου καθ' ὃν εὑρεθῆ, εὑρίσκεται θέσις δι' αὐτήν.

Αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἐσχάτως εὑρεθεῖσαι κεφαλαὶ ἐκ μετοπῶν παριστώσι τὸν Ἡρακλέα ἐν τῷ αὐτῷ ἀκριβῶς τύπῳ ὃν γνωρίζομεν ἐκ τῆς μετόπης τῆς πικρατώτης τὸν Ἄτλαντα καὶ ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς γαλλικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1829. Μία τούτων, εὑρεθεῖσα τῇ 21 Φεβρουαρίου, διασώζει καὶ μέρος τοῦ στήθους καὶ μέγα μέρος τοῦ βραχίονος.

Ἡ δὲ κίνησις αὕτη καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς κατατομῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἀρμόζουσι πρὸς τὴν μετόπην τὴν παριστώσαν τὸν Γηρούνην, ἧς εἶχον εὑρεῖ ἤδη οἱ Γάλλοι τῷ 1829 τὸ μέγιστον μέρος. Τῆς δὲ δευτέρας κεφαλῆς τοῦ Ἡρακλέους, εὑρεθείσης τῇ 23 Φεβρουαρίου, διασώζεται μόνον τὸ ἐμπρόσθιον ἥμισυ.

Ἡ δὲ μεγάλη *συνδρομὴ ἀποσπασμάτων* πρὸ τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως

πλήν τῶν ἄλλων συνέτεινεν εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἔτι λειπόντων κάτω κορμῶν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Κλαδέου. Ἀλλὰ καὶ τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου εὐρέθησαν τινὰ συμπληρωτικά, ἰδίως δὲ δυνάμεθα νῦν νὰ συμπληρώσωμεν τελέως τὸν τολμηρῶς προβαίνοντα ἀριστερὸν αὐτῆς πόδα καὶ νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι συνείχετο μετὰ τῆς βάσεως μόνον διὰ τινος συνημμένου μικροῦ ὑπερείσματος ὑπὸ τὸ πέλμα. Ἐπὶ ταύτης δὲ τῆς ἀφθόνης καὶ πλουσίας ἐπιγινομένης εὐρέσεως ἀποσπασμάτων βασίζομεν τὴν βεβαίαν ἡμῶν ἐλπίδα, ὅτι ποτὲ θὰ συμπληρώσωμεν τελέως τὴν τε Νίκην καὶ τὰ γάλακτα τῶν ἀετῶν.

Ἐπὶ τοπογραφικὴν δ' ἐποψὴν ἢ ἡμετέρα προσοχὴ συγκεντροῦται περὶ δύο κτίρια, τὸ *Πρυτανεῖον* καὶ τὸ κατ' εἰκασίαν κληθὲν *Λεωρίδαιον*, κείμενον νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, περὶ ὧν μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς θὰ γράψῃ ἔλθεσιν ἕκτενη ὁ ἐν τοῖς συναδέλφοις μου ἀρχιτέκτων. Ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος πρόκειται περὶ τῆς ἐν ἀμφοτέροις τοῖς κτιρίοις ἀποκαλύψεως τῶν παλαιοτάτων ἑλληνικῶν κατασκευῶν ἐκ τοῦ πλήθους νεωτέρων ἐποικοδομησῶν καὶ μετασκευῶν. Κατὰ δὲ τὰς ἐπὶ τούτῳ ἀναγκαίας γενομένας ἀνασκαφὰς εὐρέθησαν τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἐδάφους ἐνταῦθα ὡς καὶ πανταχοῦ πλήρη χαλκῶν ἔργων παλαιοτάτης ἐργασίας, ἀναθηματικῶν ζφθίων, πλακῶν ἐνεπιγράφων, ὄπλων, ἀγγείων, μερῶν σκευῶν, σταθμῶν, νομισμάτων κτλ.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον εὕρημα χαλκοῦ ἔργου ἦν τὸ γενόμενον τῇ 19 Φεβρουαρίου, ἢ ἀνάγλυφος παράστασις Ἡρακλέους γονυκλιτοῦντος ὡς τοξότου, οἷος παρίστατο πάντοτε εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων καὶ οἷος εὐρέθη ἤδη πολλάκις καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Περιλαμβάνεται δὲ ὁ ἦρωϊς ἡμωσμένος εἰς τὸν στενὸν χῶρον τετραγώνου περιφερίου ἔχοντος διαστάσεις 40 πρὸς 30 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, τὰ δὲ μετὰ τῶν ἀναγλύφων μερῶν εἶνε ἀποκεκομμένα. Εἰς ὁποῖου δὲ τινος σκεύους ἐπίστρωσιν, κατὰ τὴν γνωστὴν ἀρέσκειαν τῆς παλαιοτάτης ἑλληνίδος τέχνης, ἐχρησίμεισε τὸ χαλκοῦν τοῦτο ἔκτυπον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μαντεύσωμεν, καίπερ διασσωζομένων περὶ αὐτὸ τεκτονικῶν τινῶν λειψάνων. Ἐγγύτατα δὲ τοῦ εὐρήματος τούτου ἐξήχθη ἐκ τῆς γῆς κάτωθεν τινος ὄχετος μεγάλη χαλκῆ ὑδρία ἐξαίρετως διατηρούμενη μετὰ λαβῆς πρακτικώτατα κατεργασμένης.

Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς χαλκοῖς, ἅτινα ὡς τὸ πλεῖστον εὐρέθησαν κατὰ τὸ Πρυτανεῖον, τυγχάνουσιν ἔργα σχεδὸν ἀπασῶν τῶν ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ ἢ μὲν ἀρχαιοτάτη περίοδος, ἢν παριστάνουσι τὸ καθ' ἡμᾶς χαρακτηριστικώτατα τὰ παρὰ τὸ ἀθηναϊκὸν Δίπυλον εὐρέθηνα ἀγγεῖα τὰ διακοσμούμενα ὑπὸ σχημάτων γεωμετρικῶς τεταγμένων καὶ ἀτέχνων ἀνθρωπίνων παραστάσεων, ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τινος *Κενταύρου* λίαν ἀρχετύπου, ἔχοντος ἀνθρώπινα τὰ πρόσθια σκέλη, καὶ τινος, ὡς φαίνεται ἀπτέρου, *Σφιγγός*. Ἡ δ' ἐποχὴ τῶν ἀγγείων τοῦ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ περίπου διὰ τῆς λεπτοτάτης ἐν ἐπιπέδῳ ἀναγλύφῳ κατεργασμένης παραστάσεως παιδὸς

εὐρέθησαν (εὐρεθέντος ἐν τοῖς ἀνατολικῶς μέρεσι τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς), τὰ κάτω μέρη *Γοργοῦς* τρεχούσης, λέοντός τινος, δύο κεφαλῶν γρυπῶν κτλ. Ἡ δ' ἐποχὴ τοῦ ἤδη ὠριμώζοντος ἀρχαϊσμοῦ ὑπὸ τοῦ λεπτότατα γεγλυμμένου ἀγαλματίου γυμνοῦ *vearliou*, ἔχοντος ἀνυψωμένας τὰς χεῖρας, ἰσχνὰ δὲ καὶ τεταμένα τὰ μέλη, ὅπερ ἐχρησίμειεν ὡς λαβὴ σκεύους τινὸς τηγανοειδοῦς, καὶ ὑπὸ ἀγαλματίου σπιθαμιαίου εὐρεθέντος μὲν ἐν τῷ Λεωνιδαίῳ, παριστῶντος δ' ἐπ' ἰσῆς *vearliar gymnon*, ἔχοντα λίαν βραχέα τὰ μέλη καὶ ὅστις μένει, κατ' ἐπανάληψιν ἀρεστοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου, ἡρεμαῖος καὶ ἀκίνητος μὲ προτεταμένον τὸν ἀριστερὸν πόδα. Τέλος δὲ ἡ ἐποχὴ τῆς τελείας τέχνης τῶν χρόνων τῶν κατ' Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς ἐκείνου διαδόχους ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ μικροῦ ἀναγλύφου ζωηροτάτην ἔχοντος τὴν σύνθεσιν καὶ λεπτὴν τὴν ἐπεξεργασίαν, παριστῶντος τὸν *Θησέα* κατακρημνίζοντα τὸν *Μινώταυρον* ἐκ τῶν βράχων, τέλος δὲ ὑπὸ θαυμασίως ἐξιεργασμένου χαλκοῦ βραχίονος γυμνοῦ ἐξ ἀγάλματος ἀνδρομήκου, ὃν θεώμενοι λυπούμεθα ἐνδοχύμως ἀναλογιζόμενοι οἷα λαμπρὰ ἔργα τῆς χαλκοτυπίας ἀπωλέσθησαν ἐν τῇ Ἄλτει.

Καὶ νομισμάτων δὲ ἀργυρῶν, καὶ χρυσῶν εὐρήματα ἐγένοντο ἄξια λόγου· ἐν μὲν τῷ Πρυτανεῖῳ τρία ἀρχαϊκὰ δίδραχμα μὲ τὴν αἰγιναιαν χελώνην, ἀρχαϊκὸν τετράδραχμον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐξ δίδραχμα Φιλίππου τοῦ Β' τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας ἔχοντα τὸν ἵππεα καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διὸς· ἐν δὲ τῷ βυζαντιακῷ κατ' ἀνατολὰς περιβόλῳ δύο βυζαντιακὰ χρυσᾶ νομίσματα καὶ μόνωτος ὑδρία ἐξ ὅπτης γῆς πλήρης μικρῶν βυζαντιακῶν χαλκῶν νομισμάτων.

Ἐν δὲ ταῖς ἐπιγραφαῖς ἔχομεν πάλιν πολλὰς χαλκᾶς πλάκας τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὧν μία, τελέως διατηρουμένη, εἶνε γεγραμμένη ἐν ἡλείᾳ διαλέκτῳ. Ἐπιγραφή τις ἐν ἣ εἶνε ἀναγεγραμμένος ὡς νικητῆς ἐν πύλῃ παιδῶν ὁ Ζακύνθιος *Πολύξενος* εὐρέθη ἐνφοδομημένη ἐν τοῖς νοτιοδυτικῶς μέρεσι τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, ἐν δὲ τοῖς ἀνατολικῶς ἢ τιμητικῇ στήλῃ τῆς *Κλανδίας Τύχης* ἐκ τῆς 247 Ὀλυμπιάδος (208 μ. Χ.), ἣτις ἀναγράφεται ὡς ἱέρεια τῆς Δήμητρος, τοῦ αὐτοκράτορος, τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὡς διὰ βίου ἱέρεια τοῦ *Καιροῦ* τῶν Ἀρκάδων.

ΣΗΥΡΙΩΝ Η. ΛΑΜΠΡΟΣ.

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

III*

Τὴν ἐπιούσαν ὁ Φουγάς ἔχων τὰ θυλάκια μεστὰ ζαχαρικών ἤλθεν εἰς τοῦ Λαγγεβίνου. Ἡ θεραπευτικὴ ἀνοίξασα τὴν θύραν τὸν ἠρώτησε·

«Εἶσθε ὁ κύριος τὸν ὁποῖον περιμένει ὁ κύριός μου;

— Ἀξιόλογα! εἶπεν ὁ Φουγάς, ἐλάβετε τὴν ἐπιστολήν μου;

— Μάλιστα, κύριε, χθὲς τὸ πρωτὶ. Καὶ ποῦ εἶνε τὰ πράγματά σας;

— Τάφηκα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον.

— Θὰ του κάκοφανῆ τοῦ κυρίου μου. Ἐχομεν ἐπάνω ἔτοιμον τὸ δωμάτιόν σας.

— Εὐχαριστῶ! εὐχαριστῶ! εὐχαριστῶ! Λάβε τὰ ἑκατὸν αὐτὰ φράγκα συχαρίκια σου.

— ὦ! κύριε, τί πειράζεσθε!

— Μὰ ποῦ εἶνε; θέλω νὰ τον ἰδῶ, νὰ τον φιλήσω, νὰ τῷ εἰπῶ. . . .

— Τώρα ἐνδύονται καὶ ὁ κύριός μου καὶ ἡ κυρία μου.

— Καὶ ποῦ εἶνε τὰ μικρά; τὰ ἐγγονάκια μου;

— Ἐὰν θέλετε νὰ τα ἰδῆτε, εἶνε κάτω εἰς τὸ ἐστιατόριον.

— Καὶ θέλει ἐρώτημα! "Ἀνοιξέ μου γρήγορα!"

Ἰδὼν δὲ τὰ τέκνα τοῦ Λαγγεβίνου παρετήρησεν ὅτι τὸ ἄρρεν τῷ ὁμοίωζεν, ἐχάρη δὲ πολλὴ ἰδὼν τὸν μικρὸν ἐνδεδυμένον στολὴν πυροβολικοῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐκένωσε κατὰ γῆς τὰ θυλάκιά του, τὰ δὲ δύο παιδιὰ ἰδόντα τοσαῦτα ὠραῖα τὴν τε ὄψιν καὶ τὴν γεῦσιν πράγματα, ἀνεπήδησαν ὑπὸ χάρης καὶ τὸν κατησπάσθησαν.

«ὦ φιλόσοφοι! ἀνεφώνησεν ὁ συνταγματάρχης, θὰ τολμήσετε νὰ ἀρνηθῆτε τὴν φωνὴν τῆς φύσεως;»

Κομπή τις γυνὴ εὐμορφος καὶ μικροκαμωμένη ἀκούσασα τὰς χαρμωσύνους κραυγὰς τῶν τεκνίων ἔδραμεν εἰς τὸ ἐστιατόριον. Ἰδὼν δ' αὐτὴν ὁ Φουγάς ἀνεφώνησεν ἀνοίγων τὰς ἀγκάλας·

«Κόρη μου, νυφοῦλά μου!

— Οὔτε κόρη σας εἶμαι, κύριε, οὔτε νύμφη, εἶπεν ἡ οἰκοδέσποινα ὀπισθοχωροῦσα καὶ πονηρῶς μειδιῶσα, εἶμαι ἡ κυρία Λαγγεβίνου.

— Τί ζῶον ὅπου εἶμαι, εἶπε καθ' ἑαυτὸν ὁ συνταγματάρχης. Ἐκινδύνευσα νὰ προδώσω τὰ οἰκογενειακά μου μυστήρια ἔμπροσθεν τῶν παιδίων τούτων!

* Ἰδ. σελ. 59, 138, 233.

Τὸν νοῦν σου Φουγά! Ἐδῶ εὐρίσκεισαι μεταξύ ἀνθρώπων τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας, ὅπου ἡ ὁρμὴ καὶ τῶν γλυκυτάτων αἰσθημάτων κρύπτεται ὑπὸ τὸ ψυχρὸν προσωπεῖον τῆς ἀδιαφορίας.

— Καθίσατε, εἶπεν ἡ κ. Λαγγεβίνου, ἐλπίζω ὅτι τὸ ταξείδιόν σας ἦτο εὐχάριστον.

— Μάλιστα, κυρία. Ἀλλὰ μόνον ὁ ἀτμός μ' ἐφαίνετο πάρα πολὺ ἀργός!

— Δὲν εἴξευρα ὅτι τόσον ἐβιάζεσθε νὰ ἔλθετε.

— Καὶ δὲν ἐννοεῖτε ὅτι ἡ καρδιά μου ἐφλέγετο ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ εὐρεθῶ ἐδῶ;

— Τόσον καλλίτερα· διότι τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ὁρμὸς λόγος καὶ ἡ οἰκογένεια συνενοήθησαν τέλος πάντων.

— Καὶ μήπως πταίω ἐγὼ ἐὰν ἡ οἰκογένεια δὲν ἐλάλησε ταχύτερον;

— Τὸ σπουδαῖον εἶνε ὅτι τέλος πάντων ὑπηκούσατε εἰς τὴν οἰκογένειαν. Θὰ προσπαθήσωμεν δὲ νὰ μὴ στενοχωρηθῆτε ἐδῶ.

— Καὶ πῶς εἶνε δυνατόν νὰ στενοχωρηθῶ ἐν ὅσῳ εὐρίσκωμαι ἐν τῷ μέσῳ ὑμῶν;

— Εὐχαριστῶ. Ἡ οἰκία μας θὰ εἶνε οἰκία σας. Νὰ νομίζετε ὅτι εἶσθε μέλος τῆς οἰκογενείας μας.

— Βέβαια, βέβαια.

— Καὶ δὲν ἔχετε πλέον τὸν νοῦν σας εἰς τοὺς Παρισίους;

— Τοὺς Παρισίους! . . . Κακὰ νὰ γείνουν καὶ αὐτοὶ καὶ τὸ καλὸν των.

— Μάθετε ὅμως ὅτι ἐδῶ δὲν ἔχομεν μονομαχίας.

— Τί; τὸ ἐμάθετε; . . .

— Τὸ ἐμάθομεν βέβαια. Καὶ ἐκεῖνο τὸ συμπόσιον τὸ περίφημον μετὰ τῶν γυναικῶν ἐκείνων. . . .

— Πῶς διάβολον τὰ ἐμάθετε; . . . Ἀλλὰ τὴν φορὰν αὐτὴν ἤμην συγγνωστός».

Μετ' οὗ πολὺ ἐνεφανίσθη καὶ ὁ κ. Λαγγεβίνος ἐξυρμημένος πρὸ μικροῦ καὶ ροδοκόκκινος, τύπος ἐπιδόξου ἐπάρχου.

— Λαμπρὸς νέος! εἶπε καθ' ἑαυτὸν ὁ Φουγάς. Ἡ γενεά μας τὸ ἔχει νὰ διατηρηθῆται ἡ ζωηρότης μας! Μόλις τριακοντούτης φαίνεται ὁ κατεργάτης, καὶ ὅμως εἶνε ἐτῶν. . . . Δὲν μ' ὁμοιάζει ὅμως, ἐπῆρην ἀπὸ τῆς μητρός του!

— Φίλε μου, τῷ εἶπεν ἡ κ. Λαγγεβίνου, ἰδοὺ ὁ ἄτακτος ὅστις ὅμως τώρα ὑπόσχεται ὅτι θὰ εἶνε τοῦ λοιποῦ φρόνιμος.

— Καλῶς ἤλθες, νέε!» εἶπεν ὁ ἐπαρχιακὸς σύμβουλος σφίγγων τὴν χεῖρα τοῦ Φουγά.»

Ἡ ὑποδοχὴ αὕτη ἐφάνη λίαν ψυχρὰ εἰς τὸν δῦσμοιρον ἡμῶν ἥρωα. Διότι ὠνειροπόλει βροχὴν φιλημάτων καὶ δακρύων, ἐν ᾧ τὰ τέκνα του ἠρκέσθησαν μόνον τὴν χεῖρα νὰ τῷ σφίξωσι.

«Τέκν. . . , κύριέ μου, εἶπεν εἰς τὸν Λαγγεβίνον, λείπει ἐν πρόσωπον ἐκ τῆς

ὀμηγύρεώς μας. Περσασμένα ξεχασμένα! Θά με κάμπετε τὴν χάριν νά με παρουσιάσετε εἰς τὴν κυρίαν μητέρα σας;

Ἄλλ' ὁ κ. Λαγγεβίνος καὶ ἡ κυρία του ἔχαινον ἀποροῦντες.

«Πῶς, κύριε, εἶπεν ὁ ἀνὴρ, ὡς φαίνεται οἱ Παρίσιοι σὰς ἔκαμαν νά λησμονῆτε. Ἡ τάλαινα μήτηρ μου δὲν ζῆ πλέον! Πρὸ τριετίας τὴν ἐχάσαμεν!»

Τοῦ ἀγαθοῦ Φουγᾶ τὰ ὄμματα ἐπλήσθησαν δακρύων.

«Συγγνώμην! εἶπε, δὲν το εἴξουρον. Τὴν καυμένην!

— Δὲν σας ἐνοῶ! Τὴν ἐγνωρίζετε τὴν μητέρα μου;

— Ἀχάριστε!

— Κακόπαιδον! Οἱ γονεῖς σου δὲν ἔλαβον τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου της;

— Οἱ γονεῖς μου!

— Ναί, οἱ γονεῖς σου!

— Καλὲ τί κάθεσθε καὶ μου ψάλλετε; Ἡ μήτηρ μου εἶχεν ἀποθάνει πρὶν γεννηθῆ ἢ ἰδική σου.

— Ἀπέθανεν ἡ μήτηρ σου;

— Τώρα! ἀπέθανε τῷ 89!

— Καὶ δὲν σ' ἔστειλεν ἐδῶ ἡ μήτηρ σου;

— Τέρας! ἡ πατρικὴ μου καρδιά μ' ἔφερεν ἐδῶ.

— Πατρικὴ καρδιά; . . . Δὲν εἴσθε λοιπὸν ὁ υἱὸς τοῦ Ἰακωβίδου, ὅστις ἐπειδὴ ἔκαμεν ἀταξίας ἐν Παρισίοις τὸν στέλλει ὁ πατήρ του ἐδῶ νά ἐγγραφῆ εἰς τὴν δασονομικὴν σχολήν;»

Ὁ Φουγᾶς δανειζόμενος τὴν φωνὴν τοῦ ἐριγδούπου Διὸς ἀνεφώνησεν·

«Εἶμαι ὁ Φουγᾶς!

— Καὶ λοιπὸν;

— Ἐὰν ἡ φύσις δὲν σοι λέγει τίποτε ὑπὲρ ἐμοῦ, υἱὲ ἀχάριστε! ἐρώτησον τὴν σκιὰν τῆς μητρός σου!

— Ἀλλά, κύριε, ἀνεφώνησεν ὁ ἐπαρχιακὸς σύμβουλος, οὕτω πως δυνάμεθα νά φιλονικῶμεν αἰωνίως. Καθίσατε, σὰς παρακαλῶ, καὶ εἴπατέ μοι τί θέλετε . . . Μαρία, ἔπαρε τὰ μικρά.»

Ὁ Φουγᾶς παραχρῆμα διηγήθη τὸ μυθιστόρημα τοῦ βίου του μετὰ τὸ νῦν καὶ μετὰ τὸ σῆμα, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς περισκέψεως καὶ εὐλαβείας ἵνα μὴ ἡ ἀπροσδόκητος εἰδήσις βλάβῃ τὸν υἱὸν του. Ὁ δὲ σύμβουλος ἠκροᾶτο μεθ' ὑπομονῆς μὲν, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος οὐδόλως προσέχων εἰς τὰ λεγόμενα.

«Κύριε, εἶπε τέλος, κατὰ πρῶτον μὲν σὰς ἐνόμισα παράφρονα. Ἀλλὰ τώρα ἐνθυμοῦμαι ὅτι αἱ ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν ἀτελεῖς τινὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου σας καὶ βλέπω ὅτι εἴσθε θυμὰ πλάνης. Ἐγὼ δὲν εἶμαι ἐξ καὶ τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἀλλὰ τριάκοντα καὶ τεσσάρων. Ἡ μήτηρ μου δὲν ὀνομάζεται Κλημεντίνα Πισῶ, ἀλλὰ Μαρία Κερβάλ, καὶ δὲν ἐγεννήθη ἐν Νανσῆ ἀλλὰ ἐν Βάννη καὶ τῷ 1813 ἦτο ἐπτὰ ἐτῶν. Λαμβάνω τὴν τιμὴν νά σας προσκυνήσω.»

— Ἄ! δὲν εἶσαι υἱὸς μου! ὑπέλαβεν ὀργίλος ὁ Φουγᾶς. Λοιπὸν, τόσον χειρότερα διὰ σέ! δὲν εἶνε τοῦ καθενὸς νά ἔχη πατέρα Φουγᾶν. Υἱὸς Λαγγεβίνους ἀρκεῖ νά κύψῃ τις κατὰ γῆς καὶ θά εὖρη ὅσους θέλῃ. Εἰξέσω ἐγὼ ποῦ θά εὖρω υἱόν, ὅστις δὲν εἶνε μὲν ἐπαρχιακὸς σύμβουλος οὐδὲ φορεῖ χρυσοκέντητον στολήν, ἀλλ' ἔχει εἰλικρινῆ καρδίαν καὶ ὀνομάζεται Πέτρος ὅπως καὶ ἐγὼ! Ἀλλὰ μὲ συγχωρεῖτε! Ὅταν τις ἀποδώκῃ τοὺς ἀνθρώπους ὀφείλει τοῦλάχιστον νά τους ἀποδώτῃ ὅ τι τοῖς ἀνήκει.

— Οὐδεὶς σας ἐμποδίζει νά συνάξητε τὰ ζαχαρωτὰ τὰ ὁποῖα τὰ τέκνα μου ἔσπειραν κατὰ γῆς.

— Δὲν πρόκειται περὶ ζαχαρωτῶν! Τὸ ἑκατομμύριόν μου, κύριε! . . .

— Ποῦν ἑκατομμύριον;

— Τὸ ἑκατομμύριον τοῦ ἀδελφοῦ σας! Ὅχι, τὸ ἑκατομμύριον ἐκείνου ὅστις δὲν εἶνε ἀδελφός σας, τοῦ υἱοῦ τῆς Κλημεντινῆς, τοῦ προσφιλοῦς καὶ μονογενοῦς τέκνου μου, τοῦ μόνου βλαστοῦ τῆς γενεᾶς μου, τοῦ Πέτρου Λαγγεβίνου, τοῦ Πετράκη, τοῦ μυλωθοῦ ἐν Βεργαβίλλῃ!

— Ἀλλὰ σας ὀμνῶ, κύριε, ὅτι δὲν ἔχω ἑκατομμύριον οὔτε ἰδικόν σας οὔτε ἄλλου οὐδενός!

— Τομᾶς νά τάρνηθῆς, κακοῦργε! Δὲν σοὶ το ἔστειλα ἐγὼ ταχυδρομικῶς!

— Πιθανόν τά το ἔστειλετε, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν το ἔλαβον.

— Λοιπὸν, φυλάξου!»

Καὶ ἄμ' ἔπος ἄμ' ἔργον, ὁ Φουγᾶς αὐθόρῃ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Λαγγεβίνου καὶ ἴσως τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἡ πατρίς θά ἔστειρεῖτο ἀρίστου νομαρχιακοῦ συμβούλου, ἐὰν μὴ ἡ θεραπεινὴ εἰσῆρχετο αἴφνης φέρουσα δύο ἐπιστολάς. Ὁ Φουγᾶς ἀναγνώρισας τὸ χειρόγραφόν του καὶ τὸ γραμματόσημον τοῦ Βερολίνου, ἤραπασε τὴν ἐπιστολήν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῆς καὶ σχίσας τὸν φάκελλον ἐξήγαγε τὸ συνάλλαγμα.

Ἄϊδου, εἶπε, τὸ ἑκατομμύριον. Ἦτο ἰδικόν σου ἐὰν ἤθελες νά εἶσαι υἱὸς μου! Ἀλλὰ τώρα πλέον εἶνε ἀργά, ἐπέταξε τὸ πουλάκι. Ἡ φύσις μὲ καλεῖ εἰς Βεργαβίλλην. Ταπεινότητος!»

Τῆ 4 Σεπτεμβρίου ὁ Πέτρος Λαγγεβίνος μυλωθὸς ἐν Βεργαβίλλῃ ἐτέλει τοὺς γάμους τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ του. Ἡ οἰκογένεια τοῦ μυλωθοῦ ἦτο πολυπληθὴς, ἐντιμος καὶ ὀπωσοῦν εὐκατάστατος. Ἐν πρώτοις ἦτο ὁ πάππος, εὐμορφος καὶ ἀκμαῖος γέρον, τρώγων τακτικῶς τετράκις τῆς ἡμέρας καὶ θεραπεύων τὰς μικρὰς ἀδιαθεσίας του διὰ γενναίου οἴνου, ἔπειτα ἡ μάμμη Αἰκατερίνα ἣτις ἦτο ποτε εὐμορφος καὶ φιλόγεως νεάνις, ἀλλὰ ἐτιμωρεῖτο ἤδη ἐνεκα τῶν νεανικῶν αὐτῆς ἀταξιῶν διὰ τελείας κωφότητος. Ἐπειτὰ δὲ ἦτο ὁ Πέτρος Λαγγεβίνος ὁ λεγόμενος Πετράκης, ὁ καὶ Χονδροπέτρος ὅστις ἐπὶ ἔτη μᾶτην ἀναζητήσας τὴν τύχην του ἐν Ἀμερικῇ, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ χωρίον του

κενάς έχων τὰς χεῖρας καὶ καταστάλαξεν ἐκεῖ. Δανεισθεὶς δὲ ἠγόρασε τὸν μύλον τοῦ χωρίου καὶ ἐργαζόμενος κατώρθωσεν ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου του νὰ ἐξοφλήσῃ τοὺς δανειστάς του ἀποτίσας εἰς αὐτοὺς τὸ τε κεφάλαιον καὶ τοὺς τόκους ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ. Ἡ δὲ Τύχη οἶονεῖ εἰς ἀποζημίωσιν ἐδώρησάτο αὐτῷ ἡμίσειαν δωδεκάδα ἐξαίρετων ἐργατῶν, ἐξ υἱοῦ ἀκμαιοτάτου, οὗς ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐπὶ ἐξαετίαν κατ' ἔτος τῷ παρῆδιδε. Τακτικὴ δὲ ὡς ὠρολόγιον ἐννέα ἀκριβῶς μῆνας μετὰ τὴν πανήγυριν τοῦ χωρίου ἡ Αἰκατερίνα ἢ ἐπὶ τὸ οἰκειότερον ἡ Γκατερίνα ἐθάπτιζε καὶ ἐν παιδίον. Μόνον δὲ μετὰ τὸν ἕκτον υἱὸν ἀπέθανε, διότι πρὶν ἢ καταβῆ τῆς κλίνης ἔφαγεν ἀτάκτως καὶ κατὰ κόρον. Ὁ Χονδροπέτρος δὲν ἤλθεν εἰς δεύτερον γάμον, διότι εἶχεν ἤδη ἱκανοὺς ἐργάτας καὶ ἀνάγκην πλειόνων δὲν εἶχε, τὴν δὲ περιουσίαν αὐτοῦ ὁσημέραι ἐπολλαπλασίαζεν. Ἦτο δὲ κατὰ πάντα μακαριώτατος, πλὴν μόνον ὅτι οἱ συμπολιταὶ του συχνάκις τὸν ἠρώτων μετ' εἰρωνείας περὶ τῶν ἑκατομμυρίων ἄτινα δὲν εἶχε φέρεῖ ἐξ Ἀμερικῆς, καὶ ὁ Χονδροπέτρος ὠργίζετο, τὸ δὲ κατηλεωρωμένον πρόσωπόν του ἐγίνετο κατακόκκινον.

Λοιπὸν τῆ 4 Σεπτεμβρίου ἐτέλει τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ του καὶ εὐτραפוῦς τινας νέας ἐχούσης παρειὰς στερεὰς καὶ ἰόχρους. Τὸ εἶδος δὲ τοῦτο τῆς εὐμορφίας ἐκτιμᾶται πολὺ ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Χονδροπέτρου. Ἡ χαρὰ ἐτελεῖτο ἐν τῷ μύλῳ, διότι ἡ νύμφη ἦτο ὀρφανὴ γονέων καὶ δὲν εἶχεν ἰδίαν οἰκίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἤλθέ τις εἰς τὸν μυλωθρὸν ἀναγγέλλων ὅτι κύριός τις φορῶν παρὰσημον ἤθελε νὰ τῷ εἶπῃ τι, ταυτοχρόνως δ' ἐπεφάνη καὶ ὁ Φουγάς ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι.

«Χριστιανέ μου, εἶπεν ὁ μυλωθρός, δὲν ἔχω τῶρα καιρὸν νὰ συζητήσω σπουδαίας ὑποθέσεις, διότι, ἐννοεῖτε, ἔχω πιεῖ ὀλίγον καὶ εἶνε περιττὸν νὰ... τέλος πάντων μ' ἐκαττάλαξες. Κάθισ' ἐδῶ νὰ πῆς μίαν καὶ ἔπειτα τὰ λέγομεν.

— Μὰ τὸ ναί, διενόηθη ὁ Φουγάς, δὲν ἠπατήθη. Ἡ φωνὴ τῆς φύσεως εἶνε! Θὰ ἐπροτίμων νὰ ἦτο στρατιωτικὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ ὀλοστρόγγυλος οὗτος ἀξιόλογος γεωπόνος ἀρκεῖ εἰς ἐμέ· δὲν θέλει ἄλλο τίποτε ἢ καρδιά μου. Δὲν ἔχω τίποτε νὰ καυχηθῶ δι' αὐτόν, ἀλλὰ δὲν βλέπτει. . . .»

Παρετέθη μετ' οὐ πολὺ τὸ γαμήλιον δεῖπνον καὶ ἡ τράπεζα κατεκαλύφθη ὑπὸ κρεάτων. Ὁ δὲ Χονδροπέτρος σεμνυνόμενος καὶ ἐπὶ τῇ πολυμελεῖ αὐτοῦ οἰκογενείᾳ καὶ ἐπὶ τῷ μικρῷ πλούτῳ, ἐποίησεν ἐνώπιον τοῦ συνταγματάρχου τὴν ἀπαρίθμωσιν τῶν υἱῶν του, ὁ δὲ Φουγάς ἐχάρη τὰ μέγιστα μαθὼν ὅτι εἶχεν ἐξ ἐγγόνια ἀξιόλογα.

Τιμῶντες δὲ τὸν Φουγάν ἐκάθισαν αὐτὸν ἐν δεξιᾷ μικροσώμου καὶ κακομόρφου γράκας, ἦν τῷ συνέστησαν ὡς τὴν μάμμην τῶν ἐξ παλληκαριῶν. Ὑψιστε Θεέ! Πόσον μεταβεβλημένη τῷ ἐφάνη ἡ Κλημεντίνα! Πλὴν τῶν ὀφθαλμῶν, οἵτινες διεσώζοντο ἔτι ζωηροὶ καὶ λαμπροί, οὐδὲν εἶχεν ὑπενηθμίζον τὴν νεκρὰν τοῦ 1813 Κλημεντιανῶν. Βλέπων δὲ ὁ Φουγάς αὐτὴν

ἔλεγε καθ' ἑαυτόν. «Ἴδου πῶς θὰ ἤμην σήμερον ἂν δὲν μ' ἀπεξήρακιν ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος γέρον Ἰωάννης Μάτζερ». Ἐμειδία δὲ πονηρῶς ἀποβλέπων πρὸς τὸν πάππον Λαγγεβῖνον, τὸν νομιζόμενον γενάρχη τῆς πολυμελοῦς ταύτης οἰκογενείας. «Κακόμοιρε γέρον, ἔλεγε καθ' ἑαυτόν ὁ Φουγάς, καὶ ποῦ νὰ εἴξωρες τί ὀφείλεις εἰς ἐμέ!»

Κατὰ τοὺς χωρικοὺς γάμους τὰ συμπόσια εἶνε θορυβωδέστατα. Ταύτην δὲ τὴν οἶονεῖ κατάχρησιν ἐλπίζω ὅτι οὐδέποτε ὁ πολιτισμὸς θὰ δυνηθῇ νὰ μεταρρυθμίσῃ. Βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ θορύβου ὁ συνταγματάρχης συνωμίλησεν ἢ ἐνόμισεν ὅτι συνωμίλησε μετὰ τῆς γείτονος αὐτοῦ·

«Κλημεντίνα!» τῇ εἶπε. Ἐκείνη ἐγείρασα τοὺς ὀφθαλμοὺς μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ῥίνα ἀπεκρίθη·

— Ναί, κύριε!

— Δέν με ἠπάτησε λοιπὸν ἡ καρδιά μου; Ἀλήθεια λοιπὸν εἶσαι ἡ Κλημεντίνα μου!

— Ναί, κύριε.

— Καὶ με ἀνεγνώρισες, ὦ ἀξιόλογος καὶ ἐξαίρετος γύναι!

— Ναί, κύριε.

— Ἀλλὰ πῶς ἀπέκρυψες τὴν συγκίνησίν σου; . . . Πόσον γεναῖται εἶνε αἱ γυναῖκες! . . . Πίπτω ὡς ἐξ οὐρανοῦ εἰς τὸ μέσον τῆς εἰρηνικῆς ὑπάρξεώς σου, καὶ ὅμως μὲ βλέπεις χωρὶς νὰ συνοφρωθῆς!

— Ναί, κύριε.

— Μὲ συγχωρεῖς διὰ τὸ πταίσμά μου διὰ τὸ ὅποιον μόνη ἡ τύχη εἶνε ὑπόλογος;

— Ναί, κύριε.

— Εὐχαριστῶ! ὦ! εὐχαριστῶ! . . . Τί ἀξιόλογος οἰκογένεια σὲ περιστοιχίζει! Ὁ ἐξαίρετος ἐκεῖνος Πέτρος ὅστις μόλις ἰδὼν με ἠνόηξε τὰς ἀγκάλας του εἶνε ὁ υἱός μου, δὲν εἶν' ἀλήθεια;

— Ναί, κύριε.

— Χαῖρε λοιπὸν καὶ ἀγάλλου, διότι θὰ γείνη πλούσιος! Εἶνε τῶρα εὐτυχής, ἀλλ' ἐγὼ φέρω εἰς αὐτόν καὶ πλοῦτον. Ἐν ἑκατομμύριον εἶνε τὸ μεριδίον του. Ὅποια ἀγαλλίασις καὶ συγκίνησις, Κλημεντίνα μου, ὅταν μετ' ὀλίγον εἶπω εἰς τὸν υἱόν μου μετὰ φωνῆς δυνατῆς «Λάβε τὸ ἑκατομμύριόν σου τοῦτο!». Εἶνε τῶρα καιρός; Νὰ ὁμιλήσω; νὰ ἐκθέσω τὰ πάντα;

— Ναί, κύριε;»

Ἠγέρθη λοιπὸν ὁ Φουγάς παρευθὺς καὶ εἶπε νὰ σιωπήσωσιν. Οἱ πάντες δ' ἐνόμισαν ὅτι σκοπεῖ νὰ ψάλλῃ ἄσμά τι καὶ ἐσιώπησαν.

«Πέτρε Λαγγεβῖνε, ἀνεφώνησε μετ' ἐμφάσεως, ἐπανερχομαι ἐκ τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ σοὶ φέρω ἐν ἑκατομμύριον.»

Ὁ Χονδροπέτρος δὲν ἠθέλησε μὲν νὰ δεῖξῃ ὅτι δυσηρεστήθη, ἀλλ' ὅμως ἠρρυθρίασε καὶ ἡ ἀστείότης αὐτῆ τῷ ἐφάνη ἄνοστος καὶ ἀνόητος. Ἀλλ' ὅτε

ὁ Φουγάς διεκήρυξεν ὅτι ἠγάπησε τὴν μάμμην νέαν ἔτι οὖσαν, ὁ γηραιὸς πατὴρ Λαγγεβίνος οὐδόλως διστασας ἐξεσφενδόνισε κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Φουγά φιάλην, πάντες δέ, τουτέστι ὁ υἱὸς τοῦ συνταγματάρχου, οἱ ἐξαίρετοι ἐκεῖνοι ἔγγονοι οὐδ' αὐτῆς τῆς νόμφης ἐξακουμένης ἀνηγέρθησαν ἕξ αλλοὶ ὑπὸ ὀργῆς καὶ δεινῆ συνήφθη μάχη.

Τὸ πρῶτον ἦδη ἐπὶ ζωῆς αὐτοῦ ὁ Φουγάς δὲν ἀνεδείχθη ὑπέρτερος τῶν ἐναντίων του, καὶ τοῦτο διὰ τὸν ἀπλούστατον καὶ εὐνόητον λόγον ὅτι ἐφοβεῖτο μήπως τυφλώσῃ τινὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ. Καὶ ὄντως τὸ πατρικὸν αἴσθημα τῷ ἀφῆρσε τὰ τρία τέταρτα τῶν μέσων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἐν τῇ συμπλοκῇ καὶ τῇ ταραχῇ ἐκείνῃ καὶ τῷ θορόβῳ, μαθὼν ὅτι ἢ μὲν Κλημεντίνα ἀνομάζετο Αἰκατερίνα, ὁ δὲ Πέτρος Λαγγεβίνος ἐγεννήθη τῷ 1810, ἀνέλαβε θάρρος καὶ βεβαιωθείς ὅτι οἱ ἐνώπιόν του δὲν ἦσαν συγγενεῖς, ἐξώρυξε τρεῖς ὀφθαλμούς, συνέτριψεν ἓνα βραχίονα, παρεμόρφωσε δύο ῥίνας, ἐξετόπισε τέσσαρας δωδεκάδας ἀδόντων καὶ ἐξεληθὼν νικηφόρος εἰσήλθεν εἰς τὴν ἀμαξίαν του ψιθυρίζων·

«Κατὰ διαβόλου καὶ τὰ παιδιὰ καὶ τὸ καλὸν των! Ἐὰν ἔχω υἱὸν ἄς με ζητήσῃ νὰ μ' εὕρῃ!»

10'

Αἰτεῖ καὶ προσφέρει τὴν χεῖρα τῆς Κλημεντίνας.

Τῇ 5 Σεπτεμβρίου περὶ ὥραν 10 π. μ. ὁ Λέων Ῥενάλτος ἰσχνὸς καταβεβλημένος καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἀγνώριστος ἔκειτο πρὸ τῶν ποδῶν τῆς Κλημεντίνης Σαμπούκου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς θείας τῆς τῆς γηραιᾶς παρθένου. Ἐπὶ τῆς ἐστίας ὑπῆρχον ἄνθη ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθοδόχοις ἀγγεῖοις. Διὰ τῶν ἀνοικτῶν δὲ παραθύρων εἰσέδουον δύο ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, μυριάδες δὲ μικρῶν ἀτόμων ὑποκυάνων ἔπαιζον ἐν τῷ φωτὶ διασταυρούμεναι καὶ κατὰ μυρίους τρόπους συναπτόμεναι. Ἐν δὲ τῷ κήπῳ τὰ μῆλα ἔπιπτον κατὰ γῆς, τὰ ῥοδάκινα ἦσαν ὄριμα, τὰ δὲ ζωῦφια κατασκάπτοντα τὰ ἄπια ἤνοιγαν ὅπως μεγάλας καὶ βαθεῖας, αἱ βιγωνίαι καὶ αἱ κληματίτιδες ἤνθουσαν καὶ τέλος πυκνὴ συστάς ἡλιοτροπιῶν κοσμοῦσα τὸ πρὸς ἀριστερὰν παράθυρον ἐπεδείκνυε τὴν εὐμορφίαν αὐτῆς. Ὁ δὲ ἥλιος ἐπέχριε τοὺς βότρυς τῆς ἀναδενδράδος διὰ χρυσοῦ στιλπνοῦ χρώματος. Ἄλλ' ὁ υἱὸς τοῦ κ. Ῥενάλτου ἦτο ὠχρότερος καὶ μᾶλλον μεμαραμένος ἢ οἱ κλάδοι τῆς πασχαλέας, μᾶλλον καταβεβλημένος ἢ τὰ φύλλα τῆς γηραιᾶς κερασέας· ἡ καρδία του ἦτο ἄνευ χαρᾶς, ἄνευ ἐλπίδος ὡς τὸ ἄνευ φύλλων καὶ ἄνευ καρπῶν δένδρον.

Νὰ εἶσαι ἐξωρισμένος τῆς πατρίου γῆς, νὰ ἔζησες τριετίαν ὅλην ὑπὸ ἄξενον κλίμα, νὰ διήγαγες τσοσάτας ἡμέρας ἐν μεταλλουρχειῶσι βαθυτάτοις, τσοσάτας νύκτας ἐπὶ πηλίνης θερμάστρας μετὰ πολλῶν νυκτερινῶν ζωῦφίων

καὶ νὰ βλέπῃς σεαυτὸν προτιμώμενον συνταγματάρχου εἰκοσιπέντε λουδοβικίων δὲν σὺ αὐτὸς ἀνέστησας!

Καὶ καὶ μὲν πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶδον ματαιωθείσας προσδοκίας των, ἀλλ' οὐδεὶς ὅμως βεβαίως ἔπαθεν οὕτως ἀπροσδόκητον καὶ ἀνήκουστον συμφορὰν. Ὁ Λέων ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ἡ γῆ δὲν εἶνε παράδεισος εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος, ἐγίνωσκε τὸν κατάλογον τῶν δυστυχησάντων ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ Ἄβελ μέχρι σήμερον· ἀλλ' ἡ ἱστορία σπανίως μὲν διδάσκει ἡμᾶς οὐδέποτε δὲ παραμυθεῖ. Ὁ τάλας μηχανικὸς μάρτην ἐπανελάμβανε καὶ ἑαυτὸν δὲ μυρίοι ὅσοι ὑπεσκελίσθησαν τὴν παραμονὴν τῶν γάμων, καὶ ἐκατοντάκις τοσοῦτοι ἕτεροι τὴν ἐπιούσαν. Ἀλλὰ τί τα θέλετε ἢ λύπη ἦτο ἰσχυρότερα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, καὶ ἦδη τρεῖς ἢ τέσσαρες τρίχες ἤρξαντο λευκαίνόμεναι περὶ τοὺς κροτάφους αὐτοῦ.

«Κλημεντίνα! ἔλεγεν, εἶμαι ὁ δυστυχέστατος τῶν ἀνθρώπων. Ἀποσύρουσα τὴν χεῖρα ἢν σὺ αὐτὴ μ' ὑπέσχεσο, μὲ καταδικάζεις εἰς μαρτύριον ἐκατοντάκις δεινότερον τοῦ θανάτου. Οἴμοι! τί θέλεις νὰ γείνω ἄνευ σοῦ; Μόνος πρέπει νὰ ζήτω διότι ἔνεκα τῆς πρὸς σὲ διακαεστάτης ἀγάπης μου δὲν θὰ λάβω γυναῖκα ἄλλην. Τετραετίαν ὅλην πᾶσά μου ἢ ἀγάπη καὶ πᾶς λογισμὸς μου συνεκεντρώθησαν εἰς σέ. Συνείθισα νὰ βλέπω τὰς γυναῖκας ὡς ὄντα κατωτέρας τινὸς τάξεως, ἀνάξια νὰ ἐλκύωσιν ἀνδρὸς βλέμμα. Δὲν λέγω τίποτε πλέον πόσον προσεπάθησα νὰ γείνω ἀξίός σου, διότι ἱκανὴν ἀμοιβὴν μου τοῦτο καὶ μόνον ἐθεώρουν καὶ μόνον μου εὐτυχίαν ἐνόμιζον τὸ νὰ ἐργάζωμαι καὶ ταλαιπωρῶμαι διὰ σέ. Ἄλλ' ἰδὲ εἰς ὅποιον δυστυχίαν ἢ ἐγκατάλειψίς σου μὲ ρίπτει. Ναυαγὸς ριπτόμενος ἐπὶ ἀκατοικητοῦ νήσου εἶνε ὀλιγώτερον ἀξιολύπητος ἐμοῦ! Θάναγκασθῶ νὰ μένω πλησίον σοῦ καὶ νὰ παρίσταμαι μάρτυς τῆς μακαριότητος ἄλλου, καὶ νὰ σε βλέπω διερχομένην ὑπὸ τὸ παράθυρόν μου στηριζομένην ἐπὶ τοῦ βραχίονος τοῦ ἀντιζήλου μου! Ἄ! ὁ θάνατος εἶνε μυριάκις προτιμώτερος τοῦ καθημερινοῦ τούτου μαρτυρίου! Ἄλλὰ δὲν ἔχω καὶ τὸ δικαίωμα νὰποθάνω, διότι τῶν δυσμοίρων μου γονέων τὰ δεινὰ δὲν εἶνε ὀλίγα! Καὶ τί θὰ γείνωσιν ὕψιστε Θεέ, ἐάν τους κατεδίκαζον νὰ πενθήσωσι τὸν υἱὸν των;»

Τὸ παράπονον τοῦτο ὑπὸ στεναγμῶν καὶ δακρύων διακοπτόμενον κατεσπάραττε τῆς Κλημεντίνης τὴν καρδίαν. Ἡ τάλαινα νεανὶς ἐθρήνηε καὶ αὐτὴ, διότι ἠγάπα μὲν ἐξ ὅλης καρδίας τὸν Λέοντα, ἀλλ' εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς ἑαυτὴν καὶ νὰ το εἶπῃ εἰς αὐτόν. Πλέον δὲ ἢ ἀπαξ βλέπουσα αὐτὸν ἐνώπιόν της μαραινόμενον ἐκινήθη νὰ περιβάλλῃ τὸν τράχηλόν του διὰ τοῦ βραχίονος αὐτῆς, ἀλλ' ἡ ἀνάμνησις τοῦ Φουγά παρέλυε πάσας τὰς κινήσεις τῆς πρὸς τὸν Λέοντα ἀγάπης της.

«Λέον μου, τῷ ἔλεγεν ἡ Κλημεντίνα, μὲ ἀδικεῖς νομίζων με ἀναίσθητον εἰς τὰ δεινὰ σου. Σὲ γνωρίζω, Λέον, καὶ ἐκ παιδικῆς μάλιστα ἡλικίας. Εἰξέωρῶ τὴν τιμιότητά σου, τὴν λεπτότητα, τὴν εὐγένειαν καὶ τὰς ἄλλας σου

ἀρετάς. Ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς μ' ἔφερες ἐν ταῖς ἀγκάλαις σου εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ ἔδιδον εἰς αὐτοὺς πεντάλεπτον, ὅπερ σὺ ἐνέβαλλες εἰς τὴν χεῖρά μου διδάσκων με τὴν ἐλεημοσύνην, οὐδέποτε ἤκουσα γινόμενον λόγον περὶ εὐποιίας χωρὶς καὶ νὰ σ' ἐνθυμηθῶ. Ὅτε ἔδειρες παιδίον δις μεγάλητερόν σου, διότι μ' ἐπῆρε τὴν κοιλίαν μου ἠσθάνθη ὅτι ἡ γενναϊότης ἦτο καλὸν πράγμα καὶ ὅτι εὐτυχής εἶνε ἡ γυνὴ ἡ δυναμένη νὰ ἔχη προστάτην ἄνδρα μεγαλόψυχον. Ἐκτοτε δὲ οἶα δῆποτε πράξις σου συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ διπλασιάζῃ τὴν πρὸς σε ὑπόληψίν μου καὶ τὴν συμπάθειαν. Πίστευσον ὅτι οὔτε ὑπὸ κακίας οὔτε ὑπὸ ἀχαριστίας κινουμαι γινόμενη αἰτία νὰ ὑποφέρῃς σήμερον. Ναί, πιστευσον, οἶμοι! δὲν εἶμαι πλέον κυρία ἑμαυτῆς, ἄλλος κυριεῖται τῆς ψυχῆς μου· ἑμοιάζω πρὸς τὰ ἄψυχα ἐκεῖνα αὐτόματα τὰ κινούμενα χωρὶς νὰ εἰξεύρωσι διατί. Ναί, αἰσθάνομαι ἐντός μου ἐλατῆριόν τι ἰσχυρότερον τῆς ἐλευθέρως θελήσεώς μου, καὶ ἄλλου ἀνθρώπου θέλησις μὲ ἀγεῖ καὶ με φέρει!

— Ἐὰν τοῦλάχιστον ἤμην βέβαιος ὅτι θὰ εἶσαι εὐτυχής! Ἄλλ' ὄχι! Ὁ νέος εἰς τὸν ὅποιον θέλεις νὰ με θυσιάσῃς, οὐδέποτε θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀξίαν ψυχῆς τοσοῦτον λεπτής καὶ εὐγενεῖς ὅποια εἶνε ἡ ψυχὴ σου. Εἶνε ἀνθρώπος κτηνώδης, μαχαίρας, μέθυσος! . . .

— Σὲ παρακαλῶ, Λέον, μὴ λησμόνει ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλω μέγα καὶ ἀπειρον ὀφείας!

— Σέβας εἰς αὐτόν! Καὶ διατί; Σὲ ἐρωτῶ, πρὸς Θεοῦ, τί ἄξιον σεβασμοῦ βλέπεις εἰς τὸν κύριον Φουγά; Τί του ζηλεύεις; Τὴν ἡλικίαν του; Ἄλλ' αὐτὸς εἶνε νεώτερος μου. Τὴν εὐφυίαν του; Ἄλλὰ μόνον εἰς τὴν τράπεζαν τὴν ἔδειξε. Τὴν ἀνατροφὴν του; Νὰ τὴν χαρῆ! Τὰς ἀρετάς του; Εἰξεύρω τί πρέπει νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς εὐγενείας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης του!

— Τὸν σέβομαι, Λέον, ἀφ' οὗτου τὸν εἶδον τὴν πρώτην νύκτα. Τὸ τί αἰσθάνομαι δὲν δύναμαι νὰ το ἐξηγήσω· εἰξεύρω ὅμως ὅτι τὸ αἰσθημα τοῦτο εἶνε ἰσχυρότατον.

— Λοιπόν, σέβου τον ὅσον θέλῃς! Διότι τίς οἶδε μήπως ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τοῦ θανάτου καὶ ἦλθεν εἰς τὴν γῆν ἔχων μεγάλην τιὰ ἀποστολήν. Ἄλλὰ τοῦτο ἴσα ἴσα, Κλημεντίνα μου, εἶνε φραγμὸς μέγας μεταξὺ σοῦ καὶ ἐμοῦ. Ἐὰν ὁ Φουγάς εἶνε υπεράνθρωπόν τι ἂν, ἂν εἶνέ τι ἔκτακτον, ἤρωσ, ἡμίθεος, πνεῦμα, δὲν δύνασαι νὰ σκεφθῆς σπουδαίως ὅτι δύνασαι νὰ γενῆς σύζυγός του. Ἐν ἧ ἐγὼ εἶμαι ἀνθρώπος ὡς πάντες οἱ ἀνθρώποι, γεννηθεὶς νὰ ἐργάζωμαι, νὰ πάσχω καὶ νὰγαπῶ. Σὲ ἀγαπῶ! Ἀγάπα με!

— Κατεργάρη! ἂν ἀνεφώνησεν ἀφῆνης ὁ Φουγάς ἀνοίγων τὴν θύραν.

Καὶ ἡ μὲν Κλημεντίνα ἔρρηξε κραυγὴν, ὁ δὲ Λέων ἀνέστη, ἀλλ' ὁ συνταγματάρχης τὸν εἶχεν ἤδη ἀρπάσει ἀπὸ τοῦ ἐνδύματος. Ὁ τάλας μηχανικός ἀνυψωθείς ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου καὶ αἰωρούμενος ὡς ἄτομον ἐντὸς δύο ἀκτίων τοῦ ἡλίου, ἐξεσφενδανήθη ἔξω τοῦ παραθύρου ἐπὶ τῆς συστάδος

τῶν ἡλιοτροπίων πρὶν ἢ ἔτι προφθάσῃ νὰποκριθῇ μίαν κἂν λέξιν. Δύσμοιρε Λέον! Δύσμοιρα ἡλιοτρόπια!

Ἄλλὰ πάραυτα ὁ νέος εὐρέθη ὀρθός. Ἐξετίναξε τὰ χῶματα τὰ ρυπαίνοντα τὰ γόνατα καὶ τοὺς ἀγκωνάς του καὶ προσελθὼν εἰς τὸ παράθυρον εἶπε μετὰ φωνῆς γλυκείας μὲν ἀλλὰ σταθερᾶς: «Κύριε συνταγματάρχα, λυποῦμαι εἰλικρινῶς διότι σ' ἀνέστησα, ἀλλ' ἡ ἀνοησία τὴν ὅποιαν ἔκαμα δὲν εἶνε ἴσως ἀνεπακόρθωτος. Ἔχε υγείαν! Καὶ σὺ, κυρία μου, σ' ἀγαπῶ!»

Ὁ συνταγματάρχης ὕψωτε τοὺς ὤμους καὶ προσέπεσεν εἰς τὰ γόνατα τῆς νεάνιδος ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου ὅπερ ἔφερον ἔτι τὸν τύπον τῶν γονάτων τοῦ Λέοντος. Ἡ δὲ Βιργινία Σαμπούκου ἡ γηραιὰ παρθένος, ἀκούσασα τὸν γενόμενον θόρυβον κατέβη ὡς χιονοστιβάς καὶ ἤκουσε τὸ ἐπόμενον λογιδριον.

«Εἶδωλον μεγάλης καρδίας! ὁ Φουγάς ἐπανέρχεται πρὸς σὲ ὡς ὁ ἀετός εἰς τὴν φωλεάν του. Ἐπὶ πολὺ διέτρεχον τὸ πρόσωπον τῆς γῆς ἀναζητῶν κοινωνικὴν τάξιν, χρυσίον καὶ συγγενεῖς νὰ τα καταθέσω πρὸ τῶν ποδῶν σου. Καὶ ἡ τύχη ὑπήκουσεν εἰς ἐμὲ ὡς δούλη, διότι εἰξεύρει εἰς ποῖον σχολεῖον ἔμαθον νὰ μεταστρέφω τὰς ἐργείας αὐτῆς πρὸς ὄφελός μου. Διήλθον διὰ τῶν Παρισίων καὶ τῆς Γερμανίας ὡς μετέωρον νικηφόρον ὑπὸ τοῦ ἀστέρος του ὀδηγούμενον. Πανταχοῦ δὲ με εἶδον φερόμενον πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ὡς ἴσος πρὸς ἴσους καὶ διαδίδοντα ὡς φωνὴν ἀλάμπιγγος τὴν φωνὴν τῆς ἀληθείας. Δύο τινα μόνον δὲν κατώρθωσα. Ὁ προσφιλέτης υἱὸς ὃν ἤλιζον νὰ ἐπαινίδω διέφυγε τοὺς ὡς λυγκέως πατρικοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης μου τῆς πρώτης δὲν εὐρέθη. Ἄλλὰ τί σημαίνει; Τὰ πάντα ἀναπληροῦνται ἂν σὺ μόνον θελήσῃς νὰ τα ἀναπληρώσῃς. Ἄλλὰ τί προσμένομεν; Κωφεύεις εἰς τὴν φωνὴν τῆς εὐτυχίας ἥτις σε προσκαλεῖ; Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὸ ἄσυλον τῶν νόμων καὶ ἔπειτα θὰ μ' ἀκολουθήσῃς πρὸ τῶν βαθμίδων τοῦ βωμοῦ, ὁ ἱερεὺς θὰ εὐλογῇ τούς δεσμούς ἡμῶν καὶ θὰ διέλθωμεν τὸν βίον στηριζόμενοι σὺ ἐπ' ἐμοῦ καὶ ἐγὼ ἐπὶ σοῦ, ἐγὼ μὲν ὡς δρῦς ὑποστηρίζουσα τὴν ἀδυναμίαν, σὺ δὲ ὡς ὁ κομπὸς κισσὸς ὁ κοσμῶν τὸ ἔμβλημα τῆς ἰσχύος!»

Ἡ Κλημεντίνα ἔμεινεν ἐπὶ τινα ὥραν ἀναυδος καὶ ὡς ἐμβρόντητος ὑπὸ τῆς θορυβώδους εὐφραδείας τοῦ συνταγματάρχου. «Κύριε Φουγά, τῷ εἶπε, πάντοτε σὲ ὑπήκουσα καὶ σήμερον πάλιν ὑπόσχομαι νὰ σε ὑπακούω ἐφ' ὅρου ζωῆς. Ἐὰν δὲν θέλετε νὰ λάβω τὸν κακόμοιρον τὸν Λέοντα δὲν τον λαμβάνω. Καὶ ὅμως τὸν ἀγαπῶ, καὶ μία του μόνον λέξις συγκινεῖ τὴν καρδίαν μου πολὺ πλέον ἢ ὅλοι οἱ καλοὶ λόγοι τοὺς ὁποίους μ' εἶπατε.

— Καλὰ! πολὺ καλὰ! ἀνεφώνησεν ἡ θεία. Ἐγὼ, κύριε, καίτοι δὲν ἠθελήσατε νὰ με τιμήσῃτε καὶ νὰ ζητήσῃτε τὴν γνώμην μου, θὰ σας εἴπω τί φρονῶ. Δὲν εἶνε διὰ σὲ ἡ ἀνεψιὰ μου, κύριε. Καὶ τοῦ Ῥοδσχιλδ πλουσιώτερος ἂν ἦσο, καὶ τοῦ δουκὸς τοῦ Μαλακῶφ ἐνδοξότερος, δὲν θὰ συνεβούλευον τὴν Κλημεντίαν νὰ σε λάβῃ σύζυγον.

— Και διατί τάχα, Ἀγία Ἰβιά μου;

— Διότι θά την ἀγαπᾶς δεκαπέντε ἡμέρας, και εὐθὺς ἀφ' οὗ ἀκούσης τὸν κρότον τοῦ τηλεβόλου, θά τρέξης εἰς τὸν πόλεμον! Θά την ἀφήτης ὅπως ἀφήκες και τὴν δυστυχῆ Κλημεντίαν τῆς ὁποίας μᾶς διηγήτης τὰς συμφοράς.

— Ἄ, ναί! ἀλλὰ δὲν εἰξεύρεις κυρὰ θειά, ὅτι τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν μάχην τῆς Λειψίας ἔλαβε σύζυγον κύριόν τινα ὀνομαζόμενον Λαγγεβίνον, ἐν Νανσοῦ.

— Τί με λέγεις;

— Λέγω ὅτι ἐπῆρε ἓνα στρατιωτικὸν ἐπιμελητὴν ὀνομαζόμενον Λαγγεβίνον.

— Ἐν Νανσοῦ!

— Βέβαια ἐν Νανσοῦ.

— Παράδοξον!

— Κακὸν και ψυχρὸν!

— Ἄλλ' ἢ γυνὴ ἐκείνη . . . ἢ νέα . . . τὸ ὄνομά της!

— Σέ το εἶπα μυριάκις: Κλημεντίνα!

— Κλημεντίνα! . . . τίνος;

— Ναί. Κλημεντίνα Πισῶ.

— Ἄ! Θεέ μου! τὰ κλειδιά μου! ποῦ εἶνε τὰ κλειδιά μου! Ἐνόμιζον ὅτι τὰ ἔχω ἐπάνω μου! Κλημεντίνα Πισῶ! Λαγγεβίνος! Ἀδύνατον! Καλὲ θά σαλεύσῃ ὁ νοῦς μου! Ἀ, κόρη μου, τί κάθησαι! Πρόκειται περὶ τῆς εὐτυχίας σου! Ποῦ τα ἔβαλες τὰ κλειδιά μου! Ἄ, νά τα!»

Ἐφοῦ κλίνας πρὸς τὸ οὖς τῆς Κλημεντίνης τῆ εἶπε:

«Τὸ παθαίνει συχνὰ τοῦτο ἢ θεία σου; Φαίνεται ὅτι τῆς ἔφυγε!»

Ἄλλ' ἢ Βιργίνια εἶχεν ἤδη ἀνοίξει συρτάριόν τι, και διὰ βλέμματος ἀσφαλοῦς ἀνεκάλυψεν ἐντὸς δέσμης παλαιοχάρτων, χαρτίον τι κίτρινον.

Ἄνά το! ἀνεφώνησε μετὰ χαρᾶς. Μαρία Κλημεντίνα Πισῶ νόμιμος θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου Πισῶ, ξενοδόχου, ἐν ὁδῶ Μερλεττῶν ἐν Νανσοῦ. Ἐνομφεύθη τῇ 10 Ἰουνίου 1814 τὸν Ἰωσήφ Λαγγεβίνον ὑπεπιμελετὴν στρατιωτικόν. Αὐτὴ εἶνε, κύριε; Θά τολμήσης νά εἴπης ὅτι δὲν εἶνε;

— Μὰ δὲν με λέγεις ποῦ τα εὑρηκες αὐτὰ τὰ οἰκογενειακά μου ἔγγραφα;

— Δυστυχῆς Κλημεντίνα! Καὶ ἔπειτα τὴν κατηγορεῖς ἐπὶ προδοσίᾳ! Δὲν ἐννοεῖς λοιπὸν ὅτι ἐθεωρήτης ὡς νεκρός, ὅτι ἡ Κλημεντίνα ἐθεώρει ἑαυτὴν χήραν χωρὶς κἂν νά ὑπανδρευθῆ, ὅτι . . .

— Καλά, καλά τὴν συγχωρῶ. Ποῦ εἶνε; Θέλω νά την ἰδῶ, νά την φιλήσω νά την εἰπῶ . . .

— Ἀπέθανε, κύριε. Ἀπέθανε τρεῖς μῆνας μετὰ τὸν γάμον της.

— Ἄ! διάβολε! . . .

— Γεννήσασα κόρην . . .

— Ἦτις εἶνε κόρη μου! . . . Προτιμότερον νά ἦτο υἱός, ἀλλὰ δὲν πειράζει. Ποῦ εἶνε ἡ κόρη μου; Θέλω νά την ἰδῶ, νά την φιλήσω νά την εἰπῶ . . .

— Δὲν ὑπάρχει πλέον . . . Ἄλλὰ θά σε φέρω εἰς τὸν τάφον της.

— Ἄλλὰ ποῦ διάβολο τὴν ἐγνωρίσατε; . . .

— Διότι εἶχεν ἄνδρα τὸν ἀδελφόν μου

— Καὶ ἄνευ τῆς ἀδείας μου! Ἄς εἶνε δὲν πειράζει. Ἄφησε τούλαχι-στον τένα;

— Ἐν μόνον.

— Υἱόν; εἶνε ἔγγονός μου.

— Ὅχι. Κόρην.

— Δὲν πειράζει. Εἶνε ἐγγόνη μου. Προτιμότερον νά ἦτο υἱός, ἀλλὰ ποῦ εἶνε; Θέλω νά την ἰδῶ, νά την φιλήσω, νά την εἰπῶ . . .

— Φίλησέ την, κύριε. Ὀνομάζεται Κλημεντίνα ὡς ἡ μάμμη της. Εἶνε τοῦ λόγου της.

— Αὐτή; Ἄ, ἰδοὺ λοιπὸν τὸ μυστήριον τῆς ὁμοιότητος! Ἄλλὰ τότε λοιπὸν δὲν δύναμαι νά την νυμφευθῶ. Ἄλλὰ δὲν πειράζει. Κλημεντίνα, εἰς τὰς ἀγκάλας μου! Φίλησε τὸν πάππον σου!»

Ἡ ἀτυχῆς νέα οὐδὲν ἠδυνήθη νά ἐννοήτῃ ἐκ τῆς συντόμου ταύτης συνδιαλέξεως, καθ' ἣν τὰ συμβάντα ἐπιπτον ὡς κεραμίδες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ συνταγματάρχου. Τῇ εἶχον πολλάκις εἶπει περὶ τοῦ Λαγγεβίνου, πρὸς μητρὸς πάππου της, και ἤδη κατὰ τὰ φαινόμενα ἢ μήτηρ της ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φουγά. Ἄλλ' ἐκ τῶν πρώτων εὐθὺς λέξεων ἐνόησεν ὅτι δὲν θά δυνηθῆ νά λάβῃ ἄνδρα τὸν συνταγματάρχην, και ὅτι μετ' οὐ πολὺ θά ἔχῃ ἄνδρα τὸν Λέοντα Ῥενάλτον. Ὡστε ὑπὸ χαρᾶς και εὐγνωμοσύνης ἅμα κινουμένη ὤρμησεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ νεαροῦ γέροντος.

«Ἄ, κύριε! τῷ εἶπε, πάντοτε σὰς ἐσεβόμην και σὰς ἠγάπων ὡς πάππον μου.

— Καὶ ἐγώ, κόρη μου, πάντοτε ἐφερόμην πρὸς σέ ὡς ζῶον. Πάντες οἱ ἄνδρες εἶνε ζῶα και πᾶσαι αἱ γυναῖκες ἄγγελοι. Σὺ διὰ τοῦ ἐνοστίκου σου τοῦ ἰδιάζοντος εἰς τὸ λεπτὸν φύλον σου ἐμάντευσες ὅτι ὤφειλες σέβας εἰς ἐμέ, ἐγὼ δὲ ὁ ἀνόητος τίποτε δὲν κατόρθωσα νά μαντεύσω! Διάβολε! Ἄν ἔλειπεν ἡ ἀξιοσεβάστος αὐτὴ θεία, και ἐγὼ δὲν εἰξεύρω τί ἀνοησία θά ἐγίνοντο!

— Ὅχι, εἶπεν ἡ θεία. Ἐὰν ἐξητάζετε τὰ οἰκογενειακά μας ἔγγραφα ἢ θέλετε ἀνακαλύψαι τὴν ἀλήθειαν.

— Καὶ μήπως ἤθελα κἂν τὰ κυττάζει; Ποῦ νά φαντασθῶ ἐγὼ ὅτι ἐν ᾧ ἀνεζήτουν τοὺς κληρονόμους μου ἐδῶ και ἐκεῖ, ἢ οἰκογένειά μου ἦτο ἐν Φονταίνεβλῶ! Τί ἀνοησία! Ἄλλ' ἄς εἶνε, δὲν πειράζει! Κλημεντίνα! Θά γείνης πλουσία, θά λάβῃς σύζυγον τὸν νέον τὸν ὁποῖον ἀγαπᾶς! Ποῦ εἶνε ὁ ἀξιόλογος νέος! Θέλω νά τον ἰδῶ, νά τον φιλήσω, νά τον εἰπῶ . . .

— "Α ! κύριε, πρὸ ὀλίγου τὸν ἐρρίψατε ἔξω ἀπὸ τὸ παράθυρον . . ."

— 'Εγώ ; Στάτου . . . ἀληθινά. Τὸ ἐλησμόνησα. Εὐτυχῶς δὲν ἐκτύπησε, καὶ τῶρα ἀμέσως τρέχω νὰ διορθώσω τὴν ἀνοησίαν τὴν ὁποίαν ἔκαμα. Οἱ γάμοι σας θὰ γείνουν ὅποτε θελήσετε. Οἱ δύο γάμοι θὰ γείνουν συγχρόνως . . . "Α, ὄχι, βέβαια ! Τί λέγω ; 'Εγὼ δὲν νυμφεύομαι πλέον. "Ελα λοιπόν, κόρη μου, ἐγγόνη μου ! Κυρία Βιργινία εἰσθε ἀξιόλογος θεία, φιλήσατέ με.»

Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἔδραμεν εἰς τοῦ 'Ρενάλτου, ἡ δὲ Γοθῶ βλέπουσα αὐτὸν δραματικῶς ἐρχόμενον καὶ δεινὰ προβλέπουσα κατέβη νὰ τῷ φράξῃ τὴν διάβασιν.

« Δὲν ἐντρέπεσαι, κύριε, ἀλήθεια καὶ ἀλήθεια ! τῷ εἶπε, νὰ φέρεσαι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι σὲ ἀνέστησαν ; Τί πράγματα εἶν' αὐτά ; 'Η κυρία μου κλαίει, ὁ κύριος κτυπᾷ τὴν κεφαλὴν του καὶ ὁ κύριος Λέων ἔστειλε δύο ἀξιωματικούς νὰ σ' εὔρουν. Τί ἔκαμες πάλιν σήμερον τὸ πρῶτ' ; »

'Ο Φουγάς λαβὼν αὐτὴν τὴν περιέστρεψεν ὡς ἀνέμην καὶ εὔρεθη ἀπέναντι τοῦ νεκροῦ μηχανικοῦ, ὅστις ἀκούσας τὸν θόρυβον εἶχε καταβῆ, καὶ πρῶτος αὐτὸς ὤρμησε κατὰ τοῦ συνταγματάρχου. Μάχη δὲ δεινὴ συνήφθη, τῶν γυναικῶν ὀλολυζουσῶν καὶ μετὰ κρυγῶν ἐπικαλουμένων βοήθειαν κατὰ τοῦ δολοφόνου ! 'Ο Λέων ἠγωνίζετο, ἠμύνητο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐγρονθοκόπει τὸν ἀντίπαλόν του. 'Αλλ' ὅμως μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθη καὶ ὁ συνταγματάρχης τὸν ἀνέτρεψε καταρτίψας αὐτὸν κατὰ γῆς. 'Αλλ' ἀντὶ νὰ τον κακοποιήσῃ, τὸν κατεφίλησε καὶ τὰς δύο παρειαὶ ἀναφωνῶν.

α "Α ! κακόπαιδο ! Θέλεις καὶ δὲν θέλεις θὰ σε κάμω ἐγὼ νὰ μ' ἀκούσης ! 'Εγὼ εἶμαι ὁ πάππος τῆς Κλημεντίας καὶ σοὶ τὴν δίδω γυναῖκα, καὶ αὔριον ἐὰν θέλῃς. 'Ακούεις ; 'Επάνω, ὀρθός, καὶ μὴ με γρονθοκοπεῖς πλέον εἰς τὸν στόμαχον, διότι εἶνε πατροκτονία ! »

'Η Βιργινία καὶ ἡ Κλημεντία ἤλθον αἴφνης ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γενικοῦ θάμβους. Διηγήθησαν δὲ τὰ πάντα συμπληρώσασαι τὴν διήγησιν τοῦ Φουγά, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἶναι νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὰ τῆς γενεαλογίας. 'Ηλθον δὲ καὶ οἱ μάρτυρες τοῦ Λέοντος καὶ ἠτοιμάζοντο νὰ εἰπῶσιν ὅτι δὲν εὔρον τὸν Φουγᾶν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ καὶ νὰ δώσωσι λόγον τῆς ἀνατεθείσης εἰς αὐτοὺς ἐντολῆς. 'Αλλ' ὅμως ὁ Λέων ἔδειξεν εἰς αὐτοὺς τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των εἰκόνα τῆς τελείας εὐτυχίας καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς εἰς τοὺς γάμους.

« Φίλοι, ἀνεφώνησεν ὁ Φουγάς, ἔλθετε νὰ ἴδῃτε τὴν ἀπὸ τῆς ἀπάτης ἑλευθερωθεῖσαν φύσιν εὐλογοῦσαν τὰς ἀλύσεις τοῦ "Ερωτος».

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Συνεδρία τῆς 2]14 Μαρτίου

'Θ κ. *A. Parthalis*, παρατηρήσεις περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν ἀττικῶν δήμων.

'Ο αὐτός, περὶ τινος χωρίου ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Corpus Inscriptionum Graecarum ὑπ' ἀρ. 93.

'Ο κ. *Milchäfer*, περὶ τινος ἀναγλύφου ἐκ Σπάρτης.

'Ο κ. *Kaibel*, περὶ χρυσῶν στατήρων Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας.

'Ο αὐτός, περὶ τινος ψηφίσματος τῶν Ἐλευσινίων.

Συνεδρία τῆς 15]27 Μαρτίου

'Ο κ. *Ablligk*, περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν ἀττικῶν δήμων καὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν κατὰ φυλάς.

'Ο κ. *H. Kavthadiaz*, περὶ τοῦ ἐκ Σχυοθράκης ἀγάλματος τῆς Νίκης ἐν τῷ Λούβρω.

'Ο κ. *Obergr*, ὑποβάλλει πυξίδα τινὰ ἔχουσαν παράστασιν Πηλέως καὶ Θέτιδος.

'Ο κ. *Baldstadin*, παρατηρήσεις περὶ τινος τρόπου κομώσεως ἀπαντῶντος ἐν ἀγάλμασιν ἑλληνικοῖς.

'Ο κ. *Milchäfer*, περὶ τινος ταναγρικοῦ εἰδωλίου ἀρχαϊκῆς τέχνης.

Συνεδρία τῆς 12]24 Ἀπριλίου.

'Επίσημος πρὸς ἑορτασμὸν τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ ἐν Ῥώμῃ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου.

Προσλαλιὰ τοῦ διευθυντοῦ κ. Καίτλερ.

Συγχαρητήριοι πρόςρησις τοῦ πρεσβευτοῦ κ. Ῥάδοβιτς.

Φῶν "Aster, περὶ τῶν ἀρχαίων ὄχυρωμάτων τοῦ Πειραιῶς.

ΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟ ΜΕΝΙΔΙΟΝ ΑΝΑΞΙΚΑΦΑΙ.

'Ὡς γνωστὸν ἤρξαντο πρὸ τινων ἡμερῶν, δαπάνη τοῦ ἐνταῦθα γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου, ἀνασκαφαὶ παρὰ τὸ Μενίδιον κατὰ τὴν καλουμένην Λυκότρυπαν, ἥτις εἶνε τύμβος ἀρχαιοτάτος καλύπτων θολοσκεπεῖς τά-

φους οἱ οἱ τῶν Μυκηνηῶν, ὁ παρὰ τὸ Ἡραῖον καὶ οἱ τοῦ Σπάτα. Εἰς τὴν φιλικὴν ἡμῶν πρόσκλησιν πειθόμενος εἰς τῶν ἐταίρων τοῦ γερμανικοῦ ἰνστιτούτου, τὰ μέγιστα συντελέσας εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐξερεύνησιν τοῦ τύμβου, ἐπέστειλεν ἡμῖν περὶ τῶν αὐτῶν ἀνσκαφῶν τὰς ἐξῆς εἰδήσεις, τὰς ἀκριβεστάτας τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθειῶν.

«Ἦδη πρό τινων ἐτῶν ἐπὶ τινος ἀμυώδους γηλόφου, κειμένου ἀμέσως παρὰ τὴν ὁδὸν ἡμίσειαν ὄραν νοτίως τοῦ Μενιδίου, ἐφάνη ὀπή, δι' ἧς διεισδύων ὁ ὀφθαλμὸς ἔβλεπε μέγα περιφερὲς καὶ θαλαττῶν δῶμα, ὠκοδομημένον ἐξ ἱκανῶς μικρῶν λίθων. Ἀκριβέστερον δ' ἐξερευνήθη τὸ κτίριον τοῦτο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὑπὸ τινων ἐταίρων τοῦ ἐνταῦθα γερμανικοῦ ἰνστιτούτου, οἵτινες κατέβησαν, κρατούμενοι ἀνωθεν διὰ σχοινίων, εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ δώματος ἔχοντος βῆθος ἐπτὰ περίπου μέτρων καὶ δικάμετρον 7,50. Ἡ δὲ κατάβασις ἦτο οὐ μόνον κοπιώδης, ἀλλὰ καὶ οὐχ ὀλως ἀκίνδυνος διὰ τοὺς καταπίπτοντας ἐκ τοῦ θόλου λίθους. Κατελθόντες δ' ἀνεγνώρισαν ἐν τῷ ἐκτισμένῳ χώρῳ ἕνα τῶν θόλων ἐκείνων τῶν ἡρωϊκῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ὧν κάλλιστον καὶ μέγιστον δείγμα εἶνε ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Μυκῆναις. Ὁ δὲ θόλος τοῦ Μενιδίου εἶνε μάλιστα συγγενὴς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Σταματάκη παρὰ τὸ Ἡραῖον ἐγγὺς τοῦ Ἄργους καθαρισθέντα τάφον, καθ' ὅσον εἶνε ὠκοδομημένος ἐκ λίθων κοινῶν, οὐδεμίαν ἐχόντων λείανσιν ἢ ἐργασίαν. Οἱ δὲ κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν συγγενεῖς τάφοι τοῦ Σπάτα καὶ τῆς Νκυπλίας εἶνε λελαζυμένοι ἐν τῷ βράχῳ. Ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Μενιδίου ἐφαίνετο πρὸς ἀνατολὰς θύρα, ὑπὲρ ἣν ἔκειντο ὀπισθεν ἀλλήλων τρεῖς ὀγκώδεις λίθοι, ὧν ὁ πρῶτος εἶχε μῆκος τριῶν μέτρων καὶ πλεόν. Ἡ δὲ θύρα αὕτη ἐκλείετο πρὸς ἀνατολὰς διὰ ξηροτοίχου καὶ ὑπερεῖχε μόνον κατὰ 1,40 τοῦ χώματος ὅπερ ἐκάλυπτε τὸ ἔδαφος ἐσωτερικῶς καὶ ἐφαίνετο τέως ἀπείρηκτον. Ἐντεῦθεν δὲ συνεπεραίνετο ὅτι ὁ τάφος οὔτε ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις εἶχεν ἀνοιχθῆ καὶ πάλιν οὔτε ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως αὐτοῦ πρό τινων ἐτῶν εἶχεν ἐξετασθῆ σπουδαίως. Ταῦτα ἀνήγγειλαν τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου εἰς τὸν διευθυντὴν, ὅστις ἐπὶ τούτοις ἐξητήσατο παρὰ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως τὴν ἀδειαν ἀνασκαφῆς. Μετὰ πολὺν δὲ δυσχερείαν ἤρξατο ἡ ἀνασκαφὴ τῇ 18/30 Ἀπριλίου τοῦ παρόντος ἔτους. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἀναλογίαν τῶν ἄλλων τάφων ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ φέρῃ μέγας δρόμος ἔξωθεν πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν θύραν, αἱ ἀνασκαφαὶ ἤρξαντο ἔξωθεν κατὰ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας τοῦ γηλόφου. Ἦδη δὲ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν προσέκρουσαν οἱ σκάπτοντες εἰς τὰ ἔχνη τοῦ δρόμου, οὗ οἱ πλάγιοι τοῖχοι ἀπέχουσιν ἀλλήλων ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα καὶ ἦσαν ἐπεστρωμένοι διὰ λίθων. Ὁ δρόμος οὗτος ἦδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μετὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ νεκροῦ ἢ τῶν νεκρῶν ἐσκεπάσθη διὰ χώματος. Πρὸ δὲ τῆς θύρας αὐτῆς τοῦ δώματος ἐκτὸς τούτου ἦσαν ἔτι σεσωρευμένοι μεγάλοι λίθοι. Ἐν τοῖς χώμασι τούτοις εὑρέθησαν ἤδη κέ-

ραμοὶ ἀγγείων ἄτινα διὰ τῆς ἀρχαϊκωτάτης αὐτῶν διακοσμῆσεως, συνισταμένης ἐκ περιφερῶν καὶ σπειροειδῶν γραμμῶν, ὁμοιάζουσιν ἀκριβῶς πρὸς τὰ εὑρεθέντα ἐν τοῖς μυκηναίοις τάφοις. Ἐν δὲ τοῖς ἀνωτάτοις στρώμασιν εὑρέθησαν καὶ κομμάτια νεωτέρων ἀγγείων μετὰ μελαίνων ζωγραφιῶν, φερόντων καὶ ἐπιγραφάς. Καὶ εἶνε μὲν ἀγγεῖα ταῦτα ἀρχαιότατα, ἀλλ' ὅμως πολλῶ νεώτερα τῶν ἄλλων ἀποσπασμάτων καὶ φαίνονται εἰς πεσόντα ἐκεῖ ἐξ ἄλλων τάφων. Ἐκτὸς δὲ τούτων εὑρέθησαν καὶ ὑέλινα κοσμήματα, ὅμοια πρὸς τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν τάφων τῶν Μυκηνηῶν καὶ τοῦ Σπάτα, ὧν τινα φέρουσι παράστασιν πολυπόδος, τέλος δὲ πέταλα χρυσοῦ καὶ ἐλεφάντινα. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ καλύπτοντα τὸν δρόμον ἀποδεικνύουσιν οὐ μόνον ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τάφος εἶνε πράγματι οὕτως ἀρχαῖος ὅσον ὑπετίθετο, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὰ κτερίσματα εὑρίσκονται ἔτι ἐντὸς τοῦ τάφου, μείναντος ἀσυλήτου. Ἡ δὲ θύρα τοῦ τάφου δὲν δύναται νανοιχθῆ πρὶν ἢ ἐξαχθῆ πρῶτον τὸ πολὺ χῶμα τοῦ μακροῦ καὶ περὶ τὰ ἐπτὰ μέτρα βθέος δρόμου, τοῦ ὅπερ ἔσται δυνατὸν ἤδη μετὰ τινὰς ἡμέρας. Ἀναφέρομεν δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπὲρ τὴν θύραν δὲν εὑρίσκειται ἡ κοινὴ τριγωνικὴ ὀπή, ἀλλὰ κείνται ὑπὲρ ἀλλήλους μεγάλοι παράλληλοι λίθοι, σκοπὸν ἔχοντες νὰ καθιστῶσιν ἀβαρεστέρην τὴν πίεσιν τῶν ἀνωθεν εὑρισκομένων ὀγκῶν λίθων. Ὁ δὲ δρόμος εἶνε ἀποκεκλεισμένος καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ πέρασ διὰ πλαγίου τοίχου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ παρὰ τὸ Μενίδιον τάφου παρέχει τὴν ἐλπίδα, ὅτι οὐ μόνον μετὰ βραχὺν χρόνον θὰ ἔχωμεν ἐν ἔτι νέον μνημεῖον καὶ νέα καλλιτεχνήματα τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, περὶ τὰ χίλια ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι θὰ προκληθῆ καὶ ἡ προσοχὴ τῶν φιλαρχαίων περὶ τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ ὑπάρχοντα πολυπληθῆ ἔχνη ὁμοίων κατασκευῶν. Φαίνεται δὲ οἶονεὶ προωρισμένον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν πασῶν τῶν περιόδων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος ταχύτερον ἢ ὅ τι ἐγένετο πρότερον ἐπὶ αἰῶνας ὄλους.»

ΕΙΔΗΞΕΙΣ

Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 21 Ἀπριλίου ἐξελέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίνῳ συνελθούσης γενικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου προτάσει τοῦ τμήματος Ἀθηνῶν ὡς τακτικὰ μὲν μέλη (ὧν τινες ἦσαν τέως ἀντεπιστέλλοντα) οἱ κύριοι Παῦλος Φουκάρ, Εὐθύμιος Καστόρχης, Ἀρθούρος Μιλαΐφερ, Ἀχιλλεὺς Ποστολάκας, Ἀθανάσιος Ρουσόπουλος ἐν Ἀθήναις, Ἀδόλφος Φουρτβαϊγγλερ καὶ Γεώργιος Τρόυ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Κάρλος Χοῦμαν ἐν Σμύρνῃ, ὡς ἀντεπιστέλλοντα δὲ οἱ κύριοι Δημήτριος Κοκκίδης ἐν Ἀθήναις, Κωνσταντῖνος Δημητριάδης ἐν Ὀλυμπίᾳ, Νικόλαος Στεφανόπουλος ἐν Τριπόλει καὶ I. H. Μόρδτμαν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν Ἀπρίλιον δύο ἀνεγνώσθησαν διατριβαί, ἡ τοῦ κ. Κ. Α. Παλαιολόγου ἀντεπιστέλλοντος ἐν Ὁδησῶ μέλους ὁ Ἕλληρ κληρικὸς Σεραφεῖμ καὶ ἡ τοῦ κ. Ν. Γ. Φιλιππίδου, τακτικοῦ ἐνεργοῦ μέλους, περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Νιαούσης τῷ 1821.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων ἔληξαν τῇ 9 Ἀπριλίου. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ ἐξελέχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδρίᾳ ἐπιτροπὴ δωδεκαμελῆς, ἧς τὰ τρία μέλη ὤρισθησαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρόεδροι τῶν κεντρικῶν συλλόγων Ἑλληνικοῦ, Θρακικοῦ καὶ Ἡπειρωτικοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ ἑννέα μέλη ἐξελέχθησαν ψήφῳ τοῦ συνεδρίου ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις διαμενοντῶν ἀντιπροσώπων διαφόρων συλλόγων ἦτοι τῶν ἐξῆς κκ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ν. Μαυροκορδάτου, Μ. Ῥενιέρη, Ε. Κοκκίνου, Εὐθ. Καστόρη, Τ. Φιλήμονος, Ἰ. Πανταζίδου, Στ. Σκουλοῦδη καὶ Ε. Δραγούμη. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνελθοῦσα ἐξελέξατο πρόεδρον μὲν αὐτῆς τὸν κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Ν. Μαυροκορδάτον καὶ γράμματάς τὸν κ. Ε. Δραγούμην, παρέλαβε δὲ τὰ ἀρχεῖα τοῦ συνεδρίου ἕτινα καὶ κατετέθησαν ἐν τῷ καταστήματι τοῦ Παρνασσοῦ. Τὸ δὲ προεδρεῖον τοῦ Συνεδρίου συμφώνως τῷ κανονισμῷ αὐτοῦ συνελθὼν ὥρισε τὰ δημοσιεύτα ἐν τῷ ἐκδοθησομένῳ τεύχει τῶν πρακτικῶν ὑπομνήματα ὡς καὶ τὰς διαφόρους ἐκθέσεις.

Τῆν 15 Ἀπριλίου ἐγένετο ἐν Ἀθήναις διὰ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ἡ ἀπογραφή τῶν κατοίκων τῆς πόλεως συμφώνως πρὸς τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐκδοθείσας ὁδηγίας τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἐκαστον τῶν ἐξ ἀστυνομικῶν τμημάτων ὑποδιηρέθη εἰς τέσσαρα, οὕτω δὲ τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου παραλαβόντα τὰ εἰκοσιτέσσαρα ταῦτα ἀπογραφικὰ τμήματα ὑποδιήρουν εἰς ἀπογραφικὰς περιφερείας ἐν ὧν 90 ἐν αἷς κατέγραψαν τοὺς κατοίκους. Λεπτομερέστερα περὶ τῆς ἀπογραφῆς ἐν τῷ προσεχεῖ τεύχει.

Ἐν τῶν ἐξωθεν ἐλθόντων μελῶν τοῦ Συνεδρίου τῶν Συλλόγων ἐδώρησατο τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ δρχμὰς 560.

Τῆν 1 Ἀπριλίου ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐτελέσθη ἐν ἐνὶ τῶν παρισισίων κήπων τὸ ἐτήσιον γεῦμα τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παιδῶν. Ὑπὲρ τοῦ γεύματος τούτου διάφοροι φιλόκλθρωποι προσήνεγκον δρ. 184.80.

Ὁ κ. Μ. Κατσιμπαλῆς προσήνεγκε τῷ ταμείῳ τῆς σχολῆς Ἀθηνῶν δρ. 560.

Ὁ ἐν Μασσαλίᾳ κ. Ἐμ. Πρασσακᾶκης προσήνεγκε τῇ σχολῇ Σύρου δρ. 500. Τῇ αὐτῇ δὲ Σχολῇ δρ. 100 ὁ ἐκ Χίου κ. Ἐπ. Καράβας. Εὐεργετικὴ δὲ θεατρικὴ παράστασις παρήγαγεν ὑπὲρ τῆς σχολῆς ταύτης δρ. 1000.

Τῆν 24 Ἀπριλίου ἐπανελήφθησαν τὰ διακοπέντα μαθήματα τῆς ἐν Χαλκίδι Σχολῆς τῶν ἀπόρων παιδῶν.